

ЧАСОПИС
ДРУШТВА НАСТАВНИКА
СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

ПРИЛОЗИ

НАСТАВИ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ

II/2

Новообновљена серија
Бања Лука 2014

Прилози
настави српског језика и књижевности
Година II • Број 2 • Бања Лука 2014

Издавач
Друштво наставника српског језика и
књижевности Републике Српске

Главни и одговорни уредник
Зорица Никитовић

Уређивачки одбор
Саша Кнежевић
Милош Ковачевић
Зорица Никитовић
Ранко Поповић

Преводи резимеа на енглески језик
Жељка Бабић

Насловна страна
Бојан Милијашевић

Припрема за штампу
Ведран Чичић

Штампа
Арт принт, Бања Лука

За штампарију
Милан Стијак

Тираж
1000

САДРЖАЈ:

ПОДСЈЕЋАЊА

Милован Данојлић Мука с речима	7
---	---

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Јелица Стојановић Српска ћирилица у вјековној историји и данас	17
---	----

Ранко Поповић Поређење као начело тумачења књижевног текста	43
--	----

Сања Куљанин О перифрастичкој компарацији у српском језику	59
---	----

Зона Мркаљ Типови локализовања књижевних текстова у читанкама	71
--	----

Раде Лаловић О формалним и суштинским грешкама у Наставном програму из српског језика за основну школу у Републици Српској	85
--	----

ЧАС СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Радослава Зорић Да ли је Његошев <i>Горски вијенац</i> тврд орах за средњошколце?	105
--	-----

Драго Радовановић Гласовне промјене	109
--	-----

Љиља Теодоровић Обрада пјесме <i>Керуша</i> С. Јесењина према програму <i>Чишањем</i> <i>и писањем до криптичкој мишљења</i>	123
--	-----

ПРИКАЗИ

Саша Шмуља и Андреја Марић
Православна духовност српске књижевности..... 131

Сања Мацура
Фигуре читања кроз отпоре и прекорачења..... 139

Драгомир Козомора
Слово о српском писму..... 147

АКТУЕЛНОСТИ

Закључци са Одбора за образовање, науку, културу и информисање ... 153

Упутство за припрему рукописа 155

Подсећања

МУКА С РЕЧИМА¹

О РЕЧИМА КОЈЕ УТЕРУЈУ СТРАХ У КОСТИ

Еви смо ми, ко мање ко више, жртве владајућег језика свог времена. Давимо се у изанђалим формулама, улећемо у замке привидно непобитних истина, дишемо ваздух загађен отпадним језичким материјалом што га идеологија, популарна наука, новине, привредна пропаганда и други облици поучавања, то јест убеђивања, иза себе остављају. Наш је век обележен чупањем најширих слојева из необразованости; тај је покрет задојен идејом Науке од које се очекују одговори на сва питања. Први корак отимања од заосталости свео се на прихватање готових образаца једне реторике; светом не владају толико идеје и људи, колико извесне речи.

Вредело би ближе описати насиље што га, над сваким човеком, чини владајући језик једног раздобља и поднебља. То се насиље врши у знаку одређених речи, а подржавају га посвећене синтагме и обрти. Шире гледано, оно се исказује у једном виду функционисања језика, у настојању да нам се наметну ставови који се не могу и не смеју хладно, објективно процењивати.

Многима је позната она врста нелагодности, чак страха, што је осећамо пред властодржачком лексиком. Јасно разликујемо те, посвећене речи, од оних других, обичних, мање важних. Могао би се сачинити читав мали речник именица, појмова, глагола и личних имена који имају повлашћени положај у процесу саобраћања. Тако се издвојио језик у језику, надјезик, којим владају те, недодирљиве речи. Оне не означавају толико ствари и идеје, колико их, саме, замењују. Идолатрија достиже врхунац на неким јавним приредбама и рециталима, где глумци махнито, до у бескрај, разлажу свете речи на слокове и на гласове, скандирају их, или их, пуни страхопоштовања, исписују светлећим словима. Реч у себи ужива, саму себе хвали и слави.

¹ Одломак из књиге Милована Данојлића, *Мука с речима*, IV изданје, Независна изданја 20, Београд, 1979: 41-54.

У основи овог поремећаја лежи уверење да све идеје нису разменљиве, па, сходно томе, да ни све речи нису равноправне. Корисно је погледати како се и у којим правцима та игра развија, те како је појединци прихватају и воде.

Иако неодређене, и управо у мери у којој то јесу, ове речи би да позову на делање, да осуде, оцене, забране или подстакну, да обележе границе пожељног или непожељног. Циљ наредбодаваца и законодаваца није размењивање искустава; све што они желе, јесте да за одређено време утврде правац преношења наређења. А да би се то постигло, потребно је, између осталог, одузети речима њихову либидинозну сочност, осакатити их и спутавати их. Неке од тих, крунисаних речи завладале су душама и континентима, одавно изгубивши и оно мало смисла што су га некад имале. Такво, чудовишно оптерећење појмова врши се сваки пут кад у подручје логике провале утопије, илузије и волунтаристичке опсесије. Речи су најлакше жртве идеолошког безумља: ако се не може управљати животним токовима, може се њима. Ако се ствари тешко побољшавају, лако их је разименовати или преименовати. У језику се, тако, намноже свакојаке плитке апстракције, мађијски обрасци и заклетве, набуја права паразитска лексика, која не представља ништа разуму прихватљиво, али зато јасно одређује простор дозвољеног мишљења. Страховлада је тако оштра, да се неке од тих речи морају изговарати искључиво тоном поверења и љубави, нежно. Објективна, или неутрална интонација личи на светогрђе. Ваља избегавати и стављање показних заменица испред тих светиња: оне их постављају у објективну перспективу, а тако драгоцену знамења хладноћи се не смеју излагати.

Деси ли се да која од њих згасне, лако се замењује другом, исто толико неодређеном, али ефикасном. Тако је *концепција робноновчаних односа* имала сезону када је ликовала, и раздобље опадања. Али и кад је била на власти, и кад је отишла у немилост, слободну расправу није трпела.

Свете речи се мењају, али систем остаје. Он има снагу да сваку нову крилатицу посвети, да је утисне у чела и душе. Жели ли ко да се укључи у ту мрежу саобраћања, треба једноставно да пристане на изговарање владајућих синтагми. Питање да ли у њих верује или не верује уопште се не поставља. Ко понавља лозинку, тај је за; ко ћути, сам је себе изузео. Није хтео, или није могао да научи шифру.

Посвећеност те лексике понекад добија облик праве поремећености. У том је правцу најдаље отишао онај домаћи професор социологије, ве-

лики обожавалац прогреса, који се залаже за то да се та узвишена реч – прогрес – не употребљава у недоличним изразима као што су *прогресивно ойорезивање сељака* или *прогресивна парализа*. Како болест може бити прогресивна?

Склоп мишљења који почива на мађијској снази појединачних речи не познаје промене нити унутрашња кретања и сазревања. Речи су пуне самозадовољства, док трају и важе, а кад их избаце из оптицаја, наједном се, без трага, сурвавају у ништавило. Идеје на које се то мишљење пози-ва саме по себи нису битне; важно је учествовати у игри веровања.

Владајуће речи одређују оквире мишљења, начин на који се могу употребљавати, па и синтаксу. Тако се логократија учвршћује у неколико праваца, на различитим нивоима. Систем је затворен. Сваки смелији покрет могао би га угрозити. Отворено мишљење тражи равноправност свих речи, схватања и приступа. Чим се неке речи ставе изван домања слободне расправе, сви се односи ремете, перспективе искривљују. Прећутано баца сенку на изречено, лаж гута остатке истине. Досадна и ружна, лакрдија боде очи. Због тога се покрећу наивне сколастичарске расправе о стилу, кварењу језика, кризи беседништва, итд. Из изложеног је, међутим, јасно да је таква „стилистичка“ критика фразерског жаргона половична, да избегава да се суочи са извором зла, те да, често, негодујући против застрањивања и огрешења, настоји да прикрије прави извор логократског насиља. Говорити, овде, о лошем језичком укусу значи замењивати суштину са једним од њених формалних израза.

У области смо тзв. вредносне реторике, о којој су у новије време расправљали Барт и Маркузе. Одлика те реторике је сабијање чињенице и суда на простору једне те исте ријечи. Узмимо један пример: схватање једног писца је, у јавном гласилу, оцењено као **ларпурлартистичко**. Из контекста се види да се ларпурлартизам сматра погрешним одређењем. Тако постављена, та карактеризација уметности-ради-уметности не може се побијати, преиспитивати, нити се такво усмеравање сме бранити. Није искључено да аутор који изриче беспризивну осуду не зна шта ларпурлартизам уистину означава. То се проверити не може; дијалог је искључен. Јасно је да би сваки стваралац требало да се стици ларпурлартистичких искушења, да их потискује и гуши. *Јасно је*: а зашто би било јасно? Ко ме, откад? Слободном човеку ништа није на тај начин *јасно*, тако *познајмо*, ни до те мере неприкосновено.

Погледајмо још једну, политички обојенију реч, *ревизионизам*. Довољно је да за неког мислиоца, странку или учење рекнемо да су *ревизи-*

онистички, па да се том тврдњом, која може бити и нетачна, изрекне беспоговорно негативан суд. Ко, зашто и шта ревидира; није ли ревизија оправдана и потребна; води ли је јака, поштена личност; који су циљеви ревизије; има ли међу њима бар један вредан расправљања – сва таква питања унапред се искључују. У логократском поретку реч *ревизионизам* је постала синоним за десно скретање и подлу издају, и ту милости не може бити. Пресудитељ је нашао начин да, класификујући, убије. Осуђени је, срећом, понекад у могућности да му истом речју узврати. На корисницима система је да буду у току, да поштују унутрашњи договор и самопрегорно подржавају улогу владајуће речи.

Фразерски жаргон пун је туђица и проскитаних, ничијих речи. Само су бескућне речи кадре да истовремено именују и оцењују. Чим нека припада нашем свакодневном искуству, чим је мало боље познајемо и осећамо, чим јој знамо обим простирања, јавља се могућност слободне интерпретације, и вредносна реторика је угрожена. Што је реч удаљенија од животних ситуација, покорније ћемо јој служити. Склоп се држи на мртвим појмовима и блокираним значењима, а оно што се види јесу далеки одсеви погрешних претпоставки, опсесија и произвољности којима се слепо робује. [...]

Улога туђица

Без страних речи не може се, данас, ни писати ни говорити. Наука, политика, култура, идеологија, своје основне појмове изражавају туђицама. Резолуције, устави, статуту, исписани су углавном речима које су ширим слојевима неразумљиве. У туђицама је укусу учености, церемонијала, конвенција. *Лоше сџање у љривреди* није исто што и *нељашивне шенденције у економском љословању*: прво је неука истина, животна и безнадежна, а друго виша спознаја, доступна једино изабранима. Оно што се хоће изражава се туђицама, а оно што јесте – нашим речима.

Ко жели власти да се домогне мора се најпре с туђицама спријатељити.

Брбљивци и професионални дискутанту, самим усвајањем речника, стичу углед најактивнијих чланова заједнице. Туђице дају утисак теоретске поткованости, и поуздан су знак упућености у правила игре. Свуда, па и ту: специјализација. Треба се снаћи, разабрати у материји. Многа значења речи заснована су на унутрашњем договору. Властодржачка терминологија пуна је својевољних, незначакких изокретања и свако-

јаких подразумевања. Али иза њених недомишљених апстракција стоји сила, те их узимамо озбиљно и онда кад је очигледно да ништа не значе. Логика силе не поштује силу логике. Због свега тога, подвале са страним речима вазда изнова успевају.

Необразовани свет се ту довија како зна, да не би сасвим остао по страни. Човек који задржава право на свој, обичан језик, искључује се из игре, и прихвата улогу слепог трпиоца историје. Бићима и стварима управљају они који говоре неразумљиво; они су у дослуху са влашћу. Посвећивање у политику почиње улажењем у њен језик. Треба слушати и понављати.

Самим склопом свог мишљења необразовани људи радо прихватају сумњиве, свеобјашњавајуће апстракције, проглашавајући полутаму за светлост највише спознаје. Туђице се могу користити а да се притом нема ни најближа представа о њиховом истинском значењу. На тај начин су необразованост и незналаштво добили моћан подстицај; почело је свеопште извртање и обесмишљавање речи.

Насилје, и сáмо облик насртљивог незнања, прихвата и ову врсту помоћи. Речи се изврћу по надахнућу и потреби. А кад се основни појмови замуते, ни осталима се не види тачан обим, па је споразумевање могућно једино по цену прихватања читавог низа обима. Туђице замуљују ионако нејасне појмове и њихове везе са стварима: и реч и садржај су искривотворени.

Одатле до опште произвољности само је један корак. Ако су основни појмови заједничког мишљења недокучиви, почињу да се ремете и други односи; лаж се увлачи у све. Пометњу увећава танка културна основа. Нешколовани су закључили да се свакој страниј речи може дати било који смисао, па су почели да их употребљавају вођени мутним слутњама. Писац погрешно употреби, читалац још погрешније схвати, и добијемо оно што Богдан Поповић негде зове *двосџруко сџраном речју*. Незналицама је лакше слутити, него научити и држати се наученог. Најзад, кад год која реч промени средину, у њој се збивају неизбежна семантичка померања и фонолошка прилагођавања, што само доприноси збрци. Јавне личности, писци, и људи у обичном говору сваки час показују да не знају о чему говоре. Осећање да водеће речи не значе ништа одређено, те да се могу употребљавати како је и кад кога воља заснива се и на једном другом, невеселом искуству. Давно је уочен разлаз између начела на која се поједина учења позивају, и праксе која им је готово по правилу супротна. Та противност је збунила и пољуљала један део лексице.

Утврдило се уверење да се неке речи за једно издају, а да значе нешто сасвим друго, или ништа.

Узмимо реч *демократија*. Није битно да ли је у једној заједници, уређењу или програму спроведена владавина по народној вољи, ни да ли се и колико таква владавина може завести. Основно је да се, у јавном саобраћању, под тим појмом разумева иста ујдурма, да му сви припадници круга припадају посебно, условно значење. Тако се може десити да се и робовски систем прогласи за демократију. Наћи ће се скупштина која ће и то ратификовати.

Необразовани човек се, у свим нејасним ситуацијама, управља по слуху – по чему би се другом и управљао? – и чини духовита изокретања. Тако смо добили булдождер: за неман која преврће и ждере земљу тешко би се бољи назив могао наћи. Други, пола у шали а пола озбиљно, веле *није морално за не мора се*. Није то ни лоше нађено: морал је, између осталог, и једна врста себи наметнуте принуде. Чуо сам, једном, да је закон *хармоничан*, у смислу да се параграфи могу растегнути, као хармоника, што је опет, бар духовито.

Али праве муке почињу са полуобразованима, са онима који понешто знају, а више не знају, који су што научили, погрешно разумели, повезали како им одговара, а заузимају места с којих се незнање може ширити и наметати.

Предлози су остали у лексичкој формулацији, жали се, у изјави новинама, општински функционер, хотећи, ваљда, да избегне ону другу, обичнију фигуру, тј. да су остали *мрџиво слово на џаиру*. Све што се изјалови, ваља теоретски да се осмисли, и тако спасе од срамоте.

Једном ми је један уважени и добро плаћени стручњак објашњавао да се на секцијама оријентишемо по *иксу и иксилону*. Тако је његов осећај за симетрију и склад био одлучио: ако постоје Пат и Паташон, што им се не би прикључили икс и иксилон?

Туђице умеју свако питање да уздигну на неопходну апстрактну, чак и метафизичку раван. Познат је теоретичар који је делио појам *пролетер* од појма *радник*: *пролетер* је за њ нека врста Платонове чисте идеје, а *радник* његова бледа и недостојна сенка, несвесна свог историјског послања. Други разликују *нацију* од *народа*, или *оiled* од *есеја*. Оваквом, помереном употребом страних, а и неких домаћих речи, ублажују се извесне непријатности, или се појавама придаје важност коју ниједним другим путем не би могле освојити (*концејџија лејшовања*

у домаћој радносној, шџерцијар и мала економија). Уместо просте и непријатне тврдње:

Расијало се без милосџи,

или:

Трошило се више но шџто се зарађивало,

говорник, у званичном извештају, елегантно истиче:

Динамика ушрошених средсџава већа је од укујиних ѓрихода.

Необразовани свет се туђицама служи на народски начин: пошто је обдарен бољим језичким осећањем, он прави дражесна изокретања. Не доучене, пак, богови нису ни слухом обдарили. Слушамо, тако, призна- тог уметника, где, излажући свој стваралачки *credo*, објашњава:

Да би се сџворило нешџто сџварно дубиозно, шџреба радџиши ујорно и дујо.

А тај је и факултет завршио. Није искључено да је баш тамо научио да придев *dubius* значи дубок. Раширено је осећање да придев *сџоради- чан* значи споредан, или успорен, а да реч *еуфорија* означава национал- ну нетрпељивост.

Речи су се заразиле оном истом лажи која трује душе и савести, а незнање је то олакшало. Неки кључни појмови цивилизације одједном су померили смисао. Настали су бисери од плеоназама који се по нови- нама и на јавним натписима сусрећу (*народна демократија, услужни сервис*). *Народна демократија* је исто што и *народна владавина народна*: јасно је да ни сама ствар, у свом постојању, није садржајнија. *Национа- лизам*, у истом историјском раздовљу, може да означава узвишену борбу за очување свог идентитета, и ниску склоност ка саможивом истицању на рачун суседа. Исто тако двосмислена, удаљена и искључујућа значења садрже појмови *анархизам, либерализам, инштернационализам, идеали- зам, индивидуализам, машџеријализам*.

Човек је решио свесно да делује на нове појмове, па и на речи. Тако смо почели да планирамо и усмеравамо *шџрадицију*; све чешће чујемо како нека манифестација *шџреба да џосџане шџрадиционална*. А ми смо, у својој наивности, мислили да се традиција не предвиђа, већ се само од себе, по сили нужности и навика, установљује.

У овом циркусу, дакако, има и веселих тренутака. Развила се рас- права, не знам више о чему, па је један писац изашао пред микрофон, и, у жељи да стиша страсти, узвикнуо:

Друјови, немојмо ићи у екшџремџешџе!

У високотиражном дневном листу читамо приказ где се за једног песника вели да је *велики мајстор пејзажа везаних за природу*. Знали смо да *пејзаж* може да значи предео, или уметничку слику предела (Короови пејзажи); приказивач познаје још неке пејзаже (душе, или Месеца), па издваја оне „*везане за природу*”. Да се не бисмо збунили.

А ево како једна веома истакнута личност културног и јавног живота, у седмој деценији XX века, и у деветом столећу српске писмености, осећа значење неких речи:

Особине њене личности из малограђанске прозодије живота и бизарности морбидне оисесије [...] Тобож се зража на отоварања и интриге, осуђује их, а она их провоцира, учествује у њиховим фабрикашима и разноси их.

Уважени аутор мисли да су *проза* и *прозодија* исто; *прозодија* је, по њему, ученији облик за *проза*. Као некадашњи професор Универзитета и дугогодишњи шеф високе научне установе он је, с потребним ауторитетом, *прозу малограђанског живота* претворио у *малограђанску прозодију*. Што је прозодија наука о стиховању, то јест сама вештина грађења стихова, што се бави метричким структурама, а не малограђанштином, то се нашег академика не тиче! У другој реченици хтело се рећи да неко учествује у фабрикации, фабриковању, произвођењу интрига. У „*фабрикатима*” се може „*учествовати*” једино као саставни део, то јест молекул.

Један доктор лингвистичких наука, у уџбенику, овако објашњава шта су *фамилијаризми*:

Фамилијаризми (лат. familiaris – породични) ријечи су које се употребљавају у појединим породицама. Обично, један фамилијаризам разумије се само у кругу једне породице, па се зашто примјери не наводе.

Ако људи који „*учествују у фабрикатима*” домаћег професорског кадра не знају шта значе појмови *прозодија*, *фабрикаш* и *фамилијаризам*, шта да очекујемо од оних који нису стигли да се образују? Шта, до да се сналазе. Сналази се и професор највише школске установе на земљи; није он крив, нити је сам себе тамо поставио. Куд је све пошло, нек иде и *прозодија*! Свако подвали прилаже што може.

Од мене ово.

Чланицы и расправе

СРПСКА ЋИРИЛИЦА У ВЈЕКОВНОЈ ИСТОРИЈИ И ДАНАС

У раду смо представили постанак ћирилице, њеног прихватања и континуитета код Срба, као српског вјековног и препознатљивог писма, потом однос према српској ћирилици у различитим историјским епохама и у склопу различитих историјских процеса и пројеката; статус ћирилице данас и наш однос према свом вјековном наслеђу.

Кључне ријечи: ћирилица, старословенски језик, српска ћирилица, модерне технологије, ћирилица и простори српског језика, именовање ћирилице, прогон ћирилице, ћирилица данас.

1 Ћирилица у контексту мисије Ћирила и Методија. Године 2013. навршило се 1150 година од почетка мисије Светог Ћирила и Методија, због чега је UNESCO прогласио ову годину годином солунске Браће светих Ћирила и Методија, важном за све словенске народе. Словени, најбројнији и најраспрострањенији индоевропски народ, добили су свој књижевни језик који има континуитет данас у различитим словенским књижевним језицима као његовом продужењу. Од мисије светих Ћирила и Методија почиње и тече велика, континуирана, препознатљива и обоготворена, христијанизована словенска писменост. Претпоставља се да је Ћирило (са својим сарадницима), још прије поласка у мисију, саставио азбуку за словенски језик и превео дио богослужбених књига. У житијима читамо: „Философ онда отиде и по свом старом начину ода се молитви заједно са својим сарадницима. И тада састави слова и поче писати јеванђељску бесједу: ‚У почетку беше реч, и реч беше у Бога, и Бог беше реч’ [...] И ту откри Бог Филозофу словенске књиге, и онда створивши слова и саставивши бесједу, крене на пут у Моравску узевши Методија” (Николић 2006: 10).

Углавном, са примањем писмености (понекад и непосредно прије) Словени су примали и хришћанску вјеру. Оригинални рукописи из непосредне преводилачке дјелатности Ћирила и Методија нијесу сачувани. Сачувани су старословенски споменици са краја 10. и из прве половине 11. вијека (16 споменика), који чине старословенски канон (старо-

словенске споменике у ужем смислу). Старословенски споменици су писани двјема азбукама: глагољицом и ћирилицом. Нека од веома важних питања око којих су се спорили слависти јесу: коју је азбуку створио Ћирило и која од ове двије азбуке је старија. Углавном је питање старине ријешено, за старију азбуку старословенског језика сматра се глаголица, а за млађу ћирилица, за што постоји више доказа. Ћирилица, као млађе писмо, према мишљењу многих, настала је у Преславу у Бугарској, а творци су јој Константин Преславски и Климент Охридски. Међутим, и поред овог уопштеног и у великој мјери прихваћеног мишљења, није поуздано доказано да Константин није створио и ћирилицу. Углавном, у старим руским рукописима налазимо податке да се глаголица назива ћирилицом (кирилицом) према свом творцу Ћирилу. У једном новгородском ћирилском рукопису с краја 15. вијека (препис је настао у оригиналу 1074. године) писац Упир Лихој саопштава да је књигу преписао не *кѡриловицѣ*, у ствари са глаголице. Сусрећу се и мишљења да су ћирилицу дали име ученици у славу свог учитеља. Тек, осим назива словенско писмо, ћирилицом се називала и глаголица (вјероватно за све вријеме Солунске браће), а потом и млађе писмо – ћирилица. Назив *ілаіолица* настао је касније (крајем средњег вијека, код Хрвата). У основи овог назива налази се глагол *ілаіолаіи* („говорити”, „рећи”), чест у јеванђељима.

Поријекло старословенске ћирилице није спорно. У њеној основи је грчка мајускула (млађа) која води поријекло од свечаног грчког писма – унцијале. Нека слова која не постоје у грчком језику у ћирилицу су рађена по узору на глаголицу, стилизацијом и прилагођавањем облицима ћирилских слова. Дакле, ћирилица представља словенизирано грчко писмо под несумњивим утицајем глаголице. Ћирилица је као практичнија (и једноставнија) потискивала глаголицу.

Старословенски језик (који се тада називао словенски) јесте општесловенски црквени и књижевни језик. Служио је као књижевни и црквени језик на широком словенском простору, иако је видљив уплив језичких црта с обзиром на мјесто настанка споменика. Срби су знатни и значајни наслединици ћирилометодијевске мисије, традиције и мисли. Удио српског језика у старословенском је велики, а српска редакција старословенског језика једна је од најстаријих, најпрепознатљивијих, утемељених и веома богатих. *Маријино јеванђеље*, старословенски споменик писан глагољицом негдје крајем 10. почетком 11. вијека, настало је, судећи према неким српским језичким цртама које садржи, највјероватније на

српском језичком простору. То би говорило у прилог веома раном настанку српске редакције старословенског језика (Грковић-Мелдор: 2011).

2. СРПСКА РЕДАКЦИЈА СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА И КОНТИНУИТЕТ ЋИРИЛИЦЕ НА СРПСКОМ ЈЕЗИЧКОМ ПРОСТОРУ. Ћирилица, као старословенско наслеђе и српског језика и других словнских језика који су били и остали баштиници ћирилице, остала је везивна нит српског језика кроз вјекове и на широком простору докле је допирала. Српска ћирилица, настала на основама старословенске ћирилице, уобличена и довршена од стране Вука Стефановића Карацића, на темељима **хиљадугодишње** традиције, кроз вјекове је била (и углавном остала до дана данашњега) писмо српске писмености и језика. Подручје распрострањања и присуства ћирилице обухватало је све земље које су у раном средњем вијеку икад потпадале под српску државу (и писменост). Ћирилицом се писало и у Рашкој, и у Зети, Хуму, у цијелој Босни, и у приморју (у великој мјери) све до доњег тока Цетине.¹ Ћирилицом се писало и у Дубровнику, Далмацији, Славонији; ћирилица је била дипломатско писмо турског, угарског и румунског двора.

Ћирилицом се (поред латинице) писало и у Дубровнику, који је, од кад је славизиран, по говору источнохерцеговачки. Ћирилица се распростирала и на Далмацију и Славонију. Ћирилица је била дипломатско писмо турског, угарског и румунског двора. „Ћирилица је такођер од памтивека у великом поштовању и употреби била и код словенских и босанско-херцеговачких католика и мухамедоваца. Ови потоњи употребљавали су је редовно у својој међусобној кореспонденцији и у ко-

¹ „Уосталом, употреба ћирилице је рано прекорачила и ту границу, захваћајући привремено у 12. и 13. веку и оток Брач. Босанско освајање већег дела копнене Далмације крајем 14. столеће дало је новог маха ширењу ћирилице на тој страни. Из године 1410. имамо ћирилску исправу сплитског каптола [...]

Граница српске државе је у доба тих владара (тј. Стефана Немање и краља Владислава) стајала недалеко од Сплита, на реци Цетини, и документи говоре о пријатељству и савезу [...] Уз глагољицу и латиницу и ћирилица је задуго сачувала своје месташце у писмености чакаваца дуж јадранске обале. У првој половини 15. века састављен је и ћирилицом записан статут аутономне кнежевине Пољица код Сплита у којој је та азбука затим живела све до у 18. столеће у локалној администрацији и преписци. Залет ћирилице у северније крајеве у 15. и 16. веку био је краткотрајан, али је стигао да обухвати и неке од врхунских хрватских великаша, међу њима и Николу Зринског и неколико чланова породице Келеновића” (Ивић 2001: 135, 139).

респонденцији са крајишким аустријским и другим заповедницима – па је налазимо и на мухамединским надгробним споменицима. А католички фратри, већ од 16. века, почињу штампати своје књиге за римокатолике по Херцеговини, Босни и Славонији српским језиком и ћирилицом, коју изричито називају и српским писмом,² како наводи Грујић (в: МИЛОСАВЉЕВИЋ 2002: 417-418).

Присуство и углед ћирилице били су велики, не само на Балканском полуострву, већ и у цијелој Европи, нарочито од 15. до 17. вијека, а може се рећи, чак и до 19. вијека. Деветнаести вијек представља почетак нарочитих и јасно испољених неповољних дјеловања у вези са статусом, потискивањем и протјеривањем српске ћирилице. „У Славонији, међу римокатолицима, почела је да истискује ћирилицу – латиница тек од другог деценија 18. века, када су почели у њу долазити световни свештеници и калуђери римски из Хрватске, но ми имамо податке, да су се фрањевци томе опирали и у четвртм деценију тога века. Тако нпр. фрањевачки провинциал Лука Карагић издао је 1. јула 1736. год. окружницу на све манастире и фратре њему потчињене, у којој се у тачки 6, под претњом строге казне, забрањује и једном фрањевцу да народним језиком писана писма латинским словима пише, него 'искључиво само ћирилицом, јер је и писмо дар Божји, нарочито дарован народима и језицима, а не даје се многим,“ (в: Грујић у: МИЛОСАВЉЕВИЋ 2002: 417-418).

3. Ћирилица се кроз историју на просторима докле је допирао утицај српског језика, и преко њега писма, често називала *српско писмо*. То је уобичајен назив на штокавском подручју, а и у окружењу, уколико се писмо именовало (и тиме назив прецизирао, у односу на, на примјер, руску, бугарску или ћирилицу неког другог језика). За то имамо сакупљених и објављених близу сто примјера (са простора Рашке, Зете, Боке, Хума, Босне, Дубровника, Славоније, Цавтата, Задра, на млетачком, аустријском, турском [...] двору; у Ватикану, у записима Енглеза, Француза, итд.).²

² Тако, на примјер: Језуита Марин Темпарица из Цавтата пише 1582. године генералу Језуитског реда Кл. Аквавива да је потребно салити слова „у славонском алфавиту и словима које овде називају српским“. Херцеговачки католици, на Неретви, у Попову и Жабаљу кажу у молби од 1. августа 1629. да се потписују „илирским или српским писменима“, тј. ћирилицом. Ђовани Пасквали (1645) предлаже Конгрегацији из Котора да би у циљу прозелитизма требало „упутити у Српско Приморје 4 до 5 калуђера Св. Атанасија из Рима“, али треба прво да науче говори-

Тако је, наравно, и на просторима Црне Горе. У овом погледу нарочито је значајна једна библиографија радова о Далмацији и Црној Гори издата на латинском у **Млецима** 1842. Тамо стоји да су књиге штампане на Цетињу [...] српским словима („карактерима”).³ Године 1517. потврђује млетачки дужд Л. Лоредан тестамент Ђурђа Црнојевића на молбу његове жене Јелисавете (преведен на латински). На више мјеста стоји да је тестамент писан српски, преведен са српског итд. Али на једном мјесту стоји да је „руком истог господина Ђурђа, на језику и словима српским написан и потписан” (Милошевић 1994: 53).

ти српски и *писани* „српским словима Св. Ђурила” (Костић 1999: 20) [...] У *Илирским новинама* за 1840. говори Гај о ћирилицы [...] „коју су Илири Источне цркве под славним посебним именом српским [...] сачували” (Костић 1999: 83) [...] Нарочито су познати стихови славонског пјесника Матије А. Рељковића, у његовој познатој поеми *Сашир*, коју је штампао први пут 1762. Ту наводи како му један Славонац каже да му ни стари нијесу школа имали, па су ипак добро живјели. Рељковић у стиховима говори: *О Славонче! Ти се верло вараш,/ Којијод ми шако одговараш;/ Ваши сџари јесу књију знали,/ Србски шџили и сербски писали!* [...] У познатој ‘Велеиздајничкој парници’ у Загребу 1908-1909. године, где су оптужена 53 најбоља Србина [...] што су повлађивали ћирилицу не само у званичним актима и основним школама, него... што су покушали да ‘поставе чак на земаљским путоказима ‘српско’ писмо као спољни знак српства’.

Код Милоша Окуке, у вези са фрањевцима у Босни, налазимо: „Stjepan Marijanović је 1836. u Budimu izdao i prvi *Bukvar iliti početak slovstva iliričkog i latinskog jezika za učionice države bosanske složen*, u kojem se pored ‘bukvice iliričke’ obrađuje i ‘bukvica srbska’[...] Antun Knežević Varcarin i Mihovil Marijanović Livnjak u Zagrebu izdali su... u svojoj učionici za prvu godinu, bukvar namijenjen katoličkim školama u Bosni i Hercegovini, u kojem se nalazi posebno poglavlje pod nazivom: Ćiriliska ‘srbska’ abeceda, sa tekstovima štampanim ćiriliskim pismom” (Истицања наша!), (ОКУКА 2006: 72-73).

³ Надбискуп барски Андрија Змајевић, Пераштанин, написао је још 1675. године једну расправу, гдје каже да жели „да он поучава само читати и писати са словима илирским српским, а да остави латинска” (Костић 1999: 61-73). Свима су познати Његошеви стихови (у посвети на књизи *Вукова даница* из 1826. године): „Српски пишем и зборим,/ сваком громко говорим:/ народност ми србинска,/ ум и душа славјанска”. Интересантни су и сљедећи примјери: „1838. и 1839. добива владика црногорски Петар 2 (Његош) неколико писама од босанског везира Вецид-Мехмед паше. У првом каже: ‘Ја сам написао једну турску а једну српску, обе су једнаке’ [...] (Примјера овог типа имамо више, Ј.С) Андрија Стојаковић из Трста анонсира штампање Његошевог *Шћејана Малој у Јујословенским новинама* које су тада, 1850. године, излазиле у Загребу. Каже да ће се дело штампати ‘српским словима са самоучном буквицом’[...] Стефан Митров Љубиша (1870. године) назива ћирилицу ‘српским аманетом’” (Костић 1999: 61-73).

Као што из бројних свједочанстава видимо, ово вишевијековно писмо српског језика и именовало се као српско, на широком простору и од разних аутора. Назив „босанчица” формиран је у 19. вијеку, из политичких побуда, са циљем да се један знатан корпус српског језичког наслеђа и писмености називом прикрије и затамни, и одвоји од своје матице и покуша подвести под нешто друго.⁴

4. Ћирилица као „непожељна”. На основу свега реченог, не чуди што је ћирилица била многим кроз историју сметња, свима онима који су српски језик и ћирилицу, као и оно што они собом носе и представљају, покушавали да обеснаже. Тако је, рецимо, према неким записима и свједочењима (једног Руса⁵ и једног Пољака), одмах послје великог

⁴ Како налазимо код Биљане Самарцић: „Термин ‘босанчица’ у научну терминологију и литературу увео је Ђиро Трухелка (пред сам крај 19. вијека, Ј.С) у раду *Босанчица, њринос босанској ѡалеоѡрафији* и тиме изазвао праву револуцију у јавним и лингвистичким круговима. Наиме, супротстављајући *босанчицу* ћирилици Ђ. Трухелка сматра да су то два самостална писма, те да их једино веже заједничко грчко поријекло. Међутим, видно је да је Трухелка слабо познавао саму материју, као и пут развоја брзописа. Истичући да се ради о типичном самосталном босанском писму, Трухелка је изазвао огромну полемику у научним круговима. ‘Крајњи резултат ове полемике јесте: да Трухелкина теза о босанчици као засебном ћирилском писму није научно заснована већ има политичке конотације, усклађене са тенденцијама тадашње аустроугарске политике – да се језик и писмо Босне оног времена отцепе од целине српског језичког подручја’. Наиме, Трухелка је покушао оправдати тврдњу о *босанчици* као самосталном писму, али без аргумената и доказа, те су с тога његову тезу одбацили Решетар, Недељковић, Младеновић, Чремошник и многи други. Свој став Трухелка је темељио на идејама Е. Курелеца, који је био вођен политичким а не научним разлозима, закључује Д. Драгојловић и који је имао видну жељу да ово писмо прикаже као јединствено, самостално и специјално босанско писмо. Српски научници сматрају да је велику помоћ Трухелкиној карактеризацији тзв. *босанчице* дала политика тадашњег председника Земаљске владе у БиХ – Бењамина Калаја (1883-1903) [...] Б. М. Недељковић се у раду *О босанчици* супротставио мишљењу Ђ. Трухелке наглашавајући да нема никаквих разлика нити материјалних доказа да се *босанчица* издвоји из српске ћирилице, тј. ‘ничега нема што би писмо из Босне издвајало од осталих ћирилских писама’; те да теза о *босанчици* као посебном писму на основу специфичности писања појединих слова (мисли се на ‘б’, ‘к’, ‘т’, ‘в’, ‘ж’) ‘нема никаквог ни палеографског, а још мање културно-историјског оправдања’” (Самарцић 2009: 229).

⁵ „Први је Л. В. Березин, који у својој књизи *Хорваѡија, Славонија, Далмација и Војнаја Граница*, 1, изашлој у Петрограду 1879, каже на страни 42. да је на Сплитском сабору 1059. словенско богослужење одбачено овим речима (латински дато).

црквеног раскола на тзв. Сплитском или Солинском сабору, ћирилица проглашена за непожељну, за „ђаволски проналазак” (према записима Пољака), чиме је одрана обиљежена.⁶

Међутим, ћирилица се, како смо претходно представили, ипак, све до 19. вијека углавном несметано употребљавала и истовремено са распростирањем српског језика (и не само код православаца). Са 19. вијеком почиње тенденција и процес потискивања и сужавања употребе ћирилице. У овом погледу истичу се и препознају два међусобно повезана и блиска, али формално различита испољена процеса, који су обиљежили „повлачење и сужавања употребе” ћирилице: један је везан за јавне, званичне и јасно испољене покушаје забране употребе ћирилице, а други се спроводио под плаштом и изговором равноправности ћирилице и латинице.

Деветнаести и почетак 20. вијека је, више од свих вјекова раније, обиљежен многим покушајима **забране употребе** „српске ћирилице”. Јавне забране најчешће су давале супротне резултате од очекиваних и задатих. Будиле су свијест о значају и вриједности ћирилице и везаности за њу, те доводиле до (снажних) отпора са тежњом да се сачува и одбрани ћирилица, тако да, осим за кратко, нијесу доносиле резултате. Напротив!

Прва званична забрана употребе ћирилице везана је за име царице Марије Терезије 1779. године. Под наговором римских првосвештеника издата је наредба да се ћирилица укине изван цркве, и да се у школе под

Ја бих то овако превео: ‘Доиста рекоше (очеви, учесници Сабора) да су готска слова пронађена код неког Методија, јеретика, који је много тога против правила католичке вере и у том истом словенском језику лажући написао’” (Костић 1999: 30).

⁶ „Ћирилица је, чим се појавила, била анатемисана од Католичке цркве. То је било на тзв. Сплитском или Солинском сабору, одржаном средином 11. века, неколико година после Раскола (одвајања Источне од Западне хришћанске цркве) и то на нашем подручју.

О томе имам забиљешке преузете од два писца, једног Руса, а другог јамачно Пољака [...] Неки гроф Валеријан Красински, који је у једној, на француском издатој књизи средином прошлог века (*Верска историја словенских народа*) пише: ‘Словенска слова, пронађена од Ћирила, нису ништа друго него модификација грчког алфабета обогаћена понеким источним писменом да би се изразили гласови непознати у грчком језику. Године 1060, у Солину (Далмација) огласи Синод да је овај словенски алфабет ђаволски проналазак и да је Метод био јеретик. Њега ипак и данас употребљавају [...] Словени прикључени грчкој цркви, па чак и они међу њима који признају супрематију папе’” (Костић 1999: 30).

мораће уведе „простонародни језик илирски и латиница”. Сви Срби у данашњој Војводини, заједно са митрополитом и епископима, устали су против такве наредбе, тако да је наредба повучена. „У прво време респектовали су ту љубав народа нашег, према своме српском писму – ћирилици, а и аустријске државне власти, па је и сама царица Тереза наредила 1769. год., да се оснује у Бечу српска штампарија – ћирилским словима, која ће штампати све српском народу потребне књиге за цркву, школу и просвету уопште. И већ почетком 1771. год. штампа се тамо ћирилицом неколико хиљада букварова, сборника и псалтира, о трошку царичину, те се онда бесплатно раздељује српској деци по свима крајевима нашим под влашћу аустријском. Ну пред смрт царице Марије Терезе, 1779. године, поче покушај, са стране државних власти, на наговор римских првосвештеника, да се православни Срби одуче од ћирилице, те постепено и они привикну на латиницу, као и Хрвати и до тада већ поунијађени и покатоличени Срби. Тиме су наиме мислили, да ће се лакше прокрчити пут унији с римском црквом васколиког српског народа под аустроугарском влашћу, – али се и ту у рачуну преварише.”⁷

Након смрти Марије Терезије, њен син цар Фрањо Јосиф 2. обновио је ову наредбу 3. фебруара 1781. године и „позвао администратора српске Карловачке митрополије Мојсија Путника, да све српске епископе и свештенство опомене, да се нипошто не усуде сметати увођењу латинице у српске народне основне школе. „Наскоро потом умрла је Марија Терезија, а њен син Јосиф 2. беше противник верског прозелитизма, па је ова ствар за неко време заспала. Ну цар Јосиф имао је друге централистичке и германизаторске тежње, те пропагатори уније употребише то његово расположење, да дођу до свог циља; а пошто је ћирилица код православног српског народа била једна врло важна сметња успешном провођењу тих царевих тежњи, то су противници православља врло лако израдили, да је цар 3. фебруара 1781. год. обновио наредбу од 1779. год. и позвао администратора српске Карловачке митрополије епископа Мојсија Путника, да све српске епископе и свештенство опомене, да се нипошто не усуде сметати увођењу латинице у српске народне основне школе.” (в. Грулић, у: Милосављевић 2006: 420-424).

⁷ Дио поглавља преузет је из другог Просветиног издања (1989) књиге Радосава М. Грујића, *Аиологија српског народа у Хрватској и Славонији* (в: Милосављевић 2006: 420-424).

На овакву одлуку уследило је жестоко одупирања епископа, школске управе и народа, услед чега је цар морао повући наредбу.

„Поводом овог закључка Школске комисије (да се ћирилица не смије и не може укинути јер 'Народ *Серскѣн* [...] своа *славено-срвска писмена*' ванредно поштује и цени) није изашла од цара никакава посебна наредба и народ се наш најодлучније опирао сваком покушају, да се ћирилица напусти и латиница уведе; а земаљски школски надзорници пријавише то у Беч, те 26. јула 1784. год. изађе од цара нов налог митрополити Путнику, у коме се, с позивом на наредбу од 1779. године, наређује, **да се ћирилица, уз црквенословенски језик, може употребљавати само у богослужбеним и верским књигама, а све друге светске школске српске књиге имају се од сада писати и штампати простим народним језиком и латинским словима.** Та царска одлука буде саопштена и надзорницима српских народних школа с налогом, да је имају одмах у живот спровести. Ну чим је народ наш, особито онај по Хрватској и Славонији, за то сазнао, осети одмах у том опасност за веру и народност своју, те се на све стране подиже с протестима и оштрим отпором увођењу латинице, – врло енергично се заузеше за ћирилицу и изјавише да се народ *не никад одрећи неће, јер је уверен 'да се съ г'хвнткомъ писмена и самъ temelъ одржаніе характера народногъ обара'*. У исто време обратише се они и на све друге важне факторе у држави, те цар Јосиф повери то питање придворној Школској комисији, да га расправи и њему предлог поднесе. Комисија се састаде 26. јануара 1785. год. и, примивши и од власника српске штампарије у Бечу Ј. Курцбека потребне информације, даде изјаву, да сматра за несходно, да се ћирилица наједанпут у Монархији уништи, с два разлога: прво, што би се у том случају морала дати штампару Курцбеку оштета од 20 442 фор. 30 нов., што их је уложио у штампање српских књига тим словима, а друго ради тога, што би међу Србима врло лако могли планути опасни немири. Стога је комисија предложила, да се то питање одложи на неодређено време, а цар је предлог усвојио и путем митрополита 29. марта 1785. год. **Известио је све српске епископе и народ, да се ћирилска слова у српском народу и српским школама могу слободно и даље употребљавати** (Истицања наша!)” (Грулић, у: Милосављевић 2006: 420-424).

Процес забране ћирилице се наставио,⁸ и појачао, што се употребе силе тиче. У Босни и Херцеговини, почев од окупације 1877. године,

⁸ Ова појава „је жешће импурсе добила од половине прошлог века, посебно пошто је Аустрија истерана из Италије и упућена на то да тамошње губитке надо-

забиљежени су многи случајеви прогона ћирилице (Збиљић 2005: 11). Ћирилица формално и јавно није забрањена, али је власт тежила на разне начине да је ограничи на православни српски живаљ, те да потисне и учини ћирилицу непожељном.

У Првом свјетском рату, опет од аустријских власти, наставља се са прогоном ћирилице, али се сада са подручја која су раније била под аустроугарском влашћу (Хрватске и Славоније) пренио на све крајеве. У вријеме Првог свјетског рата ћирилица је била званично забрањена у Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији. Већ 3. октобра 1914. Земаљска влада у Хрватској укинула је учење ћирилице у основним школама. „Prve mjere koje su preduzete u Monarhiji nakon izbijanja rata bile su potiskivanje ćirilice iz javne upotrebe. Tako je već 3. oktobra 1914. *Zemaljska vlada* u Hrvatskoj ukinula učenje ćirilice u javnim osnovnim školama [...] Novom naredbom Vlade od 3. januara 1915. u Hrvatskoj je ćirilica ukinuta i u radu administracija” (ОКУКА 2006: 95).

Забрана о употреби ћирилице пренесена је и на Босну и Херцеговину. Наредбу је донијела Земаљска влада за Босну и Херцеговину (*Glasnik zakona i naredba za Bosnu i Hercegovinu*, XLIX, 11. novembar 1915. godine): „Dana 10. novembra 1915. izdata je *Naredba* Zemaljske vlade u Sarajevu o upotrebi ćirilice. U njoj se, između ostalog, kaže: a) ‘Sve bosanskohercegovačke vlasti: uredi i zavodi upotrebljivaće u pisanom srpsko-hrvatskom saobraćaju samo latinicu’; b) ‘U svim zemaljskim nastavnim zavodima sa srpsko-hrvatskim nastavnim jezikom, upotrebljivaće se samo latinica’; c) ‘Knjige u narodnim osnovnim školama štampane ćirilicom, imaju se odmah zamijeniti knjigama štampanim latinicom’; d) Učenci srpsko-pravoslavne vjere prvog razreda ‘odmah moraju da prestanu da uče ćirilicu’. Učenci ćirilicu mogu ‘upotrebljavati samo u nastavama vjeronauke, a učenje toga pisma prepušta se nastavnicima vjeronauke’” (ОКУКА 2006: 98).

Генерал Саркотић, као представник војних власти, изјавио је да „треба Србима ћирилицу као борбено средство учинити неупотребљивим”, „да ћирилицу уклонимо из јавног живота и одузмемо јој српски национални карактер”. Код Окуке даље налазимо: „Događaji su dobili svoje ubrzanje osobito sa smjenom u zemaljskoj vlasti Bosne i Hercegovine. Na mjesto Potjoreka za poglavara Zemlje došao je general Stjepan Sarkotić, a za njegovog zamjenika dr Nikola Mandić, koji je kasnije bio predsjednik

кнади на Балкану” (Петровић 2005: 11).

Vlade Nezavisne Države Hrvatske. Obojica su bili potpuno odani Beču i obojica su se zauzeli za isključivi stav prema Srbima i ćirilici [...]

General Sarkotić i ministar rata Korbatin bili su uporni u nastojanju da ubijede Beč o potrebi zabrane ćirilice u Bosni i Hercegovini. Korbatin je u septembru 1915. tražio da se zabrani ne samo ćirilica nego i dalja upotreba naziva *sрpsko-hrvatski* te da se ponovo uvede raniji naziv zemaljski jezik. Za njega je naziv srpski, u bilo kojem obliku i bilo kojoj kombinaciji upotrijebljen, *veleizdajnički*. I pošto je 'po shvatanju južnoslovenskih naroda ćirilčko pismo izraz srpskog jezika', onda je i ćirilica veleizdajnička pa zato mora biti protjerana. Korbatin je predlagao da za onoga ko se ogriješi o zabranu ćirilice predvidi novčana kazna u iznosu od 50 do 1000 kuna" (ОКУКА 2006: 96-97).

Прогон и забрана ћирилице пренијела се и на Србију и Црну Гору. Ћирилица је у Србији забрањена у јавној употреби одмах по окупацији почетком 1916, а у априлу исте (1916) године и у Црној Гори. Између осталог, поскидане су табле са ћириличним натписима на јавним мјестима. Забрана употребе ћирилице трајала је све до ослобођења 1918. године.

Исто је настављено и у Другом свјетском рату. Само десетак дана након преузимања власти, 25. априла 1941. године, објелодањена је (од NDH) *Zakonska odredba o zabrani ćirilice*. Законску одредбу о забрани ћирилице прати *Provedbena naredba ministra unutrašnjih poslova zakonskoj odredbi o zabrani ćirilice*, која гласи: „Забрањује се свака употреба ћирилице на цијелом подручју Независне Државе Хрватске. То се нарочито односи на цијело пословање свих државних и самоуправних тијела, на уредбе јавног поретка, на трговачке и њима сличне књиге и дописивање и све јавне натписе. Према томе наређујем: да се на цијелом подручју Независне Државе Хрватске одмах обустави свака употреба ћирилице у јавном и приватном животу. Свако штампање ма каквих књига ћирилицом је забрањено. Сви јавни натписи писани ћирилицом имају се неодвлачно, а најкасније у року од три дана skinuti" (ОКУКА 2006: 203).

Међутим, и поред свих забрана, највише је ћирилица потиснута и заборављена почев од периода „стварања, прокламовања и озакоњења” „**равноправности**” двају писама: ћирилице и латинице. „Равноправност” је озваничена и усвојена Новосадским договором: – Трећа тачка закључка Новосадског договора гласи: „Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су; зато треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма, што ће се постићи у првом реду школском наставом”.

Формално је ћирилица била (тј. „постала“) равноправна са латиницом, а суштински се све чинило да се сасвим потисне и заборави. Равноправност је различито „тумачена“, третирана и спровођена на хрватској и српској страни. За Хрвате је равноправност значила (у пракси) потпуно игнорисање, непостојање и непознавање ћирилице: редовно се дешавало да поште враћају писма написана ћирилицом, са назнаком: неразумљиво, нечитљиво, непознато – под изговором да не знају ћирилицу.⁹ Ћирилица се у Хрватској није употребљавала код католика, а постепено је нестајала и код православних.

„Равноправност“ је резултирала невјероватним догађајем у последњем рату: Хрвати су недавно „етнички очистили“ све своје библиотеке од српских књига.¹⁰ Тако је и све што је писано ћирилицом (из нпр. библиотека у Загребу и Дубровнику) изнесено и јавно спаљено на трговима: „А после насилног преузимања власти на Косову и Метохији Шиптари су спалили преко два милиона књига на ‘српскохрватском језику’ и тако ‘помирили’ и Србе и Хрвате” (ПЕТРОВИЋ 2005: 57).

5. Хрватска и ћирилица. На простору данашње Хрватске, као што се види из претходног, ћирилица је често забрањивана и уништавана. Међутим, сада се у Хрватској јављају и неке нове тенденције. Са једне стране, наставља се стари однос према ћирилицу, као последица нетрпељивости (јер је она остала у свијести као српско национално писмо). То је видљиво и кроз најновији отпор у вези са увођењем ћирилице

⁹ Ево неких примјера: „Кршења права оних грађана који својим писмом сматрају ћирилицу било је напретек. Службенице неких банака у хрватском приморју често враћају чекове попуњене ћирилицом (зато што не знају ћирилицу или зато што не желе да је знају). У Србији се личне карте штампају ћирилицом, а подаци се уносе латиничком писаћом машином [...] Грађанин који је желио да му лична карта у целини буде ћирилицом исписана: то своје право је успео да оствари тек пошто је донео од куће своју ћириличну писаћу машину у СУП!... Такође, православни Срби немају где у Загребу да штампају смртвнице ћирилицом”. (МАРОЈЕВИЋ 1991: 28, 163). „У Београдско певачко друштво из Загреба се вратило писмо упућено митрополиту Јовану, уз назнаку ‘забрањено’. Хрватска пошта је тиме заборавила употребу ћирилице” (ПРАВДА: 2008).

¹⁰ О уништавању књига писаних ћирилицом у последњем рату, у раздобљу од десет година 1990-2010. године, имамо детаљно, аргументовано и исцрпно, на преко 500 страна, в: LEŠAJA 2012.

у Вуковару.¹¹ Истовремено, у новембру 2012. године у Загребу је одржан научни скуп у НАЗУ на којем је „hrvatska ćirilica” добила посебно мјесто. Академици из Хрватске два су дана говорили о хрватској ћириличној баштини од 11. до 18. вијека, као „богатству хрватске повијесне разноликости” (<http://www.matica.hr/vijenac/488>). Очигледно, без старе српске баштине, нема „пројектоване” утемељености у дубоку историју и богатом историјском наслеђу. У складу са тим су Хрвати подигли споменик ћирилице – „хрватском писму” на огради Основне школе у Кочерину крај Широког бријега (освануло је 12 у камену исклесаних ћириличних слова високих 1,4 м, широких метар и дебелих 25 см). Са највише апсурда јавља се тежња да се најљепши српски споменик, *Мирослављево јеванђеље*, писан српскословнским језиком, за кнеза Мирослава, брата Стефана Немање, уврсти у хрватско наслеђе. Али, „образложења” се, с обзиром да се не заснивају на аргументима, веома брзо мијењају. Тако у једном раду налазимо да је то хрватски споменик јер за вријеме владавине Хумом кнеза Мирослава, који јесте Немањин брат, Хум није припадао држави Немањића, те је он хрватски споменик, ако је настао у Хуму, а, ако је настао у Котору, онда може бити црногорски, али, што је у овом пројекту најважније, никако српски.¹² На

¹¹ „Скуп ‘Не ћирилице у Хрватској’ на којем се на централном загребачком тргу по полицијским проценама окупило више хиљада демонстраната завршен је нешто пре 14 часова уз захтев Влади да промени хитно уставни закон о правима националних мањина и да се Вуковар до 18. новембра прогласи градом трајног пијетета у којем никад неће бити уведена ћирилица”, преносе хрватски медији. („Око 20.000 људи на скупу ‘Не ћирилици у Хрватској’”), (VEČERNJE NOVOSTI 2013).

¹² У раду *Ћири је еванђелистар кнеза Мирослава* (ZELIĆ-BUČAN 2001: 2/2) налазимо: „I preispitivanje političke povijesti srednjovjekovnog Zahumlja i ostalih područja nekadašnje Crvene Hrvatske, dali su rezultate na temelju kojih je nemoguće EkM i nadalje smatrati srpskim spomenikom; ni s obzirom na destinatora kneza Miroslava, ni s obzirom na političku i etničku pripadnost njegova zavičaja, odnosno mjesta postanja. Što se tiče destinatar, kneza Miroslava, novija historiografska istraživanja (B. RADOJKOVIĆ) opovrgla su zablude starije historiografije prema kojoj bi **Miroslav, kao Nemanjin brat**, bio politički podređen srpskom velikom županu. Utvrđeno je, da Zahumlje sve do sredine XIII st. nije politički potpalo pod srpsku nemanjičku državu u ekspanziji, dapače upravo za našeg kneza Miroslava zasjeđeno je da je bio u vazalnom odnosu prema hrvatsko-ugarskom kralju [...] Prema tome, ako je EkM i zaista napisan u Zahumlju kao što to misli većina istaknutih znanstvenika, hrvatskih i srpskih, onda je njegova pripadnost hrvatskoj kulturnoj baštini nesumnjiva. Ako se ipak dokaže da je pisan u Duklji, što je manje vjerojatno s obzirom na destinatar, tada uz Hrvate mogu na nj polagati pravo još samo Crnogorci kao baštinici i nasljednici srednjovjekovne

најновијем скупу у Хрватској смишљена је и прича о „два Мирослава”, „Постоје два Мирослава, српски и хрватски. Кнез Мирослав Хумски поистовјећен је с Немањиним братом Мирославом који је једно вријеме такођер био хумски кнез. Отац српског Мирослава није се звао Завида, него је Завида био отац Мирослава Хумског”¹³. Како налазимо код Ђорђа Јанковића: „Негујући овај галиматијас наравно, праве се невешти, заборављајући на ктиторски натпис уклесан на лунети цркве Светог Петра у Бијелом Пољу (истог кнеза Мирослава, Ј.С), где пише: ‘У име Оца и Сина и Светог Духа ја син Завидин а именом раб Божји Степан Мирослав кнез Хумски сазидах цркву светог апостола Петра’”. На међународном научном скупу *Хрватска ћирилична баштина*, одржаном 2013. године у Загребу, под окриљем Хрватске академије знаности и умјетности, а поводом петстоте годишњице ћириличног „Дубровачког молитвеника”, штампаног у Венецији 1512. године (в: Самарџић, у Ковачевић: 2013) Милко Брковић, историчар из Завода за повијесне знаности ХАЗУ и професор Мостарског свеучилишта, устврди да је језик Мирослављевог јеванђеља „хрватска редакција старославенских глагољских књига” (Политика: 11. април 2013). На основу ових кратких осврта види се колико је оваква политика према језику и културној баштини неоснована, ненаучна, али, истовремено пројектована и агресивна.

6. Српски језик у контексту двају писама (ћирилице и латинице). Мишљења у вези са за статусом, (не)присуством и (не)заштитом ћирилице разликују се и међу српским лингвистима. Неки од њих, у великој мјери, остају при „равноправности двају писама”, дакле при ставу да се задрже оба писма, као израз богатства у језику, као показатељ толеранције, те уважавања новонастале ситуације.

На примјер, Ранко Бугарски (у: Збиљић 2005: 248) износи следеће мишљење: „Што се мене тиче, припадам онима који напоредну употребу ових писама сматрају обогаћењем, јер нам свако од тих путева отвара путеве ка једном великом цивилизацијском кругу”.

Дукље...” (ZELIĆ-BUČAN 2001: 2/2). Дакле, судећи према оваквим иступима, једно је најважније, нека *Мирослављево јеванђеље* припада било коме само не онеме коме несумњиво припада, српској културној и језичкој баштини и насљеђу.

¹³ Своју тврдњу да је Мирослављево јеванђеље „дјело старе хрватске, а не српске књижевности” Брковић је пласирао у двоброју тромјесечника „Хрватска мисао” (април-септембар 2004), часописа који издаје сарајевски огранак Матице хрватске (Политика: 11. април 2013).

Код Ивана Клајна (Политика 22. август: 2009) налазимо: „Законска формулација о ‘равноправности ћирилице и латинице’, знамо, није нова. Имали смо је током пола века и видели смо да она у пракси значи повлачење ћирилице пред латиницом. Не због комуниста, мондијалиста или некакве ‘ватиканско-коминтерновске завере’, него зато што латиница и ћирилица напросто нису у истом положају, нису симетричне. Латиница вам је неопходна за енглески, за латински, за већину страних језика који се уче код нас, за формуле у математици, физици, хемији, за апотекарске рецепте, за аутомобилске регистрације, за дописивање са иностранством, за адресе на Интернету и и-мејлу, за СМС поруке и тако даље. Ћирилица не служи ни за једну од тих функција. Њоме може само да се пише српски, и треба да се пише. Али српски се може писати и латиницом, па многи (већина) тако и чине. У томе је чвор. Ако бисмо хтели по сваку цену да укинемо двоазбучност, да задржимо само једно писмо – то би морала да буде латиница”.

И даље: „Ако бисмо по сваку цену хтели да уведемо само једно писмо, то би искључиво могла да буде латиница”, наглашава Иван Клајн. Он истиче да се он и његове колеге лингвисти не слажу с тврдњом да је латиница хрватско писмо. ‘Она је исто тако српско, као и хрватско, само што није српско традиционално, него је српско млађе писмо, али ми нисмо морали да од Хрвата учимо латиницу, јер постоји најмање од 1918. до данас једна велика традиција у употреби латинице у Србији’, каже он, ‘Латиница је српска колико и ћирилица’. Лингвиста Иван Клајн каже да је ћирилица културно добро које треба очувати, али никако не можемо постати ‘ћириличка’ земља” (30. октобар 2006, 14:54, 18:55, Извор: В92).

Знатан број стручњака из области науке о језику сматра да ћирилици треба дати приоритет, заштити је разним законским и уставним актима, вратити јој достојно мјесто и статус данас, с обзиром на њену историјску, традиционалну, културну и сваку другу улогу у српском језику и култури, али да се српски језик, с обзиром на културно-историјско и писано наслеђе не може одрећи ни латиничног писма. Милош Ковачевић сматра да: „Српски књижевни језик има два писма – ћирилицу и латиницу. Иако се Срби одвајкада служе и ћирилицом и латиницом, ипак та два писма нису код Срба потпуно равноправна. Ћирилица је стожерна вертикала српског духовног, културног и историјског идентитета, а њу је као национално фонетско писмо на темељима хиљадугодишње српске и словенске писмености створио Вук Стефановић Караџић. Стога ћирилица и јесте прво српско национално писмо. С њом

је латиница равноправна само употребно, јер се Срби одавно служе и латиницом, на којој су написали огроман број дјела из српске књижевности, науке и културе. Одрицањем од латинице морали бисмо се одрећи посредно и свега што су Срби створили на латиници, а то није нити може бити у српском националном интересу. Њиховим искључивањем из корпуса српске књижевности, што је одавно програмирани циљ хрватског филолошког програма, Срби би били вјероватно једини европски народ без два вијека књижевности, тј. без цијеле књижевности средњег периода (ренесанса и барок). Из тих разлога латиница, уз ћирилицу, мора остати писмо српског народа, а можда још више због тога што би се одрицањем од латинице Хрватима и муслиманима дао аргумент за издвајања дијела српског језика под њиховим именом, с писмом као диференцијалном особином према српском књижевном језику” (Ковачевић 2003: 18-20). И даље, код Ковачевића налазимо: „Ćirilica je temeljno srpsko pismo. Ali su Srbi, posebno Srbi katolici, stvorili značajnu književnost na latinici. Da ne govorimo o sadašnjim Srbima. I s te strane latinica jeste srpsko pismo. Uostalom, njenoj reformi potpomogao je mnogo i Vuk Karadžić. Srbi i zbog prošlosti i zbog sadašnjosti treba da znaju latinicu, ali ne smeju zaboraviti da je ćirilica njihovo primarno pismo. Zajedno sa pravoslavnom crkvom i srpskim jezikom ćirilica predstavlja duhovnu vertikalnu srpskoga naroda. Zato i ne mogu da shvatim bilo koga ko se protivi rehabilitaciji ćirilice, njenom vraćanju na zasluženno mesto koje joj je preotela latinica” (VEČERNJE NOVOSTI, elektronsko izdanje, Bane Đorđević | 16. februar 2013. 20:59 |).

Сличног виђења као и Ковачевић јесте и Радмило Маројевић. Радмило Маројевић полази од поставке: „чији језик онога и писмо”. „Латиница се (наравно: српска латиница) у овој књизи посматра као српско алтернативно писмо, а то значи као писмо за посебне и допунске потребе и за посебну (католичку) популацију... Васпостављање ћирилице као српског националног писма и као писма у званичној и јавној употреби... не значи никако протеривање латинице ни из културе ни из свакодневне комуникације Срба и грађана њихове државе” (МАРОЈЕВИЋ 2001: 17, 92).

Даље, није ријетко и схватање да је српски језик једини (у свијету) који посједује двоазбучност, те да је двоазбучност немогућа, а да не буде угрожен опстанак једног, у случају српског језика ћирилице, на рачун „доминантније и агресивније” латинице.¹⁴

¹⁴ Према ставу Удружења „Ћирилица” из Новог Сада: „Откако више нема Срба католика, латиница не може да буде српско писмо”. Као образложење томе,

Међутим, оно што је неспорно, према нашем мишљењу, јесте да ћирилице треба вратити достојно и адекватно мјесто које јој припада у српском језику, уз ангажовање свих друштвених фактора, али је такође неспорно, да такво ангажовање не би смјело да изостане ни када је у питању заштита културног и писаног наслеђа које је настало и настаје на српском језику латиничним писмом – и које чини његов саставни дио. Нарочито је велики корпус у српској заоставштини писан латиницом почев од „периода равноправности” двају писама. Због тога се српски језик никако не може одрећи свог латиничног наслеђа, али треба радити на враћању достојног, адекватног и заслуженог мјеста ћирилице на просторима српског језика.

7. **Ћирилица и савремене технологије.** У новије вријеме, као „образложење” потискивању ћирилице, говори се о ћирилице као „неглобалном”, „неинтернационалном” писму, писму „неподесном за савремене технологије” [...] Међутим, недавно су одржана два међународна научна скупа под називом *Инџернеџ и ћирилица*, један у Народној библиотеци у Београду (11-12. фебруара 2002. године), други *Савремене информационе технологије – инџернеџ и ћирилица* (у Бијељини, Република Српска/БиХ, 25. новембра 2003) на којима је указано на могућности које носи савремена информациона технологија и о равноправним могућностима коришћења ћирилице, наравно уз друштвено и државно ангажовање које (на просторима српског језика, посебно у неким крајевима) често изостаје.

Осим тога, многе земље користе и задржавају своја (нелатинична) писма и сасвим адекватно, без проблема функционишу у савременом свијету, истовремено водећи бригу за своје културно наслеђе. Само да поменемо нама блиске православне народе: Грчку, Русију, Бугарску, а и многе друге (в: Стојановић 2011).

8. **Садашње (не)прилике и ћирилица.** Ћирилица је (нарочито након озваничења „равноправности”) потискивана и ишчезавала у Србији, такође и на простору БиХ, док се до прије двадесетак година боље држала у Црној Гори.

између осталог, наводи се то: „што се у међународном разврставању и књижењу оно што је штампано српским језиком (и латиницом) увршћује у хрватску културну баштину”, Удружење „Ћирилица” (cirilica@EUnet.yu).

8.1. О (не)присуству ћирилице на простору Србије, написано је више радова. Према подацима (од прије десетак година) у градовима Србије употреба ћирилице је била сведена (у натписима по градовима) од петнаестак процената по градовима Војводине до тридесетак у Београду, и по Шумадији и сл.¹⁵

Новијим уставним рјешењима Србија у великој мјери враћа посебан статус ћирилици као националном писму.¹⁶ У оба устава (1990. и 2006. године) стоји да је у Републици Србији у службеној употреби ћирилично писмо, а службена употреба других писама уређује се законом, на основу Устава (о овоме в: Лукић у: Ковачевић 2013). То је утицало да се ћирилица у Србији почне враћати (иако недовољно с обзиром на статус који јој Устав даје, или би требало да даје). То није тешко примијетити, – на сваком мјесту видљиво је веће присуство (и „повратак”) ћирилице у односу на ранију ситуацију, а поготово ако се упореди са стањем данас у Црној Гори.

8.2. Што се тиче Црне Горе – данас, она у Уставној одредби истрајава на (комунистичкој) „равноправности”, стеченој, проглашеној и усвојеној после Другог свјетског рата, а ту „равноправност” је Црна Гора данас довела до готово крајње неравноправности, која је резултирала скоро потпуним нестанком ћирилице, поготово из подручја која су у ближој надлежности и контроли власти и њихових истурених одјељења и појединаца. У оба устава се каже: Равноправни су ћирилично и латинично писмо.¹⁷ Међутим, у пракси се приводи крају процес (све израженијег) нестајања ћирилице.

Ево, само неких примјера који то добро илуструју.

¹⁵ О овоме имамо више радова, на примјер: Д. Петровић (2005: 39-57).

¹⁶ Устав из 1990. године (Члан 8): „У Републици Србији у службеној употреби је српскохрватски језик и ћирилично писмо док се латинично писмо користи у службеној употреби на начин прописан законом. У подручјима Републике Србије које настајују националне мањине у службеној употреби је и њихов језик и писмо, на начин утврђен законом”.

Устав из 2006. године (Члан 10): „У Републици Србији у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо. Службена употреба других језика и писама уређује се законом, на основи Устава”.

¹⁷ У претходном Уставу, члан 9 (*Језик и писмо*) стајало је: *У Црној Гори у службеној употреби је српски језик ијекавског изговора. У новом Уставу стоји: Службени језик је црногорски... У службеној употреби су још и српски, бошњачки, хрватски и албански. И у једном и у другом Уставу: Равноправни су ћирилично и латинично писмо.*

У Црној Гори латиница је „окупирала“ све просторе (и сегменте), од имена фирми, кафана, ресторана, продавница. Готово да се не могу наћи рекламе на ћирилици. Такоређи ни један билборд нема исписан ћирилицом (осим у вријеме политичких кампањи, неријетко и од оних истих који спроводе процесе нестајања ћирилице, али, зарад добијања којегод више гласа, за пригодне сврхе [зло]употребе и ћирилицу) [...] Међутим, донекле се разликује ситуација на југу и сјеверу Црне Горе, ћирилица се донекле боље држи на сјеверу. Према подацима које су сакупили студенти *Сшудијској програма за српски језик и књижевност* по разним градовима Црне Горе, око 95% назива разног типа исписано је латиницом (мање од 80% у Беранама, око 90% у Пљевљима, до 98% на приморју). Од приморских градова донекле се најбоље ћирилица задржала у Херцег Новом, али је и тамо близу 90% разних натписа дато латиницом (У Херцег Новом се уочава и тенденција писања назива на оба писма). У Никшићу је такође преко 95% латиничних натписа; није тешко запазити да у Никшићу (а ситуација се у принципу не разликује ни у осталим градовима) више има кинеских него слова ћирилице.

Јавне установе су донекле задржале старе исписане називе (који су били ћирилични), али је уочљива тенденција замјене у новије вријеме латиничним словима (или се, „у најбољу руку“ и ријетко, сретaju паралелно исписани називи). Скоро ни један новији натпис се не даје само ћирилицом (примјера, иако ријетких, има у Беранама), док је постало правило да се исписују само латиницом. Тек покоји стари (заостали) назив остао је ћирилично исписан чекајући скоро „пресловљавање“. У Црној Гори нема ни једна ТВ станица са ћириличним рјешењем лога. Свјedoци смо како се пред нашим очима РТЦГ 1 и 2 са ћириличним рјешењем (и комбинацијом плаво-бијело-црвене боје) претворио у латинично – RTCG (са црвено-жутом комбинацијом боја); не постоји ни један ћирилични званични сајт Владе Црне Горе; сви путокази су (без изузетка) исписани латиницом (и само латиницом, и међуградски и градски); табле с називима градова (изузев неких на сјеверу гдје имамо и ћирилични и латинични натпис, нпр. за Мојковац, Колашин, Беране, и др.) такође су исписани латиницом.

Спровели смо неку врсту анкете и потражили одговор – које писмо наши матуранти примарно користе (којим се писмом радије служе). Различита је ситуација идући од југа према сјеверу: у приморским градовима, осим Херцег Новог, сасвим је преовладала латиница (у Бару, Будви, Тивту: 90 и преко 90% – користи латиницу, у Котору – близу

90%); на Цетињу преко 90%; у Подгорици се 70% служи латиницом, у Бијелом Пољу 68%; у Херцег Новом између 50 и 60% „преферира” латиницу. У Никшићу се и ћирилицом и латиницом служи приближно једнак број ученика, док се у Пљевљима ћирилицом служи више од 60% ученика; у Мојковцу око 70%, у Беранама преко 85%. (Процент коришћења латинице се касније, углавном, још више повећа или преовлада код оних који су користили оба писма).

Како тече овај процес видљиво је и кроз називе улица. Називи улица по градовима Црне Горе били су у потпуности исписани ћирилицом. Међутим, на „дјелу је” замјена ћирилице латиницом – и у називима улица. Латиницом су (већ сада) исписани називи улица у приморским градовима (Бар, Будва, Тиват, Котор, и др. У Херцег Новом су називи улица такође исписани латиницом, осим у Зеленици гдје су дати напореда на оба писма), а такође и у Бијелом Пољу. Како би, вјероватно, било сувише нападно и очигледно сада (наједанпут) поскидати све ћириличне натписе и замијенити их латиничним (као за вријеме окупације у Првом и Другом свјетском рату), тај процес (бар засада) иде поступно: која се год улица у посљедње вријеме реновира добија нови натпис и то (обавезно!?) на латиници; свака новосаграђена улица добија нови натпис – латиницом; ако се улици промијени назив, нови назив је обавезно написан – латиницом.

У склопу цјелокупног односа према ћирилици није изненадило ни што је 20. маја 2010. године изашао посљедњи број дневног листа *Побједа* штампан ћирилицом, након готово шездесет шест година изласка на ћирилици (први број *Побједе* изашао је 24. октобра 1944. године), а 21/22. маја (на „Дан независности Црне Горе”), изашао је први латинични број *Pobjede*, чиме су, према ријечима уредника „načinili prvi veliki korak”.¹⁸ Остаје питање, ка чему „prvi veliki korak”! Дугачак можда јесте, али засигурно није ни велики, ни прави, ни истинит, ни ка добру.

¹⁸ „Образложење” је дато у „Riječ urednika”, а наслов прилога (*Pobjeda latinicom – pragmatizan ili jeres*) боље разоткрива суштину преласка на латиницу, него дато „образложење”, које гласи:

„Uvažene čitateljke, uvaženi čitaoci,

Najavio sam u prvom uvodniku, prije sedam i po mjeseci, da će Pobjeda biti redizajnirana. *Danas smo načinili prvi veliki korak.*

Istraživanje koje smo sproveli proteklih mjeseci ukazalo je da većina potencijalnih čitalaca, pogotovo mladih, dakle u onom dijelu populacije u kojem Pobjeda još uvijek nije dovoljno prisutna, prednost daje latinici. Krenuli smo im u susret i formom.

Са ћирилицом, бар засад, изгледа, једино (радије) путујемо на онај свијет јер су називи погребних предузећа, колико смо успјели да сагледамо (на примјер у Никшићу: *Бор, Суза, Нарцис*), ћирилични; посмртне плакате су (са малим изузецима, који су видљиви у посљедње вријеме) штампане ћирилицом; надгробни споменици – такође (мада већ има неколико изузетака).

8.3. Немамо податке да ли је неко вршио истраживања о употреби ћирилице на простору Републике Српске, у јавном и приватном сектору, тако да о томе не можемо ништа детаљније рећи. Али, споља гледано, можемо са радошћу примијетити, да је ћирилица почела да се „враћа” и „осваја” ове просторе. Колико је то у складу са историјским наслеђем и савременим потребама, остаје за неко будуће истраживање. Није нам познато да ли се неко бавио заступљеношћу писама у Републици Српској, што се тиче службене и јавне употребе. За ову прилику успјели смо, на основу узорка из неколико школа у Бањалуци и у Приједору, да сагледамо којим писмима се ученици служе, и којим се радије служе, као и какав је однос ученика према ћирилице и латиници. Анкетирани су ученици различитих узраста, петог и деветог разреда, потом двије средње школе (Гимназија и Економска). Овом приликом захваљујемо директорима школа и наставницима који су свесрдно помогли спровођење ових анкета¹⁹. Без њих испитивања овог типа не би била адекватна, а ни могућа. Податке дајемо у табелама, а оно што можемо начелно закључити јесте да је везаност за ћирилично писмо већа што су ученици старији. До петог разреда ученици имају обавезу да пишу и ћирилицом и латиницом, тако да ћирилица у употреби односи невелику превагу у односу на латиницу. Већа је разлика што се тиче личног односа према

Nijesmo zanemarili ni činjenicu da će ovakva Pobjeda biti lakše dostupna građanima Crne Gore kojima crnogorski nije maternji jezik kao i strancima zainteresovanim za informisanje o našoj zemlji.

I ekonomsko-tehnički argumenti govore u korist promjene. Analize su dokazale da *promjenom pisma ostvarujemo znatne uštede u vremenu, ljudskim resursima i materijalu* kao i da omogućavamo automatsko arhiviranje sadržine, olakšavamo čitaocima pretraživanje i ostvarujemo potpunu kompatibilnost sa ostalim platformama i sa mogućim budućim saradnicima i partnerima u inostranstvu.

Sigurni smo da je korak pravi. Srđan Kusovac (Истицања наша!) (Pobjeda, Podgorica, 21. i 22. maj 2010, 2).

¹⁹ Ријеч је о сљедећим школама: ОШ „Иво Андрић” и ОШ „Јован Јовановић Змај” у Бањој Луци, ОШ „Петар Кочић” у Приједору и ОШ „Јован Цвијић” у Брезичанима код Приједора, те Гимназија и Економска школа у Бањој Луци.

писмима – ученици петог разреда у знатно већем броју доживљавају ћирилицу као своју. У деветом разреду, као што се види из приложене табеле, у употреби знатно претеже употреба ћирилице, а нарочито препознавање ћирилице као свог писма. Ово је у још већем проценту изражено у средњој школи, када ученици нијесу у обавези да употребљавају напоредо оба писма и ту готово да нема ученика који само латиницу сматрају својим писмом, док један проценат (иако не велики) сматра својим писмом и ћирилицу и латиницу. На питање да ли су задовољни присуством ћирилице око себе, мишљења су подијељена, а да би се у вези са овим извео неки закључак потребно је спровести и истраживање о стварној заступљености писама на овим подручјима. Дакле, овом питању треба посветити много више пажње и времена, истраживања треба спровести цјеловито и свеобухватно да би се стекла реална слика. Ово је само наговјештај и подстрек за нека будућа истраживања.

Којим писмом пишете у школи?	5. разред (бр. испитаника 140)	9. разред (180)	Приједор, ОШ (120)	Економска школа (140)	Гимназија (260)
Ћирилицом	2,9%	44,9%	20%	52%	63%
Латиницом	2,1%	1,7%	3%	3%	0,5%
и ћирилицом и латиницом	59,6%	51,7%	60%	45%	33%
једне седмице ћирилицом, друге латиницом	35,5%	2,2%	17%	0	0
Којим писмом се служите ван наставе?					
Ћирилицом	52,5%	75%	71%	77%	60,4%
Латиницом	32,6%	12,8%	17,7%	10%	8,6%
и ћирилицом и латиницом	14,2%	11,7%	11,7%	13%	31%
Којим писмом више волите да пишете?					
Ћирилицом	59,6%	86,7%	89,8%	85%	82,5%
Латиницом	38,3%	11,7%	18,5%	11,1%	12,1%
и ћирилицом и латиницом	1,7%	1,7%	1%	3,7%	5,5%
У којој мјери је ћирилица присутна у простору око вас?					
Довољно	45,4%	17,8%	76,5%	60%	53,3%
Средње	3,6%	6,6%	6,7%	17%	11,5%
Недовољно	48,2%	75,6%	16%	23%	32%

Које писмо сматрате својим?					
Ћирилицу	70%	88,9%	89%	95,2%	90%
Латиницу	20%	3,9%	7,6%	1%	0%
Оба	10%	7,2%	4,2%	3,9%	10

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Грковић-Мелџор 2011: Јасмина Грковић Мејџор. О формирању српске редакције старословенско језика. *Ђурђеви Сћуиови и Будимљанска еџархија*. Зборник радова, Беране – Београд, 43-51.
- Збиљић 2005: Драгољуб Збиљић. *Издаја српског писма*. Ћирилица, Нови Сад.
- Ивић 2001: Павле Ивић. *Српски народ и његов језик*. Издавачка књи- жарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- ИНТЕРНЕТ И ЋИРИЛИЦА 2002: Са Научно-стручног скупа Интернет и ћи- рилица, одржаног у Народној библиотеци Србије 11. и 12. фебруара 2002.
- КЛАЈН 2009: Иван Клајн. Дневни лист *Полиџика*, 22. август, 2009.
- КЛАЈН 2006: 30. октобар 2006, 14:54, 18:55, Извор: В92.
- КОВАЧЕВИЋ 2003: Милош Ковачевић. *Српски језик и српски језици*. Бео- град: СКЗ-БИГЗ.
- КОВАЧЕВИЋ 2006: Милош Ковачевић. Однос српскога језика и његовог писма према мањинским језицима и њиховим писмима. Симпозијум о ћирилицу 2007: *Обавезе у школству, стјурици и правопису у вези са српским језиком и његовим писмом после доношења новог Устава Ре- публике Србије* (Филологија и лингвистика), (у: Дневни лист *Поли- џика*, 33195, 5. 3. 2006, стр. 9).
- КОВАЧЕВИЋ 2013: *Večernje novosti, elektronsko izdanje*. Vane Đorđević | 16. februar 2013. 20:59.
- КОВАЧЕВИЋ 2013: Милош Ковачевић. *У одбрану српске ћирилице. Хрестомо- маџија*. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Пале.
- КОСТИЋ 1999: Лазо М. Костић. *О српском језику*. Вук и Немци, Нови Сад.
- МАРОЈЕВИЋ 1991: Радмилу Маројевић. *Ћирилица на раскршћу векова. Оледи о српској еџничкој и културној самосвесћи*. Дечје новине, Горњи Милановац.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ 2002: Петар Милосављевић. *Срби и њихов језик*. Београд.

- МИЛОСАВЉЕВИЋ 2006: Петар Милосављевић. *Српска писма*. Бања Лука: Бесједа.
- МИЛОШЕВИЋ 1994: Милош Милошевић. *Тесџаменџи Ђурђа Црнојевића*. Подгорица – Цетиње.
- НИКОЛИЋ 2002: Светозар Николић. *Старословенски језик*. Београд: Требник.
- ПЕТРОВИЋ 2005: Драгољуб Петровић. *Сумрак српске ћирилице*. Нови Сад, Ђирилица.
- ПОЛИТИКА 2008: Дневни лист *Полиџика*, *Забрањена ћирилица*, 7. децембар 2008.
- ПОЛИТИКА 2009: *Одумирање ћирилице*, 22. август.
- ПОЛИТИКА 2013: *Полиџика*. Електронско издање, 11. април.
- ПРАВДА 2008: *Забрањена ћирилица?! Извор – Правда*, 6. 12. 2008.
- САМАРЦИЋ 2009: Биљана Самарцић. Термин *босанџица* као заблуда у историјском развоју српског језика. *Зборник радова са научној скупи Наука и настава на универзитету*. Пале.
- СТОЈАНОВИЋ 2011: Јелица Стојановић. *Пуџевима српској језика и ћирилице*. Издавачки центар Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори. Никшић.
- ЂИРИЛИЦА 2009: Удружење „Ђирилица“ (cirilica@EUnet.yu).
- ЂИРИЛИЦА 2008: *Ђирилица и савремене информационе џехнологије*, са Округлог стола Друштва информатичара Србије, 7. септембра, 2008. године (<http://www.dis.org.yu/>). (<http://www.matica.hr/vijenac/488>)

- VEČERNJE NOVOSTI, elektronsko izdanje, Vane Đorđević | 16. februar 2013. 20:59 |).
- LEŠAJA 2012: Ante Lešaja. *Knjigocid. Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, SNV / CHB, Profil, Zagreb.
- OKUKA 2006: Miloš Okuka. *Srpski na kriznom putu*. Sarajevo.
- POBJEDA 2010: Podgorica, 21. i 22. maj.
- ZELIĆ-BUĆAN 2001: Zelić-Bućan, *Čiji je evanđelistar kneza Miroslava*, Hrvati Bosne: Herceg Bosna, 2/2.

Jelica Stojanović, Nikšić

SERBIAN CYRILLIC ALPHABET DURING ITS
CENTENARY HISTORY - AND TODAY

Summary

The paper presents the origin of Cyrillic alphabet, its adoption and continuity with Serbs as the centuries-old and identifiable script, as well as relations towards the Serbian Cyrillic alphabet in different historical epochs and in the framework of different historical processes and projects; it also presents the status of the Cyrillic alphabet today and our attitudes towards our centuries-old heritage. So, the Serbian Cyrillic alphabet characterises areas which Serbian people historically have extended to, whichever the name these areas bear today, and it has been the feature of the Serbian language, which has sustained and endured in defence of its script. Still, starting from the nineteenth through the whole of the twentieth century, there have been tendencies, as well as processes, present for suppressing, banning, destroying, and, particularly lately, renaming the Serbian Cyrillic alphabet, thus renaming the language too.

Key words: Cyrillic alphabet, Old Slavonic language, Serbian Cyrillic alphabet, modern technologies, Cyrillic alphabet and the areas of the Serbian language, naming of Cyrillic alphabet, persecution of Cyrillic, Cyrillic alphabet today.

ПОРЕЂЕЊЕ КАО НАЧЕЛО ТУМАЧЕЊА КЊИЖЕВНОСТИ

Рад се темељи на сагледавању стилског механизма поређења у смисаоном обиму знатно већем од онога који обично нуди теорија фигура. Наиме, поређење се ставља у контекст аналошког принципа мишљења, као једног од основних принципа човјекове рационалне перцепције и себе и свијета око себе. Затим се поредбена фигурација разматра као основ теоријских поставки универзалне аналогije и објективног корелатива, преко којих је веома често могуће аналитички предочити умјетничко дјеловање књижевног текста, а да то тумачу (наставнику) буде инспиративно, а читаоцу (ученику) доступно и убједљиво.

Кључне ријечи: поређење, поредбена фигурација, аналошко мишљење, универзална аналогija, корелација, објективни корелатив.

I

Ч чему је неугасива љепота стихова древнога пјесника, који кажу:

*Метни ме као печат̄ на срце своје,
као печат̄ на мишицу своју.
Јер је љубав јака као смрт̄,
и љубавна сумња шврда као гроб̄;
жар је њезин као жар оињен, ѿламен Божји;*

(Пјесма над ѿјесмама,
Свето писмо Старога завјета 1975: 592)

шта је то што им, и мимо специфичног еуфонијског лика, дарује једнаку изражајну снагу на свим језицима свијета? Одговор је кратак и прецизан: то је *поређење*. Али, не било какво поређење. У непосредну близину овдје су поредбеном везом доведени љубав и смрт да би се тако необичним смисленим приближавањем епифанијски оцртао хоризонт спознаје ероса и танатоса, као одређујућих сила човјековог бића и

бивања, као крајњих и опомињућих мјера његовог пада и могућег повратка Спаситељевом окриљу. А одмах затим љубавна сумња, љубомора, као наказно лице љубави, поистовјеђена је с тврдином гроба, истичући смисленом пречицом како су тешко ухватљиве границе свијетлог и тамног у сфери најважнијих човјекових разумских и емотивних оријентира. Неисказива је удаљеност гробне студени и *иламена Божјеј* као идеалних датости, али је танка међа између њих у човјеку: то је потресна истина која зари из ових стихова. Поређење је овдје истовремено у функцији сликовитог приказивања и увјерљивог доказивања путем појачаног афекта, а то двоје обично се и пројављују заједно у добром књижевном саставу.

Поређење је једно од најчешћих и најједноставнијих стилских изражајних средстава, каже теорија (Ркт 1986: 581).¹ Али, овдје нас оно не занима првенствено у најужем књижевном, стилистичком одређењу, као фигура коју можемо лако препознати и у темељу метафоре, персонификације, алегорије или словенске антитезе. Важније нам је да поређење за почетак препознамо као једно од основних начела мишљења, оно аналошко, усмјерено на уочавање сличности (*similitudo*) између бића, предмета и појава. (С наличја истог начела указује нам се принцип уочавања и дефинисања разлика између бића, предмета и појава, као основ цјелокупне антитетичке фигурације у књижевности.) Врхунац аналошког мишљења, заснованог на успостављању поредбених корелација, у естетици и књижевној теорији обзнањено је као тзв. *универзална аналогија*, „мистичко тумачење феномена синестезије, које је Бодлер узео за основу свога учења о истоветности начина на који је свет саздан као *комплексна и недељива целина* и на који га човек сазнаје кроз чулни доживљај и репродукује снагом имагинације у уметности” (Ркт 1986: 845). У основи комплексног појма универзалне аналогije стоји увјерење о *мистичном јединству свеколикој универзума*, или о универзалном принципу сагласја, једнако важећем и за васељену, и за природу, и за човјека. (Без намјере, а и потребе, да се овдје улази у идејни историјат

¹ Поређење показује знатну сродност и са реторским фигурама и с тропима; поређење у ширем смислу обухвата разнолике сличне фигуре, док се тип корелације два појма на основу једне особине одређује као поређење у ужем смислу. Поређењем се остварује сликовитост или афективно појачавање израза, његово онеобичавање довођењем у везу веома удаљених појава, а постоји и епско поређење, као важан елемент нарације у смислу успоравања радње и њеног враћања уназад, зарад „разбијања једноличности причања”. (В. одредницу ПОРЕЂЕЊЕ /ПОРЕДБА/ у: Ркт 1986: 581).

појма универзалне аналогије, довољно је напоменути да он представља можда и најутицајнију естетичку категорију кад је у питању модерна књижевност, незаобилазну у тумачењу симболизма и њему сродних бројних међуратних пјесничких праваца, затим романа тока свијести, али и импресионистичке критике.) За нашу тему важно је да преко Бодлеровог учења² о универзалној аналогiji можемо с правом довести у блиску везу с поређењем и фигуру *синестезије*. Исто је тако важно да универзалност њене примјене у тумачењу књижевности сагледамо и у неким карактеристичним варијететима, какви су рецимо Џојсова теорија *еџифаније*, или поетика значи сљедеће: без обзира што се теоријско, естетичко учење о универзалној аналогiji формулише у тачно одређеном књижевноисторијском контексту чије су кључне тачке добро познате, то не значи да га пјесници нису и без поетичког освјешћења одвајкада интуитивно осјећали. Живо осјећање сагласја унутар свеколике Творевине основ је сваке више, па и поетске човјекове мисли. Нека нам као примјер за то послужи највећи српски пјесник:

*У нечем је збиља све нама љодбно:
Свјећови се крећу и свјећлостџи лију,
А не знаду начин којим се окрећу,
Њин не знаду оџањ како се заждио,
Не знаду џостјања нићџи своџа конца.
Зна ли сиње море шџџо манићџа лудо?
Зна л` вјећџрина ишџџа шџџа безумно хучи?
Зна ли ишџџа смрџџни куд ће и оџкуд је?
Један знаде за све, он са знањем влада;
Он џрџчине знаде, ми их не ишџџимо!
Да му закон џтвори – џуџџ је дао сваком,
Свијећџњаку ишџџо ка свијећџлом сунцу.*

(Мисао, П.П.Његош 2001: 177)

² „Дакле, шта је песник (узимам ову реч онако како је схвата већина људи) ако не тумач, одгонетач? Код одличних песника нема метафоре, упоређења или епитета које не би било математички тачно прилагођавање садашњој прилици, јер су та упоређења, те метафоре и ти епитети црпени из неисцрпног фонда универзалне аналогije, и јер не могу бити црпени другде.” (Бодлер, *О џоезији*. У: Рађање мк 1975: 34).

Кад је умовао о поезији Његош то никад није радио на начин нити рјечником модерне теоријске мисли, али ови његови стихови свакако могу да се узму и као блистав примјер универзалне аналогије у досљедно хришћанском духу. Свака слика која се тиче устројства природе може се истога трена поредбено пројектовати на људску природу, а поредбено уочавање истог творачког принципа у *свијетњаку* (нешто старији и необичнији назив за *свица*) и *сунцу*, дакле у микро и макро космосу, потврђује Његоша и као великог мајстора поређења. Ево још два примјера из исте пјесме, двије карактеристичне илустрације из Његошевог пребогатог *поредбеника*:

*Елекџризма ѓламом ѓи човјека ѓараш
Како муња св`јейла у мрачнојзи ноћи
Што ѓолейом својим традоноси облак
Са ѓуџошћу хиџром бесѓресџано кроји
Желећ своју свјейлостѓ у мир усијаѓи.*

Силну снагу мисли (*елекџризам*), њену брзину и њену *свјейлосну* природу, моћну да преображава свијет, пјесник је упоредио са *муњом у мрачној ноћи*, на исти начин како ће много година касније, можда и читајући Његоша, (научну) мисао сликовито представити велики научник Милутин Миланковић: „Као што муња у тамној ноћи обасја путнику цео хоризонт пред њим, тако се таквом муњом у мозгу генијалног човека отварају у науци нови видици и откривају нове области науке (Миланковић 1997: 256).”³ Само који стих потом, пјевајући о оном основном напору човјечије мисли – да се приближи недомисливом плану врховног Творца – Његош ће поменути и руку Свемогућег која је

*у бескрајни ѓпростѓор
Расула свјейшове, ка сиједа зима
Кад насије воздух брилијанѓним ѓрахом,...*

³ Драгоцјен прилог овом типу поређења даје у једном од новијих публицистичких текстова понајбољи стилиста савремене српске књижевности Милован Данојлић: „Време је чаробњак, с протицањем се подмлађује и пролепшава, а оно што нас је у њему мучило прекрива прашина заборавља. И тако, понека реч, као муња у помрчини, премости јаз између негдашњице и садашњице, изазвавши малу вртоглавицу (Данолић 2014: 68).”

закључујући повелики низ ефектних пјесничких слика овом поредбеном која на најједноставнији, али и најсврсисходнији начин тако убједљиво предочава непрегледност васељене. Ова слика се темељи на обичном, свима знаном визуелном искуству, а њено пажљиво кројено језичко рухо, тј. изражајна експресија (глаголска: *насије*, придјевска: *брилијантним*, именичка: *воздух*, *прахом*) преводи уобичајену перцепцију до необичнијег искуства *шелескойскої* погледа у дубине свемира и *свешира*, како би рекао Лаза Костић.

Поређење дјелује у свим правцима сликовно-језичке меморије и под пером мајстора једнако добро савладава све тематске изазове књижевности. Узмимо, рецимо, љубавну тематику и призовимо, на примјер, јединствену Давичову колонијалну Хану, / *кћер шужної шрџовца, Евреја удовца/ крај тробља шћо је држао бакалницу и механу*. Зашто је Хана колонијална? Једним дијелом због пјесникове надреалистичке слободне именовања којом се очас продавачици колонијалне робе тај атрибут „пришије” као крајње необичан епитет, као важна ознака бића. Али, није тај надреалистички порив ка алогизму оvdје једини разлог: ирационална енергија љубави претвара тај убоги амбијент приградске бакалнице у рајско поднебље далеких прекоморских крајева, откуда стижу сви ти мирисни зачини, а мала продавачица постаје раскошно божанство тог наслућеног раја надражених, распјеваних чула:

*Хана са зеницом од бибера, с праменењем од ваниље,
Са прсћима као свеће шћо у чираку јоре...
Ко не би волео шће зачине, шћо лиснашћо обиље,
Тај димњак носа, шћа прса: бибаво море.*

(Давичо, 1983: 252)

Кумулативни низ метафорички обликованих поредби снажно изражајно предочава љубавну импресију, као плима надошлу чулну страст од које се све *љуља без севера и смера*. И ритам оvdје има важан удио, зато је пјесник углавном избјегао класично поређење и дао му метафорички лик. И још једна важна конотација: није у питању само снажна љубавна глад, иза ње се јасно оцртава и она знатно приземнија, али за укупан контекст толико важна физиолошка глад као неизоставни пратилац оскудних времена кад је лирски јунак ове поеме угледао своју колонијалну Хану и, сањајући обиље, одмах је заволио *шћо је сва била храњива, сва као усћа јуна*. (Колико је типолошки и стилски све то

другачије код Његоша који све људско, па и љубавну магију пројектује у бескрајне космичке просторе и мјери космичком мјером: *Свезала се два погледа матическом слашћом силом,/ Као сунце с својим ликом када лежи над учином.*) (Парис и Хелена или Ноћ скујља вијека, П.П.Његош 2001: 187). У љубавној глади Аранђела Исаковича према снахи Дафини, онако како је предочава Црњански у *Сеобама*, има највише слијепог, гријехом подривеног и разбољеног ероса, али велики пјесник налази начина да на моменте успостави неопходну равнотежу крешући искре метафизичких пропламсаја љубавне чежње: *А погледала ја је широм отвореним очима, да му се учини: ситиже на обалу дубокој, модрој мора* (Црњански 1985: 85). Доводећи преко боје у поредбenu корелацију очи госпоже Дафине⁴ и *дубоко, модро море*, Црњански је успио да и Аранђелово биће вине ка *бескрајном, џлавом крују*, ка неком обећању вишег смисла, што је у сваком великом књижевном дјелу онај сушти *литерарни* елемент и крупски умјетнички залог. То је искра људскости за коју и од које живи истинска поезија, оно тајанствено зрно које је и у старости Вука Исаковића *сачувало у себи моћ да проклија и нагне нове бића над времена и небеса, која ће се оледати у водама што се сливају и састају, шу, испод Турске и Немачке, оледати и наносићи као мостови* (Црњански 1985: 242).

Усмјереност ка обећању неког људски важног смисла посебно је умјетнички убједљиво кад се поређење заснива на успостављеној вези између веома удаљених сфера појавности.⁵ Једно такво остварује Андрић у приповиједи *Панорама*:

Већ само име тој трага! Оно је као чудесна ракетна која сукне увис у лећној ноћи и расирскава се на тамномодром небу у дванаест различитих ватрених кайи које џадају лебдећи кроз таму, дванаест слова речи: Рио де Женеиро (Андрић 2008: 495).

Да би се потпуно схватило и *осјетило* ово поређење треба знати да оно освјетљава гладну душу и дух једног дјечака који у босанској провинцији доживљава краткотрајне часове савршеног блаженства, гледајући кроз дурбинске очи јефтине „панораме” фотографије далеких земаља и градо-

⁴ „Она га гледаше својим лепим, модрим очима боје чистог, зимског, вечерњег неба, мирно, као да су се над њима сјале звезде.” (Црњански 1985: 89)

⁵ „Јер, што је предмет поређења удаљенији од предмета са којим се пореди, то ће имати све већу драж новине и изненађења.” (Квинтилијан 1985: 248) И Квинтилијан најуспјешнијом врстом поређења сматра оно у коме долази до *узајамној објашњавања*, што су грчки реторичари означавали као *анџајодозу*, а латински као *корелацију*.

ва. Овдје је занимљива и умјетнички нарочито ефектна синестезијска подлога поређења, звуковна моћ ријечи да покрене у свијести свјетлосне слике. Сличну синестезијску поредбену везу, само још ширег спектра, налазимо и у аутобиографској прози Бранка Ђопића, која по стилској убједљивости нимало не заостаје за његовом белетристичком:

*Знам да он што говори о свом сину Мили, мом сјрицу, који је умро у Сарајеву. Сарајево – што ме увијек пошсјећа на јак мирис невена пог младим шљивама у нашој башици, на сунчану даљину иза Грмеча и на још нешто сјајно и шрејешаво што се крије иза те сребрне ријечи*⁶ (Ђопић 1988/1989: 92).

У оба случаја пресудно је важна непосредност и пунина дјечијег доживљаја који непостојање стварног животног искуства штедро надокнађује неспутаном маштом и необичном снагом чулних представа. Колико су те чулне сензације важне кад се књижевно креира дјечија свијест и њена перцепција стварности, па и колико је поређење ту неизбјежно, нека покаже још један примјер из истог Ђопићевог текста:

Све око нас шумно је живјело покренуто вјетром. Шушкећало је и пјеуцало у тусној повој живици, шума је јечала широко и разливено и при свјетлости ријешких зеленкастих муња, сва усјаласана и повијена, пријешила да се ошкине и зашусне као моћан узбуњен вал; код ораћених повоја сијена живјели су необични крашки шумови и брзо се крили у шами пош уилашена миша (Ђопић 1988/1989: 89).

II

„Зар је поезија некаква непрестана трка с препонама у потери за фигурама, стипл-чез песника који непрестано измишљају нове конструкције речи, којима је суђено да кроз десетак година постану старе и баналне?” – запитао се пјесник Валериј Брјусов 1922. године у чланку *Трка за фигурама* (Рабање мк 1975: 100). Одговор који је дао начелан је и очекивано негативан. Напомињући да по природи своје уметности пјесник мора напешрати чашаоца да његове речи прима не као појмове, већ као

⁶ Има Ђопић и у приповједној прози типолошко истовјетно поређење претходно наведеном Андрићевом, рецимо у причи *Свети Раде Лојовски*, из збирке *Башиа слезове боје: Ех, Цазин!* *Име те вароши с краја свијеша звекнуло је испред мене као сјајан сребрни шалир-пешача и својим радосним циликом испунило ову ноћ, и без штоа шашаву, некаким великачким пијаним мјесецом, који је сваки час уидао у моју букару и љуља се у црној води сјенећи ми очи.*

нешто што нејасредно делује на осећање, Брјусов истиче да фигура није и не мора бити добра по себи, него да то она постаје само у склопу са осталима у датом делу, само у контексту.⁷ Од фигуре се функционално тражи подударност с основном идејом и основним стилем пјесме, истиче Брјусов. Умесна и лепа у једној пјесми, фигура може бити нејодношљива у другој. Фигура је добра уколико помаже исказивању оштрих мисли; уколико она то мисао замрачује, рђава је, макар била веома улађена и веома оригинална (Рабање мк 1975: 101). Прочитаћемо сада три пјесме у којима постоји готово истовјетна фигура сравњивања сјаја давно угашених звијезда, које људско око ипак види, са извјесним људским емоцијама, ставовима и мислима. Та фигура заиста истовремено представља и основну идеју и чини основни стил ових пјесама. Иначе, поменута научна истина својом необичношћу и вишеструком употребљивошћу одавно се наметнула управо пјесницима, о чему свједоче ријечи Исидоре Секулић записане у Присвојној речи њеног дјела Његошу књига дубоке оданости, ријечи које саме собом готово чине једну пјесму:

Да ли је Владика знао да зраци са неких од нас силно удаљених звезда пуцају сивошине година да сивошину до људскога ока; и да се понека звезда међушим можда и утасила, док зрак њен још пробација простор и тражи чело мислиоца и пјесника у којем ће настјавити животи вапире, кроз чију ће се мисао и поезију враћити у простор и у вечности. Знао је то Владика извесно. Знао је он све највеће знање, оно што се зна из себе, или никако. Наднесена над Његошевим космичким преокупацијама, Исидора је размишљала на трагу својих књижевних претходника, а веома сличну мисао на особен начин развија и модерни јапански пјесник:

„Видиш ону звезду горе”,
Астроном ми један реко,
„Мозак ситане кад помислиш
Како ј` звезда ша далеко.

Далеко је, високо је, -
Сво година дутих прође

⁷ Овдје може бити од користи подсјећање на једно теоријско полазиште формулисано у школи англоамеричких новокритичара (В. Емпсон) да фигуративно изражавање није ексклузивна одлика пјесничког језика. Фигуративни говор, у таквом тумачењу, представља системско искориштавање семантичке нестабилности језика, што је његово иманентно својство.

Докле њена свейла зрака
До нашега ока дође.

Ми видимо звезду ову,
Видимо је како шрејши,
А ње можда давно није,
- Верујеш ли?" – Верујем ши!

Јер с` и мени кашто чини,
Усред ноћи сам стјојећи,
Ко да чујем слашке тласе,
Ко да чујем миле речи.

Чини ми се ко да видим
Свейло лице звезде своје;
Ја је видим, ја је видим,
- А ње давно нестало је...

(Јован Јовановић Змај, Булићи увеоци, LIX)

СИМОНИДА (фреска у Грачаници)

Ископаше ши очи, лега слико!
Вечери једне, на каменој тлоци,
Знајући да га шад не види нико,
Арбанас ши је ножем избо очи.

Али дирнуши руком није хтео
Ни ошмено ши лице, ниши уста,
Ни злашну круну, ни краљевски вео,
Под којим лежи коса швоја туста.

И сад у цркви, на каменом стубу,
У скићеном мозаик-огелу,
Док мирно сносиш судбу своју тубу,
Гледам ше шужну, свечану, и белу;

И као звезде уташене, које
Човеку ипак шаљу свешлост своју,
Те човек види сјај, облик, и боју
Далеких звезда што већ не постоје,

Тако на мене, са мрачнога зида,
На почађалој и сјаринској плочи,
Сијају сада, џужна Симонида, -
Твоје већ давно ископане очи!

(Милан Ракић, *Нове ђесме*)

СЛУЧАЈНИ СУСРЕТИ

Халејева комета појавила се 1910.
А ја сам се родио годину дана поштом.
Њен период траје седамдесет и шест година
и седам дана.
Појавиће се, дакле, поново 1986.

Прочишах то и срце ми се растужи.
Сва је прилика да никада више нећу видети
ову звезду.
Вероватно је ипак и са људским сусретима.

Ретко се срећу сродне душе,
још ређе наћи ћеш праву љубав.
Знам да ће се мој истински пријатељ појавити
тек после моје смрти
А да је моја грађа умрла
пре него што сам се родио.

(Кацуми Танака)

У наведеним пјесмама, од којих је прва настала поткрај деветнаестог вијека (објављена 1882), друга почетком (1912), а трећа средином двадесетог вијека, умјетнички веома успјешно успостављене су поредбене аналогије људског и космичког. Оне нису једносмјерне, већ су за-

сноване на односу узајамности, на оном типу односа који је Бодлер назвао *реципрочном аналоијом*. Пошто је уистину ријеч о функционалном садејству поредбених чланова, о успостављеној корелацији, ту реципрочну аналоију није тешко препознати и у облику *објективної корелатива*, теоријске категорије коју је успоставио Томас С. Елиот у гласовитом огледу о Шекспировом *Хамлећу* (*Хамлећ и његови проблеми*, 1919). Сагласно својој теорији имперсоналности, по којој није пожељно да пјесник у пјесми афекте изражава непосредно, Елиот сматра да пјесник мора да пронађе начин индиректне конкретизације емоције, односно чврсте стварносно-језичке упоришне тачке пјесничког значења (*велика страсти може се изрећи само у нечем чврстом, неодређено је за поезију ојасније од сувојарној*). Једини начин да се изрази емоција у уметничкој форми је да се нађе „објективни корелатив“; *другим речима, трија предмета, извесна ситуација, ланац догађаја, који би представљали формулу те одређене емоције; и то тако да кад су даћи сјољни фактори, који морају да се заврше у чулном искућству, емоција се непосредно евоцира* (Eliot 1963: 53). Мада се Елиотов објективни корелатив најчешће дефинише као начин симболичкој приказе емоције у гјелу, не може се порећи да је он првобитно, у свом основном облику, једна поредбена аналоија која тек накнадно успоставља симболички потенцијал. (Узгред речено, сам Елиот је овај појам много више сматрао подстицајним поводом за размисљање над књижевним текстом него неком чврстом и непромјењивом теоријском поставком.) За нас је важно да се тако и објективна корелација, као и универзална аналоија, непорециво указује као варијација основног механизма књижевне фигурације, оног поредбеног, о коме и говоримо.

Змајеви *Ђулићи увеоци* не би у цјелости могли потврдити Елиотову теорију објективног корелатива, али за овдје наведени педесет и девети *увелак* тај тип анализе је готово идеалан. Довођењем у везу научне, астрономске и егзистенцијално-емотивне истине природно је мотивисан дијалогски облик пјесме, разговор *астронома и поете*. Узнесен мелодијом симетричног осмерца, тај разговор је уобличен у симетричну форму, гдје средишњи катрен, од пет постојећих, бива значењски подијељен између двије основне цјелине. При томе је и сам ритам динамичног, смисаоно набијеног дијалога, носилац важне умјетничке информације. Удаљеност разноликих категоријалних равни које се стављају у аналошки однос ублажава се добро познатом и омиљеном романтичарском метафором *звезде*, која поредбено значи *грају*. Романтичарска

мртва грађа тако се природно ставља у однос са *ушашеном звездом*. (Код Змаја је то све тим убједљивије што је потврђено самим његовим живо- том, а не само превладавајућом поетиком.) Доведена у везу са живом и потресном људском емоцијом, хладна и афективно неутрална, ма коли- ко необична, објективна научна чињеница уздиже се на ниво универзал- не аналогije и постаје поетски дејствена. Тако се ствара саоднос значењских потенцијала који ефектну почетну идеју преводи у цјеловит, у себи довршен и заокружен артефакт. У ту унутрашњу заокруженост природно се урачунава и свеколика изражајна избрушеност, укључујући и најситније јединице, на коју овдје нећемо обраћати посебну аналитич- ку пажњу.

Поента Змајеве пјесме као у каквој резонантној кутији посебно снажно одјекује у контексту читаве збирке, која је по својој природи јединствен пјеснички круг, руковет, или циклус. Слично је и са Ракићевом пјесмом *Симонида*, која је дио његовог *косовског* циклуса, насталог из једне веома згуснуте енергије пјесникове животне и културно-тра- дицијске везаности за српску *основну земљу*, за коју се он борио као ди- пломата, а у Првом балканском рату и као комита. Сјај ископаних очију са грачаничке фреске у овој пјесми и њој припадајућем циклусу постаје вишеслојни семантички комплекс у коме се јасно разазнају бројне историјске конотације, културолошко-цивилизацијско наслеђе, али и крепко родољубиво надахнуће иницирано друштвеним контекстом вре- мена настанка пјесме. Ракићеве парнасовски стишани једанаестерци пројављују стишану, зрелу снагу историјске и културне самосвијести која добро зна своје упоришне тачке у времену, памћењу и предању. Треба ли посебно наглашавати да мисаону убједљивост и изражајну љепоту поенте *Симонида* дугује завршном поредбеном сапостављању ископаних очију са фреске и давно угашених звиједа. Овдје се, умјесто једне људске емоције, у космичким дубинама огледнула трагична историја једног народа.

Пјесма Кацуми Танаке умјетнички веома сугестивно призива феноменологију сусрета, људских сретања и несретања,⁸ с почетка ма-

⁸ Пјесме израсле на том мотиву веома су бројне, с разноликим варијацијама основне идеје, и каткад са знатном лирском снагом, што је случај и са *Песмом за нас двоје* Мирослава Антића, чије завршне строфе овдје доносимо: *Ил је већ било?/ Тре- бало корак?/ Можда је сасвим до мене дошла?/ Ал ја у крчму сврашио, ѿрак./ а она, не знајући, йрошла.// Не знам. Цео свет йсмо обйшли/ у жудњи лудој, йодједнакој./ а за ко- рак се мймоишли./ Да. Мора биши да је шако* (Антић 2010: 114).

тематички прецизно описујући путању једне комете, онако како је човјек може видјети. Тек се у другој строфи тај астрономски опис укључује у пјесму као поетема, механизмом његовог пресликавања на феномен људског живота, дакле, јукстапонирањем космичке безграничности и људске ограничености. Као и сви добри пјесници, Танака основну идеју-мотив уводи у пјесму са задршком, да би јој обезбиједио статус поенте, мисаоно је усмјеравајући у једну мистичну, рационално недокучиву сферу људског постојања и тајновитог дјеловања недомисливих узрока и посљедица, које човјеково бивање на овом свијету чине подобним каквом небеском тијелу завитланом у васељенски бескрај *шајном руком смјелога случаја*, како би рекао Његош. Начелна мисао о нашој недостатности, о човјековом земном животу као тек једном дијелу неког пуног а недокучивог смисла, у пјесми је приближена и преображена до афективног разумијевања *лирским* знањем о нерођеном пријатељу и умрлој драгој. Заправо, умјетнички учинак поенте у пјесми *Случајни сусрети* садржан је у учинку једне емотивне епифаније која нагло отвара огромне просторе запитаности без крајњег одговора, а снага те лирске епифаније произилази из надахнуто успостављене објективне корелације.

Поезија увек значи синџезу између две њредставе, које на њрви њоїлег изїледају њроїивуречне, записао је Брјусов при крају цитираног чланка. У овој тврдњи најважнија је ријеч *синџеза*, јер она, бар кад су у питању поредбени односи у књижевном тексту, знатно тачније одређује пуни умјетнички смисао аналошке фигурације од уобичајене дефиниције тзв. *средњеї члана* у поређењу, при чему се подразумевају заједничке особине упоређених елемената (*tertium comparationis: ѡређе у ѡпоређењу*). Није ту, наиме, у питању тек пјесникова трка за фигурама нити моћ поетског исказа да се појави стилски удешен, у што необичнијем језичком руху. Много више се ради о његовој моћи да нас епифанијски прене, емотивно надахне и изведе из мисаоно упарложених простора на високе плодне слутње и обећања смисла.

Извори

Андрић 2008: Иво Андрић. *Сабране ѡријовешке*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Антић 2010: Мирослав Антић. *Концертї за 1001 бубањ*. Нови Сад: Stylos.

- ДАВИЧО 1983: Оскар Давичо. *Хана*, 2. у: Зоран Мишић. *Антологија српске ѿезије* (Четврто издање). Београд: Нолит.
- ЈОВАНОВИЋ 1069: Јован Јовановић Змај. *Ђулићи. Ђулићи увеоци*. Одабрана дела. Нови Сад: Матица српска.
- МИЛАКОВИЋ 1997: Милутин Миланковић. *Кроз царство наука*. Изабрана дела (Књига 4). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- МИШИЋ 1983: Зоран Мишић. *Антологија српске ѿезије* (Четврто издање). Београд: Нолит.
- П.П.ЊЕГОШ 2001: *Сабрана ђела Петра II Петровића Њеѿоша у седам књиѿа*. Књига прва. (Издање поводом сто педесете годишњице Њеѿошеве смрти. Приредио Гојко Божовић). Октоих – Светигора, Подгорица – Цетиње.
- РАКИЋ 1978: Милан Ракић. *Песме*. Београд: ИРО Рад.
- СВЕТО ПИСМО СТАРОГА ЗАВЈЕТА 1975: *Светѿо ѿисмо Староѿа завјеѿа* (Превод. Ђ. Даничић). Београд: Издање Британског и иностраног библијског друштва.
- ЂОПИЋ 1988/1989: Бранко Ђопић, *12. децембар 1939. (Ђоѿићев „Тефѿер“)*; *Зборник Србиа и коменѿари 1988/1989*; Београд: Задужбина Милоша Црњанског.
- ЦРЊАНСКИ 1985: Miloš Crnjanski. *Seobe*. Sarajevo: Veselin Masleša.

ЛИТЕРАТУРА

- ДАНОЛИЋ 2014: М. Данојлић. *Снови сањарије*. Одломци из Дневника, *Печаш*, Београд, број 306, 14. фебруар.
- РАЂАЊЕ МК 1975: *Рађање модерне књижевности*. *Поезија* /Приредили Сретен Марић и Ђорђије Вуковић/. Београд: Нолит.
- РКТ 1986: *Речник књижевних ѿермина*. Београд: Институт за књижевност и уметност у Београду, Нолит.
- ЕЛИОТ 1963: T. S. Eliot. *Izabrani tekstovi*. Beograd: Prosveta.
- КВИНТИЛИЈАН 1985: Marko Fabije Kvintilijan. *Obrazovanje govornika*. Preveo Petar Pejčinović, Biblioteka *Žarišta* Sarajevo: Veselin Masleša.

Ranko Popović

COMPARISON AS A PRINCIPLE OF
INTERPRETATION OF LITERATURE

Summary

As one of the most famous and most often used stylistic means, comparison is usually determined as a figure of thoughts with which, besides picturesqueness, one achieves the substantial enrichment of utterance. Propinquity with metaphor, allegory and personification uncover the comparison as an extremely important model of figuration which actually derives from one of the basic principles of human thinking, the analogical one. A person's image of oneself and the world are established according to observations of perceptions between beings, phenomena and objects, and it is in the very type of perception where, at the same time, the differences between them are defined, thus marking comparison as the basis for antithetic figuration. It presents the foundations for formulation of the theory of universal analogy (Baudelaire), objective correlative (Eliot), as well as other ideas useful for interpretation of a literary text, such as Joyce's theory of epiphany and Sumatraistic theory of Miloš Crnjanski. This paper presents entirety of the artistic functionality of comparison in the three contemplatively related, but expressively different poetic texts.

Key words: comparison, comparative figuration, analogical thinking, universal analogy, correlation, objective correlative.

О ПЕРИФРАСТИЧКОЈ КОМПАРАЦИЈИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се указује на перифрастичке форме компарације, које су веома фреквентне у функционалним стиловима српског језика. Будући да је синтетичка компарација затворен систем и да постоје случајеви када је нужно употријебити аналитичке форме компарације, потребно је указати на такве језичке појаве, разјаснити конкурентске и комплементарне односе синтетичких и перифрастичких форми компарације и указати бар на основне моделе перифрастичке компарације.

Кључне ријечи: придјеви, компарација, синтетичка, перифрастичка, апсолутна, релативна.

1 КОМПАРАЦИЈА КАО ГРАМАТИЧКА КАТЕГОРИЈА. Специфичност придјева који означавају особину јесте у томе да управо они репрезентују типично придјевску морфолошку категорију – компарацију, тј. степен заступљености особине (или својства) која се придјевом означава. У свим граматицама српског језика, подразумејевајући ту, наравно, и оне из времена када смо овај језик називали српскохрватским, у оквиру обраде придјева и прилога, помиње се компарација као граматичка категорија карактеристична за квалитативне (описне) придјеве и прилоге хомоформне са средњим родом наведених придјева. Компарација као граматичка категорија обично се дефинише као граматикизована тростепена градијација при чему се различит степен исте особине изражава посебним обликом придјева (прилога), и то тако „што основни придев (позитив) означава основну, позитивну особину; први ступањ (компаратив) казује особину у вишем степену од оне која се означава основним придевом; а други ступањ (суперлатив) показује да појам који он одређује – означену особину има у највишем степену између свих појмова с којима се пореди” (СТЕВАНОВИЋ 1991: 253). Компарација као морфолошка категорија али и као морфосинтаксички облик степеновања има разноврсне облике исказивања различитог степена заступљености исте особине или својства у два члана поређења, а та разлика „конкретизује (се)

локализовањем једног од њих према интензитету испољености неке особине изнад или испод другог на апстрактној скали степеновања” (Пипер и др. 2005: 847, 851). Уколико се поређење особина двају појмова остварује у конструкцији с основним обликом придјева (позитивом), ријеч је о *еквативу*, којим се изражава једнак степен особине или својства код два појма која се пореде. За еквативне конструкције карактеристична форма је као (и)/ колико (и) + номинатив, (као нпр. *Марко је висок као/колико и Петар*). Однос између појмова који се пореде може бити и *диферентивни*, а остварује се у конструкцијама с компаративом или суперлативом придјева (или прилога). Такав однос подразумејева облике који изражавају неједнак степен особине или својства код два појма која се пореде. „У диферентивним конструкцијама с компаративом други члан поређења реализује се или у форми *од + њенији* или у форми *неио + номинатив* (нпр. *Иван је старији од Петра / неио Петар*), док се у конструкцијама са суперлативом други члан поређења изражава или формом *од + њенији* или формом *међу + инструментал*, или пак у форми *између + њенији* (нпр. *Иван је најстарији од њих / међу њима / између њих*)” (Ковачевић 2009: 27).

Позитив се одређује као основни облик придјева, којим се означава да особина постоји у било којем степену, без обзира на њен интензитет, тј. допушта се нијансирање значења (нпр. „*црн* обележава сваки предмет *црне* боје: *црне* очи, *црн* облак, *црна* коса. *Марина* коса *није* *тако* *црна* као *Зоранова*. *Лованкина* је коса за *нијансу* *свећлија* од *Мирине*, али је *и* *пак* *црна*” (Симић 2002: 145).

У вези с компаративом граматике заступају јединствен став да се њиме изражава виши степен заступљености неке особине у једноме од два предмета, бића или појаве који се пореде, те да се тиме прецизно и сажето описују нијансе особина исте врсте код више предмета (Симић 2002:146). Граматике су углавном јединствене и када је ријеч о томе како се гради компаратив, а и у класификацији придјева и прилога према критеријуму могућности употребе једног од три компаративна суфикса: *-ји* (нпр. *црњи*, *бржи*, *јачи*, *строжи*, а не *строжији* како се често погрешно употребљава овај облик компаратива, итд.), углавном једно-сложни придјеви, гдје фонема *ј* из наставка *-ји* условљава јотовање основинског консонанта, и двосложни придјеви на *-ек*, *-ок*, *-ак*, који у компаративу губе наведене лексичке наставке (нпр. *далек* – *даљи*, *сладак* – *слађи*, *висок* – *виши*, не *височији* и *вишљи* како се веома често погрешно употребљава овај компаратив), затим наставак *-ији* (*старији*, *шужнији*,

чишћији – често погрешно *чишћи*, прилог *радије*, такође често погрешно употријебљен *рађе*) и *-ши* (три придјева која наводе све граматике *љешши*, *лакши*, *мекши*). О суперлативу се врло кратко у свим граматицима каже да се тим обликом исказује највиша заступљеност неке особине именичких појмова који се пореде, предмета или бића који посједују исту особину у неједнакој мјери, те да се без обзира на начин грађења компаратива, суперлатив гради увијек на исти начин: додаје се рјечица *нај-* на облике компаратива.

2. Релативна и апсолутна компарација. Треба истаћи и то да компарација може бити *релативна*, уколико се уз позитив, компаратив или суперлатив наводи поредбени појам у некој од поредбених форми, а ако појам с којим се пореди особина изражена придјевом није експлициран, онда је ријеч о *апсолутној* компарацији. Иако се у нашим граматицима углавном говори само о релативној компарацији, тај термин се врло ријетко помиње. Основна карактеристика релативне компарације, дакле, јесте експлицирање и *поређенице* (поређеног члана или члана који се пореди) и *поредбенице* (поредбеног члана или члана са којим се врши поређење), а самим тим у оваквом поређењу увијек је одабран интензитет неке особине приписане неком појму према којем се одмјерава интензитет исте особине али приписане неком другом појму. У оквиру релативног поређења степен испољености неке особине може бити подједнако изражен у оба члана поређења (екватив), или се једном од чланова поређења приписује виши / нижи степен заступљености исте особине (диферентив). О апсолутној компарацији, иако су то веома фреквентни облици, а имају и експресивну функцију, говори се тек у понекој граматици, као нпр. у неким старијим средњошколским граматицима (Миновић 1982: 53-54; Миновић 1978: 102), гдје се издваја апсолутни компаратив за који се каже да изражава неку особину у јачем степену уопште узето, у апсолутном смислу, те да се њиме „не изражава особина јачег степена према истом придјеву у позитиву (*добар* – *бољи*, *јак* – *јачи* и сл.), већ, рекло би се, прије према позитиву придјева супротног значења (*слаб* – *бољи*, *слаб* – *јачи*). У вези са апсолутним суперлативом каже се да се „њиме изражава нека особина у највећој мјери, али без навођења нечега с чиме се нешто пореди” (Миновић 1982: 54). У оквиру апсолутне компарације показује се у ствари инфериорност компаративног облика, за чије је остварење важан услов да такав компаратив не смије бити употријебљен у реченичним конструкцијама гдје се екпли-

цитно пореде два појма. Апсолутни компаратив „означава да је својство изражено њиме присутно у мањој мјери него у позитиву, дакле управо супротно од релативног компаратива, који показује да је својство изражено придјевом присутно у већој мјери него у позитиву. Виша школа је нижа од високе зато што апсолутни компаратив *виша* показује да је својство „висине” присутно у мањој мјери него у позитиву *висока*. [...] за схватање овог појма неопходно је видјети његов однос према позитиву: ... *стјарији тосјодин* ... млађи је од *стјарој тосјодина*” (Риђановић 2003: 53). Запажен је опширнији приказ апсолутног компаратива у *Савременом српско-хрватском језику* М. Стевановића, гдје он упућује на антониме исходишних придјева као полазне тачке апсолутне компарације. Да наведемо његове примјере: „Када се рекне: [...] *То је бољи ђак* или *Насџали су лејши дани* или *На исџију је добио лакша џиџања* [...] тим хоће да се каже [...] да онај о коме се говори иде у ђаке који су бољи од слабих, тј. који су добри, можда чак и у ђаке боље од просечно добрих; да су настали дани који нису лоши, већ иду у лепе и да је на испиту (онај на кога се мисли) добио питања која иду у лака, а не у тешка питања. [...] Оваким се компаративом ништа не пореди, он просто указује на присуство одређеног својства у једној блажој мјери ... А то ће рећи да се облици компаратива ове врсте могу употребљавати ... и с умереним значењем, што зависи од језичке ситуације у којој су употребљени” (Стевановић 1991: 261-262).

3. Перифрастичка или аналитичка компарација. Све претходно наведено односи се на *синџетичку* компарацију, која се у нашим граматикама једино и обрађује, иако се на тај термин врло ријетко упућује, док се *џерифрасџичка* или *аналиџичка* компарација готово и не помиње. Будући да је синтетичка компарација затворен систем и да постоје случајеви када је нужно употријебити аналитичке форме компарације, потребно је указати на такве језичке појаве, разјаснити конкурентске и комплементарне односе синтетичких и перифрастичких форми компарације и указати бар на основне моделе перифрастичке компарације.

На перифрастичку / аналитичку компарацију први је скренуо пажњу Томо Маретић коментаришући Вукову реченицу *џо не само џиџо се џовори неџо је млоџо срџскије*, гдје је уочио да би умјесто *мноџо срџскије* „обичније било више српски” налазећи упориште у примјеру из народне приповијетке „ловци су више дивљји него пастири”, што му се, како каже, „чини обичније него компаратив дивљји” (Маретић 1963: 220). Овај

примјер у раду *Перифрастичка компарација у српском књижевном језику* наводи М. Ковачевић, који је једини у научној србистичкој литератури писао о аналитичкој (описној / перифрастичкој) компарацији и у својим радовима, на богатом језичком материјалу из различитих функционалних стилова српског стандардног језика, указао на различите могућности перифрастичког изражавања компаративних и суперлативних форми, те издвојио и описао узуралне моделе перифрастичког компаратива и перифрастичког суперлатива, као нужне граматичке форме, пошто постоје случајеви у којима компаративно и суперлативно значење није могуће изразити формама синтетичког компаратива и суперлатива (Ковачевић 2003). А употреба перифрастичких форми нужна је, прије свега, у случају компарације индеклинабилних придјева... И синтаксичка конструкција може наметнути употребу перифрастичког облика, па се тако у поредбеним конструкцијама с ријечју *нећо* која повезује компаратив с позитивом придјева или прилога, у позицији компаратива може употријевити само перифрастички облик (нпр. *То је више људијино нећо болно.*) (Ковачевић 2003: 42). Наведени типови аналитичке компарације искључују употребу синтетичке, што подразумијева комплементарну дистрибуцију. Облици перифрастичке компарације могу бити и у конкурентском међуодносу са синтетичким у контекстима међусобне супституентности, али су оправдани само у случајевима када имају већу стилистичку вриједност.

Перифрастички компаратив у српском језику, с обзиром на то да ли се њиме исказује већи степен особине обиљежене позитивом придјева или прилога, тј. када је ријеч о *узлазној* (*климакстичкој*) градацији, или се изражава особина мањег степена од норме коју подразумијева позитив датог придјева или прилога, односно ако је градација *силазна* (*антиклимакстичка*), у свом основном моделу мора да уз позитив придјева или прилога садржи лексему која својим семантичким садржајем упућује на одређену врсту градације, прилог *више* у моделу за узлазну, а *мање* у моделу за силазну градацију. Тако би општи модел творбе перифрастичког компаратива гласио: *више / мање + љозитив љридјева / љрилоћа*. Наравно, то, не значи да се околионално не могу умјесто прилога *више* и *мање* у употреби срести и други блискозначни прилози којима се може изразити узлазна или низлазна компарација. Тако се нпр. на мјесто прилога *више* у одређеним контекстима може у перифрастичком компаративу употријевити прилог *јаче* или *боље* (као нпр. *јаче истакнути*, *боље истражен*) и можда још који други, а умјесто прилога *мање* прилог

слабије (нпр. *слабије њознаѝ / исѝражен*) или можда још који други” (Ковачевић 2003: 17). То је општи модел творбе перифрастичког компаратива, а најексплицитнија потврда нужности перифрастичке компарације у српском језику јесу, како је већ речено, индеклинабилни придјевни страног поријекла.

Потреба за именовањем нових садржаја, идеја, ствари, тј. нових назива за нове појаве у језику намеће и уношење страних ријечи у наш језик, најчешће путем медија – радија, сателитске и кабловске телевизије, новина, часописа, затим утицајем филма, интернета. Стране ријечи се користе веома често, када је потребно, али често и без потребе и без мјере, као мода и снобизам.

Тако је у српски језик доспио и велики број придјева, па тиме и оних који у нашем језику остају непромјењиви. Када је ријеч о придјевима, у свим граматикама истичу се њихове граматичке категорије (род, број, падеж, одређени и неодређени вид и компарација), али се ријетко износе чињеница да постоје и индеклинабилни придјеви, што значи да имају само један облик за све претходно набројане граматичке категорије. Општи творбени модел перифрастичког компаратива најдоследније остварују придјеви страног поријекла, који се нису прилагодили граматичком систему српског језика те су тако остали индеклинабилни, а тиме је онемогућено и изражавање синтетичког компаратива и суперлатива тих придјева. Њима можемо придружити и неке друге придјеве страног поријекла који имају деклинацију, али не и синтетичку компарацију (нпр. *худи, сури, сињи* и сл.). Дакле, наведени придјеви приликом изражавања компаративног значења остварују се само у перифрастичким формама те су у комплементарном односу са синтетичким компаративом и синтетичким суперлативом, тј. искључују могућност њихове употребе. Придјеви овог типа веома су фреквентни у свакодневном говору и писању, а међу њима најчешћи су англицизми, германизми, оријентализми, романизми, који се у српском језику употребљавају с различитим степеном интегрисаности у његов систем. Иако су придјеви страног поријекла остали индеклинабилни у нашем језику, они се ипак уклапају у граматички систем српског језика, јер постају његов дио и спремни су да ступе у синтагматске и парадигматске односе с осталим домаћим и одомаћеним ријечима и изразима у том систему. Навешћемо неколико примјера који су међу најфреквентнијим: *кул, ин, фер, фиѝ, троѝи, суѝер, браон, шеѝеѝи, беж, ѝинк, блонд, бордо, реш, фалиш, феш, екѝѝра, крем* и многи други. Сви наведени и бројни други непромјењиви придјеви могу,

дакле, компаративно и суперлативно значење исказати само перифрастичким формама према већ наведеном, основном моделу: (*више / мање + њозићив придјева / прилоја*): *више кич, више тренди, више фенси, више кул* – када је градација узлазна, *мање кич, мање тренди, мање фенси, мање кул* – када је градација силазна.

Оправданост присуства великог броја страних ријечи посљедњих година, посебно англицизама, проблем је друге врсте. Овдје само можемо рећи да сви англицизми у српском језику нису подједнако оправдани. Појам оправданости – или тачније, комуникативне оправданости – чврсто је повезан с појмом потребе за уношењем нових англицизама, а она може бити субјективна и објективна. Субјективна потреба условљена је ванјезичким (тј. социолингвистичким, психоллингвистичким и прагматичким) чиниоцима, јер се тиче особе (преводиоца, писца или говорника) која у језик уноси – или може да унесе – нови англицизам: та особа осјећа потребу, мотивисану низом свјесних и несвјесних, знаних и незнаних разлога, да извјесни англицизам употреби у свом написаном или изговореном тексту. Насупрот томе, објективна потреба условљена је језичким (тј. лингвистичким, нарочито семантичким, а дијелом и прагматичким) чиниоцима, јер се тиче доприноса датог англицизма изражајности српског језика (Прџић 2004: 120). Наравно, ако се тиме доприноси изражајности нашег језика, и употреба англицизма или ријечи из неког другог језика више је оправдана. Међутим, употреба страних ријечи често је и сасвим неоправдана, поготово када у нашем језику постоје потпуно адекватне ријечи за дати страни садржај. Често су стране ријечи и помодни статусни термин и одраз снобизма, јер корисници таквих ријечи сматрају да такав начин изражавања припада отмјенијем стилу, мада често и не знају шта поједине ријечи значе, па чак их погрешно и изговарају.

Наравно, перифрастички компаратив не употребљава се само кад је ријеч о индеклинабилним придјевима. Други разлози за употребу ових конструкција могу бити стилистички, синтаксички, па и интонациони. Као илустрацију, навешћемо само једну реченицу, а овакви и слични примјери веома су фреквентни у свим функционалним стилевима: „У принципу, пола сата дневно и најмање физичке активности штити од рака, али што сте *више активни* (→ *активнији*), то боље”. У овој реченици три адјективне лексеме изражавају апсолутну компарацију, и синтетичку (*најмање, боље*) и перифрастичку (*више активни*). Иако је перифрастички компаратив овдје у конкурентском односу са синтетичким, те

би синтетички компаратив био сасвим уобичајен (а граматичка норма налаже употребу синтетичког компаратива кад год је то могуће), перифрастичку форму може оправдати више разлога. Наиме, овдје се аналитичким компаративом интензивира значај придјева *активан*, на којем у ствари и јесте реченични акценат, а постиже се и компатибилност суплетивног синтетичког облика најмање, компаративног облика више из перифрастичке форме и синтетичког суплетивног компаратива боље, чиме се жели нагласити и важност количине активности. Иако је, дакле, синтетички компаратив придјева *активан* (*активнији*) сасвим уобичајен, стилистички је перифрастичка форма овдје ефектнија. Могу се уочити и интонациони разлози за употребу перифрастичке форме компаратива (*више активан*) јер би вишесложни облик *активнији* са наставком *-ији* искакао из низа *мање, више, боље*, или, друкчије речено, разбијао би фонолошку подударност лексема, тј. „једнакозвучје трију садржајно различитих лексема” (КОВАЧЕВИЋ 2003: 23).

Дакле, иако су овакви и слични примјери перифрастичких конструкција у конкурентском односу са синтетичким, предност има перифрастички модел из стилистичких, синтаксичких и интонационих разлога, а понекад је једноставно ријеч о непознавању норме, која, како је већ речено, не препоручује претјерано нарушавање система синтетичке компарације придјева (и прилога) аналитичким формама и при изражавању узлазног компаративног значења преферира синтетички облик. Међутим, једно од репрезентативних подручја примјене перифрастичке компарације јесте управо силазна градација. Силазни компаратив, за разлику од узлазног, у српском књижевном језику примарно се исказује перифрастичком формом, према основном граматикализованом моделу: *мање + њозиџив њридјева / њрилоџа*, што ћемо илустровати сљедећим примјерима: То ме чини за нијансу *мање еџоценџричним*; То је психолошки поремећај који имају људи који се толико труде да се правилно хране да им све друго у животу постаје *мање биџно*; Туђе тајне се некако увек показују и као *мање значајне*.

Када је ријеч о суперлативу, треба нагласити да су перифрастичке форме суперлативног значења бројније и разноврсније од моделски једнообразног перифрастичког компаратива. Осим тога перифрастички је суперлатив веома често у конкурентском односу са синтетичким. Општи модел творбе перифрастичког суперлатива, тј. његову најграматикализовану форму чине суперлативни облици прилога *највише, најмање* (у зависности од тога да ли је ријеч о узлазној или силазној

градацији) и позитив придјева или прилога: *највише/ најмање+ позиџив љридјева/ љрилога* (нпр. *највише зјуснуџ – најзјуснуџији, највише сличан – најсличнији, најмање добронамјеран – најнедобронамјернији* и сл.). Разлози за употребу перифрастичког суперлатива такође могу бити стилистички, синтаксички и интонациони (што посебно показује посљедњи примјер). Треба напоменути да је у примјеру *најмање добронамјеран – најнедобронамјернији* ријеч о перифрастичком силазном суперлативу потврдне лексеме, па се уочава лексичка дисхармонија, тј. исказана је силазна компарација лексеме *добронамјерно*, а синтетички облик представља узлазну компарацију лексеме *недобронамјерно*. То показује да се перифрастичка силазна компарација може изразити и синтетичким облицима, али тада се нарушава парадигма компарацијског низа, тј. долази до асиметрије између форми позитива и суперлатива.

Међутим, примјери овог основног граматикализованог модела перифрастичког суперлатива мање су фреквентни, јер то није једина форма изражавања перифрастичког суперлатива. Наиме, њој конкурише више других, и то експресивнијих форми. Велике су могућности изражавања суперлативног значења, како оног правог суперлатива тако и оног у сфери елатива, а поготово су бројни функционално-семантички еквиваленти, чије се значење не исцрпљује само у значењу суперлатива, него су ти еквиваленти семантички богатији од основног граматикализованог перифрастичког суперлатива. За изражавање суперлатива, и то чистог суперлативног значења, постоји много модела, са сложенијом синтаксичком структуром и већом стилистичком вриједношћу од основног граматикализованог модела перифрастичког суперлатива (Ковачевић 2003; Куљанин 2006). Наравно, све те моделе овдје не можемо набројати, али ћемо навести примјер како бисмо илустровали ове перифрастичке конструкције: *Нишџа не разџаљује душу као добро урађен посао (душу најбоље разџаљује добро урађен џосао); Нишџа џако брзо не дође као лоша вијест (најбрже дође лоша вестџ)*. Наведени примјери показују да суперлативно значење може бити исказано и синтаксичким конструкцијама, без присуства морфолошког компаратива или суперлатива. Вриједност синтетичког суперлатива овдје се остварује везом придјева или прилога, одричног предиката и одричне замјенице, којом се „одриче” постојање неког својства, исказаног позитивом придјева или прилога, код свих појмова осим оног који је експлициран у исказу. Тај појам у трансформисаној реченици са синтетичким суперлативом (датим у загради) постаје субјекат којем се приписује садржај наведеног придјева / прило-

га у највишем могућем степену, а негативни предикат преобликује се у афирмативни. Осим оваквог, реченичног / синтаксичког, суперлативно значење се може исказати и разноврсним експресивним суперлативним синтагмама (нпр. *мајстор над мајсторима, иишање свих иишања, сам самциш*) и придјевским / прилошким синтагмама у чијој структури партиципа лексичка јединица градационе семантике (нпр. *ирилично чудно, крајње једноставно, иошћуно иотрешино* и сл.). Подређени члан те синтагме је лексема са градационим значењем, а надређени члан позитив придјева или прилога. Такве синтагме, тј. синтагме са лексемама које градирају својство или особину неког појма, у већем или мањем степену, представљају један тип перифрастичког степеновања, тачније лексичко степеновање. У оквиру тих конструкција као градациони елементи или језички маркери градационе семантике учествују прилози са значењем степена, интензитета и партикуле.

4. **ЗАКЉУЧАК.** У овоме раду укратко смо указали само на неке перифрастичке конструкције компарације, које су наравно веома бројне и разноврсне те се може закључити да су перифрастичке форме изражавања компаративног и суперлативног значења веома заступљене у српском језику у свакодневној комуникацији, у свим функционалним стилови-ма. Перифрастичке форме компарације су веома често неопходне, али и показују да у језичком систему постоје различити начини изражавања истог значења, што значи да синтетичка компарација није једини начин изражавања компарацијских значења.

ЛИТЕРАТУРА

- КОВАЧЕВИЋ 2003: Милош Ковачевић. Перифрастичка компарација у српском књижевном језику, у: *Грамаиичке и сиилисиичке шеме*. Бања Лука: Књижевна задруга, 9-46.
- КОВАЧЕВИЋ 2009: Милош Ковачевић. Експресивне синтагме са суперлативним значењем, у: *Огледи из српске синтаксе*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 11-26.
- КУЉАНИН 2012: Сања Куљанин. *Перифрастичке форме компарације у савременом српском језику*. Докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Источном Сарајеву.

- МАРЕТИЋ 1963: Томо Марећ. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- МИЛКА МИНОВИЋ 1978: Милка Миновић. *Наш језик за 1. разред средњих школа*. Сарајево: Свјетлост, Завод за уџбенике.
- МИНОВИЋ 1982: Миливоје Миновић. *Наш језик за 2. разред средњеј усмјереној образовања*. Сарајево: Свјетлост, Завод за уџбенике и наставна средства.
- ПИПЕР и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. *Синтакса савременој српској језика. Простра реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска
- ПРЋИЋ 2005: Твртко Прћић. О англицизмима из четири различита али међуповезана угла. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 47, 1-2. Нови Сад: Матица српска.
- РИЂАНОВИЋ 1985: Midhat Ridanović. *Viša škola je niža od visoke – apsolutni komparativ u srpskohrvatskom jeziku*. *Književni jezik*, br. 3. Sarajevo: Institut za jezik, 145-148.
- СИМИЋ 2002: Радоје Симић. *Српска граматика I*. Београд: Јасен.
- СТЕВАНОВИЋ 1991: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски језик I (граматички системи и књижевнојезичка норма)*. Београд: Научна књига.

Sanja Kuljanin

ON PERIPHRASTIC COMPARISON IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

Comparison as a grammatical category of qualitative adjectives (and adverbs homomorphic with neuter adjectives) has been stereotypically analysed in Serbian language grammar books. In them, the synthetic comparison has been dealt with, whilst both periphrastic and analytical forms have not been even mentioned at all, even though they are very frequently used constructions in all the functional styles of Serbian language. The general model of periphrastic comparative and superlative (rising and falling) is: *više, najviše / manje, najmanje + adjective / adverb positive form*. Representative areas of use of per-

iphrastric comparison are indeclinable adjectives and falling gradation. Additionally, periphrastic forms are often justifiable from stylistic, syntactical and intonational reasons. They are also very expressive, which can be confirmed by different periphrastic constructions and models with superlative meanings. These forms also show that there are different ways of expressing the same meanings in the linguistic system, which is the confirmation that synthetic comparison is not the only way of expressing comparative meanings.

Key words: adjectives, comparison, synthetic, periphrastic, absolute, relative.

ТИПОВИ ЛОКАЛИЗОВАЊА КЊИЖЕВНИХ ТЕКСТОВА У ЧИТАНКАМА

Локализовање се, као значајна методичка радња, у настави активира на више различитих начина, не само као активност која погодује заснивању спољашњег приступа приликом тумачења књижевноуметничког текста, већ и као фактор здруживања методичких поступака и радњи приликом формирања наставне интерпретације. Циљ овог рада је да истакне сложеност локализовања, издвоји његове различите видове и да, помоћу примера, укаже на постојање различитих типова локализовања у читанкама за старије разреде основне школе у Републици Србији, као и на могућност растреситог коришћења ове методичке радње током наставног часа.

Кључне речи: локализовање, методичка радња, књижевноуметнички текст, читанка, наставна интерпретација

Локализовање књижевних текстова (као целовитих дела или репрезентативних одломака) представља значајну методичку радњу која показује свој пуни смисао приликом припремања наставника и ученика за тумачење књижевних дела.

Како се у читанкама (које се могу назвати и хрестоматијама одабраних уметничких текстова, предвиђених наставним програмом за одређени узраст) поред одабраних песама и краћих прича налазе и одломци дужих приповедака, романа и драмских текстова, то се ова методичка радња често намеће као неопходна за разумевање контекста дела, мада се, нарочито у основној школи, поједини одломци све чешће тумаче и као самосвојне целине.

Проучавање ауторског контекста, жанровски, тематски и структурно блиских текстова, доприноси бољем прихватању и разумевању новог дела које се чита, доживљава и тумачи. Локализовање литерарних целина, а не само одломака, у надређене целине типа: циклус романа, збирка приповедне прозе, песничка збирка и сл. подстиче истраживачку радозналост ученика и појављује се у улози мотивисања ученика за читање других дела истог аутора или сродне литературе.

Многа су књижевна дела уз која, поступком ширег локализовања, ученици сазнају податке из пишевог породичног живота или се упознају са одређеним историјским околностима за које се дело везује. Тако ова методичка радња ученике уводи у уметнички свет дела, указујући на битне спољашње чиниоце који су подстакли аутора да напише конкретно књижевно дело.

Уз уважавање принципа економичности и довољности, аутобиографску грађу дела требало би пажљиво и са мером уводити у наставу. Методички је погодније тзв. растресито локализовање, што значи да се оно не обавља само у уводном делу часа обраде, или приликом мотивисања ученика за читање, доживљавање и проучавање књижевноуметничког текста, већ и у тренуцима кад ток интерпретације текста то захтева.

Текст у читанкама којим се локализује књижевно дело или његов одломак налази се најчешће испред текста дела и дат је у обиму пасуса који се издваја и величином слова (у односу на примарни текст). И различити одломци из секундарне литературе који следе након текста могу се искористити у функцији локализовања. Понекад и речи, протумачене уз текст, на маргинама читанке или у блоку који прати дело, доприносе остварењу поменути методичке радње.

Текст којим се дело локализује не сачињава се по одређеном моделу, већ може бити различито осмишљен. Одређени видови локализовања (у овом раду) пропраћени су и адекватним примерима из актуелних читанки за основну школу у Републици Србији (у чијем је настајању учествовала и ауторка овог рада, као коаутор или стручни консултант).

Локализовање помоћу занимљивости из живота писца нарочито је погодно за одломке из научнопопуларних текстова, али се врши и онда кад ауторска биографија може допринети бољем разумевању књижевног дела које се обрађује.

ПРИМЕР 1: „Никола Тесла, велики светски научник, родио се 1856. године у селу Смиљану, у Лици (данашња Хрватска). Потекао је из свештеничке породице (отац му је био православни свештеник). Завршио је Високу техничку школу у Грацу (Аустрија). Године 1884. отишао је у Америку и тамо остао све до своје смрти. Умро је у Њујорку, јануара 1943. Оно по чему је Тесла познат и значајан јесу његови проналасци. Пријавио је око седамсто нових изума. Најзначајније откриће је наизменична струја која се ствара у електричним централама, преноси се на

даљину преко далековода и тако може да стигне до сваког места на планети Земљи.

Пред тобом је одломак из књиге *Моји изуми*. У њему се Никола Тесла, чије је приповедање засновано на аутобиографским чињеницама, сећа периода живота када се из родног села преселио у Госпић. Тада је био приближно твог узраста." (БАЛИЋ, МРКАЉ 2007: 21)

ПРИМЕР 2: „Милутин Миланковић (1879–1958), математичар, физичар и астроном био је професор небеске механике и теоријске физике на Београдском универзитету, члан и потпредседник САНУ. Проучавао је утицај сунчеве радијације на глобалне климатске промене и астрономију (небеску механику). Реформисао је Јулијански календар 1923. године. Поред значајних дела из физике и астрономије написао је и збирку есеја *Кроз васиону и векове*, као и књигу *Успомене, доживљаји и сећања*. Попут јунака романа *Шешир професора Косије Вујића* и овај наш чувени природњак и научник ишао је у реалку. Прочитај одломак из књиге *Успомене, доживљаји и сећања* која говори о његовом гимназијском животу и откривај у чему је лепота овог аутобиографског записа." (БАЛИЋ, МРКАЉ 2007: 40)

Локализовање путем одломка из секундарне литературе, применене узрасту, (одабране књижевне критике или историје књижевности) помоћу којег се и писац и дело могу сврстати у одређену епоху, а наглашавају се и позитивни (а понекад и негативни) естетски судови којима се подстиче проблемски приступ проучавању одабраног дела. Оваквим поступањем ученици се подстичу и на самостално проналажење и коришћење одговарајућих информација из секундарне литературе, као и на читање целовитог текста.

ПРИМЕР 1: Одломак из предговора Димитрија Вученова Нушићевим Хајдучима: „Да је данас још жив, Нушић можда својој књизи не би дао наслов *Хајдуци*, него *Каг сам био мали*. Јер сам наслов – Хајдуци вама, данашњој деци и данашњим читаоцима Бранислава Нушића, не говори много док књигу не прочитате од почетка до краја. Хајдука више нема код нас. Њих је некада било у нашим крајевима када се друкчије живело. О хајдучима нам је остало доста народних песама из којих сазнајемо о њиховом јунаштву и подвизима /.../. Али Б. Нушић није хтео да нам прича о тим људима. Хтео је нешто друго: да нам исприча оно што се догодило дечацима који су хтели да постану хајдуци. Испричао нам је то са доста шале, јер је и он, као и ми који то данас читамо, видео у до-

живљајима ових дечака доста смешног. Већ и сами њихови надимци су смешни, а смешно је и то што хоће да се праве као да су одрасли..." (БАЛИЋ, МРКАЉ 2007: 95)

ПРИМЕР 2: „Ово је једна од најпознатијих, најлепших и најразвијенијих епских песама о борбама за ослобођење Србије. Сматра се да ју је испевао слепи гуслар Филип Вишњић, од кога ју је Вук и забележио уз помоћ Лукијана Мушицког с пролећа 1815, боравећи у манастиру Шишатовцу. Ова песма опева збивања која претходе Првом српском устанку. Није тачно установљено кад је Вишњић испевао ову песму, да ли првих година устанка, док је још био у Босни, или 1809. по преласку у Србију. По неким претпоставкама, учинио је то тек после 1813. пошто је прешао у Срем. Вишњић је историјске догађаје и бројне личности дао песничким идејама и сликама, ликове уметничким карактеристикама и стилем, те је поезија потпуно потиснула хроничарско казивање." (БАЛИЋ, МРКАЉ 2006: 8)

Локализовање помоћу садржаја којим се објашњавају жанровске специфичности текста, што утиче на разумевање текста и истицање његових посебности. Тиме се не намеће теоријско дефинисање одређене књижевне врсте или другог књижевнотеоријског појма, већ се проблематизује дата предметност упућивањем на уочавање извесних одступања у односу на раније читана дела која ученици имају у искуству.

ПРИМЕР 1: „Одломак из драме за децу *Биберче* преузет је из књиге *Позоришне бајке* аутора Љубише Ђокића. Инспирацију за своје дело писац је нашао у народној бајци *Биберче*. За разлику од бајке у којој нису посебно издвојена лица по улогама, у овом драмском тексту запажаш мноштво ликова: Приповедач, Мајка, Биберче, Свадиша, Стогодан... Многи јунаци који се појављују у драми не постоје у народној бајци. Писац драме *Биберче* није само драматизовао (прилагодио за извођење по улогама) текст народне бајке, већ је, укључивши нове јунаке и оригиналне ситуације, створио сасвим нови текст.

Пажљиво читај народну бајку *Биберче* и одломак из истоименог драмског текста и откривај шта је у оба дела заједничко." (БАЛИЋ, МРКАЉ 2007: 56)

ПРИМЕР 2: „Народне приче о животињама старије су од народних басана, а претпоставља се да су старина бајке и старина народне приповетке о животињама приближно једнаке, само што припадају различитим литерарним сензибилитетима. Између бајке и народне приче о

животињама најважнија разлика јесте у природи имагинације. У бајци преовлађује фантастичка, у приповеци о животињама приповедачка, наративна имагинација. Разлика се може сагледати и у општем смислу, односно у поруци која сажима значење усменог приповедања. Поруку басне представља поука која је дефинисанија и животнија.

Пажљиво читај текст приче која следи. Притом прати певчево путовање, запажај са ким се све певац сусреће и уочавај места у причи која су ти смешна." (Балић, Мркаљ 2007: 204)

Локализовање путем упућивања на обједињујуће чиниоце интерпретације збирке (песама или прича), најчешће ликове или мотиве.

ПРИМЕР: „Са осамнаест других прича *Дечак и пас* чини збирку приповедне прозе под називом *Рани јаги*. Између корица ове књиге приче су повезане уз помоћ ликова Андреаса Сама и његових родитеља, Едуарда и Марије Сам, сестре Ане, учитељице Риго и школских другова, као и помоћу сродне тематике, која, претежно, обухвата Андреасове доживљаје и сећања на детињство. Прича *Дечак и пас* има и једно необично својство. За разлику од других прича, један њен део приповеда пас Динго. Ова посебност је истакнута у поднаслову *Пас који говори*. Динго прича о свом пореклу и болном искуству свог горког пасјег живота. О себи каже: Ја сам, дакле, обичан пас и моја је судбина просечна. Оно што ме у неку руку чини изузетним, то је моја способност да говорим. А до милости говора уздигла ме љубав једног дечака, могао бих рећи несрећна љубав.

Одломак који следи објашњава како су се спријатељили и растали дечак Андреас Сам и пас Динго." (Балић, Мркаљ 2007: 25)

Локализовањем у функцији мотивисања за читање дела у читанци упућује се на значајну појединост из тог дела која буди читалачку пажњу и уводи у фантазијски свет. У методици је овакво поступање познато као *уметничка локализација*. Понекад се у ове сврхе може послужити и одломцима из различитих ауторских записа или предговора и поговора делу које пише сам писац.

ПРИМЕР 1: „У једном од својих најбољих дела, у роману *Двадесет хиљада миља под морем*, француски писац Жил Верн пошао је у сусрет научном открићу које ће тек пола века касније постати стварност. У машти је саградио подморницу Наутилус и пустио да је кроз морске дубине води капетан Немо. Наутилус се спустио и до Атлантиде, несталог

континента који је, како су неки веровали, у давна времена постојао у водама Атлантског океана.

Научници су порицали Атлантиду, али је људска машта могла да је оживи чак и да Атлантида није постојала. Спреси се да упознаш земљу за коју су они сматрали да је могућа само у бајкама." (Бајић, Мркаљ 2007: 62)

ПРИМЕР 2: „У предговору једне од збирки песама за децу *Огрлица од ђрлица* Добрица Ерић се овако обратио својим читаоцима:

Децо, ево за вас најлепше огрлице на свету! Низао сам је 333 дана и 333 ноћи. Пре тога сам за вас написао Вашар у Тополи и Славуј и сунце. Вашар нећу да вам препоручујем јер је он толико смешан да се једном пре једно дете загрцнуло од смеха и једва су га повратили. /.../ Огрлица од грлица је најбоља огрлица за децу од 3 до 103 године, само ја то нећу да вам кажем, да се ви после не бисте правили важни.

Сунце се већ пење на церић. Срдачно ваш... Добрица Ерић." (Бајић, Мркаљ 2007: 144)

Локализовање преко занимљивог тематско-мотивског избора који је послужио као инспирација писцу.

ПРИМЕР 1: „Према легенди, златно руно је употребљавао Зевс да помоћу њега узлети у небо. Један становник Тесалије желео је да жртвује свог сина Фрикса да би измамио од Зевса кишу, јер је била страховита суша. Фрикс је, да би избегао да буде жртва Овну Богу, украо руно и утекао са њим у Колхиду, ван домаћаја потере. Губитак руна изазвао је осећање зле среће, а једно поколење потом, Аргонаути, отпловили су да га врате назад.

Тесалијског хероја Јасона, предводника Аргонаута, одгајио је мудри кентаур Хирон, код којег га је сакрио отац Есон. Есону је брат Пелија отео тесалијски престо, те је отац склонио Јасона из Тесалије да би га заштитио. Кад је одрастао, Јасон је тражио престо од стрица, што му је овај и обећао, под условом да му из Колхиде донесе златно руно." (Бајић, Мркаљ 2006: 131)

ПРИМЕР 2: „Писац Душан Радовић посебно је познат по делима за децу. За бројну децу публику он је написао своја најбоља дела, најлепше песме, приче и телевизијске серије, од којих генерације обично памте збирку песама *Поштована децо* и серију *На слово, на слово*. Овим делима придружује се и радио игра за децу *Кашеџан Џон Пилфокс*. Инспирацију за њу писац је нашао у авантуристичком животу гусара. Очекивало би се

да су, у складу са уобичајеном представом о гусарима, они и овде опасни и страшни пљачкаши трговачких бродова. Али, гусарски капетан Џон Пиплфокс и његови пирати су необични и смешни морски разбојници. Уместо да су на мору, Џона Пиплфокса су за казну пензионисали, а посаду су му искрцали на копно. Одузели су им гусарска знамења, заставе и оружје, и уредно их сместили у музеј на чување. О томе шта се дешава кад овакви гусари одлуче да се боре са седмоглавим чудовиштем и какав је исход њиховог подухвата говори одломак који следи." (Бајић, Мркаљ 2007: 79)

Локализовање књижевних текстова у животне околности у којима су настајали (нпр. Вук Стефановић Караџић, *Житије Ајдук Вељка Пејровића*; Доситеј Обрадовић, *Животи и прикљученија*).

ПРИМЕР: „Хајдук Вељко Петровић, војвода крајински и командант неготински, један је од највећих јунака из Првог српског устанка. О његовом животу написао је биографију (житије) Вук Караџић. И сам учесник у устанку, Вук је Хајдук Вељка лично познавао, па је о њему приповедао занимљиво, живописно, истинито.

Према Вуковом уметничком сведочењу, Вељко је био у свему изузетна личност. Отишао је у хајдуке јер није могао да трпи да га бије господар коме је задоцнио да зготови вечеру. У јатацима је, тобоже као обичан човек, пошао у најам да чува овце код неког човека, и противно хајдучком реду, тамо се оженио. И касније, као хајдучки старешина, понашањем и поступцима ишао је мимо других, па се, иако је по јунаштву потпуно заслужио, сам прогласио за господара. Користољубиве војводе, завидљивце и клеветнике је презирао. Волео је јунаштво и са Турцима је ратовао другачије него остали: обично је ударао на препад. Ни смрт му није била као код других устаника. Овај одломак из *Житија Ајдук Вељка Пејровића* говори о Вељковој одбрани Неготина и Крајине од Турака и његовој погибији 1813. године." (Бајић, Мркаљ 2007: 114)

Локализовање уз корелацију наставе српског језика и књижевности са наставом других предмета (историје, географије, музичке и ликовне културе).

ПРИМЕР 1: Роман *Сеобе* Милоша Црњанског обрађује живот и судбине панонских Срба у XVIII веку. Радња романа се одиграва 1744. и 1745. године. Највећи део прве од укупно три књиге романа посвећен је славонско-подунавском пуку под командом Вука Исаковича. Грађу за

роман Црњански је пронашао у *Мемоарима* Симеона Пишчевића, пуковског писара, који је бележио о кретању пука, о борбама у којима су учествовали и о другим важним догађајима. Ратујући за туђ рачун, притиснут тешким сукобима са непријатељем и подређеним положајем у оквиру аустроугарске војске, славонско-подунавски пук, заједно са својим командантом, пролази кроз тешке душевне кризе, моралне дилеме и страхове. О томе нам упечатљиво говори и следећи одломак.” (БАЛИЋ, МРКАЉ 2006: 125)

ПРИМЕР 2: „Срби су се као добровољци борили у редовима аустријске војске током Аустро-турског рата. Поразом аустријске војске, Срби бивају изложени страховитом погрому од стране Турака, а пре свега Арнаута, па су били принуђени да под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића, а на позив аустријског цара Леополда, напусте своја огњишта и потраже своје ново станиште са друге стране Саве и Дунава, тј. на територији Угарске. Прихватили су обавезу да чувају и бране јужну границу Аустроугарске од упада Турака, а заузврат су им биле обећане верска и културна аутономија и друге повластице. Али са доласком на престо Марије Терезије, положај Срба се нагло погоршава. Бивају принуђени да учествују на ратиштима Европе, далеко од свог дома и новог завичаја.

Погледај уџбеник из историје за седми разред и подсети се чиме су узроковане Прва и Друга сеоба Срба и какве су њихове последице. Каква је била историјска судбина Срба у XVIII веку?” (БАЛИЋ, МРКАЉ 2006: 128–129)

Локализовање у рецепцијском контексту (у вези са читалачким, али и животним искуством ученика) подстиче на компаративно проучавање књижевних текстова.

ПРИМЕР 1: „Андреаса Сама, главног јунака ове приче, познајеш још од пре. Пријатељство са њим и његовим псом Дингом започето је у 5. разреду. У овом одломку настављаш дружење са Андијем и његовим вршњацима.” (СТАНКОВИЋ-ШОШО 2007: 154)

ПРИМЕР 2: „Познанство са деда Радом, његовим побратимом Петраком и дечаком Бајом започето је још у 5. разреду причом *Поход на Мјесеци*. И овог пута, Баја се сећа детињства и приповеда о свом незаборавном деди.” (СТАНКОВИЋ-ШОШО 2007: 182)

ПРИМЕР 3: „Описујући живот Растка Немањића, писци најчешће обрађују преломне догађаје из његове младости: бег из родитељског дома, одлазак у манастир, замонашење и боравак у Светој гори. Сети се

текста *Свети Сава* Милоша Црњанског и упореди га са песмом *Свети Сава* Војислава Илића." (Станковић-Шошо 2008: 153)

ПРИМЕР 4: „Надметање животиња и људи постоји одувек (нпр. трка коња, борба паса, гладијаторске игре, борба с биковима и слично). У време аустроугарске окупације Босне и Херцеговине приређиване су борбе бикова. Пред тобом је прича о једној таквој борби.” (Станковић-Шошо 2008: 202)

У методици се може расправљати и о појму **унутрашње локализације који показује колико су се и на који начин објективне чињенице трансформисале у свет уметничког дела** (нпр. при обради спева *Смрт Смаил-аје Ченџића*).

ПРИМЕР: Историјског Исмаил-агу Ченџића савременици су запамтили као јунака. С рајом је поступао праведно, а истакао се и у многим бојевима у првој половини XIX века. Најпознатија је била битка на Грахову (1836). У овој бици Црногорци су били поражени, а Исмаил-ага је погубио неколико момака из куће тадашњег црногорског владике и песника Петра Петровића Његоша. За освету, Црногорци су намамили агу у Дробњаке и на Мљетичку га погубили 1840. године.

И када је, као у Мажуранићевом спеву *Смрт Смаил-аје Ченџића*, у књижевном делу тематизован историјски догађај, није необично да се уметничке чињенице разилазе с историјском истином. Ивану Мажуранићу историја је послужила као подстицај, инспирација за обликовање оригиналног књижевног света и уметничких истина. /.../” (БАЈИЋ, МРКАЉ 2006: 48)

Локализовање одломка може бити почетно (уводно) и финално (завршно). Понекад је неопходно извршити и средишње локализовање, уколико је изостављен значајан средишњи део уметничког текста, чије непостојање онемогућава правилну рецепцију дела.

ПРИМЕР: „Јунак комедије *Тврдица* је трговац Кир Јања. Он има младу жену и одраслу кћер, којима ускраћује сваку жељу јер је шкртица. Његова претерана и смешна љубав према новцу испољава се као залуђеност. Јања штеди на храни док се сва не уплесниви. Нема за женин шешир ни за жице за гитару своје кћери. Годинама не плаћа ни кућног слугу. Пред укућанима и светом претвара се да је сиромашан. Када је са дукатима, од самог погледа на њих расте му срце, па им тепа и обећава да ће их чувати и множити. Стално кука на неваљали свет, од кога ће пострадаати. Жали се на рђаво време и оскудицу, какве, од кад је

света, није било. Кад му у кућу дође општински бележник који од богатих грађана прикупља новац за доградњу варошке болнице, Јања се и са њим погађа и стално одлаже да одрешу кесу. Сцена која следи дешава се пошто Јања испрати нежељеног посетиоца. Лица која у њој учествују су Јања и његова жена Јуца. Ослушни о чему они разговарају. Посебно ће те насмејати Јањин говор, али и његова размишљања и понашање.” (Бајић, Мркаљ 2007: 86)

На нешто већи проблем настао уклапањем делова текста у одабрани одломак наилазило се при анализи делова приповетке *Увела ружа* Борисава Станковића, која је програмском реформом изузета из корпуса обавезне лектире у основној школи, а у последњој реформи нашла место у допунском избору.

Наиме, у старој читанци (Алексић 1992) није извршена локализација одломка, а повезивање одабраних делова текста дато је уз пропратни сиже који не представља адекватну спону одломка са целином. Након објашњења аутора ове читанке: „После неколико година младић се враћа кући, сазнаје од баке да су Стану удали, а затим се сусреће са њом...” (Алексић 1992: 52), ученици стичу криву слику о разлозима због којих девојчина лепота вене и искључиво претпостављајући тумаче Станину судбину. Тако се тумачење заснива на читалачким импресијама побуђеним спољашњим сјајем младалачке љубави и стицајем околности који доводи до раздвајања главних ликова у причи, Које и Стане. Ученици истичу да Стана није чекала Коју јер је осетила његову отуђеност или зато што није желела да стане на пут његовој ацијској судбини, а занемарују улогу коју је одиграла Костина нана, као и разлоге због којих је то учинила. Сматрају да је Стана сама крива за своју несрећу јер није сачекала вољеног младића; запажају трансформацију њеног физичког изгледа, а притом не увиђају, јер дело нису у целини упознали, ни Којину љубав према њој (сматрају Стану пролазном младеначком љубави), ни улогу Којине старемајке која је трагични кривац сплетених људских судбина.¹

„Изостављен је и завршни део приповетке у коме је описана смрт Којине бабе и Станина незаинтересованост за цео догађај. Ученици тек уз додатна упутства схватају сав бол и очај главне јунакиње проистекао из несрећне удаје за мужа пијаницу због кога је Станина мајка, избачена из куће, умрла од зиме, а Стана сву своју лепоту и снагу изгубила у очају,

¹ О књижевном делу Борисава Станковића у настави може се више сазнати у књизи професорке Љиљане Бајић (2002).

радећи, бдијући над дететом и сопственом немаштином. Утолико је улога наставника, који координира рад на часу, већа, а још је значајнија његова способност да предвиди могуће стрампутице којима се при обради одломка може поћи и да на њих упозори своје ђаке.” (Мркаљ 2011: 177)

Локализовање помоћу подстицајних питања којима се ученици упућују на самостално трагање за значајним везама између књижевности и стварности.

ПРИМЕР: „Нема човека који није чуо за Робинсона Крусое, јунака истоименог романа писца Данијела Дефоа. Кад је неки човек усамљеник, за њега често знамо да кажемо да живи као Робинсон на пустом острву. Какав је живот на пустом острву, какве лепоте, али и недаће носи, сазнаћеш кад почнеш да се дружиш с овом књигом.

Пред тобом је једно поглавље познатог Дефоовог романа названо *Робинсон испражује своје острво*. – Саживи се с оним што Робинсон чини. – Уочавај како све што човек научи може у једном тренутку повољно да се искористи. – Замисли да се изненада наћеш на пустом острву након бродолома. Како ћеш се сналазити и проводити усамљенички живот? – Шта мислиш да је најтеже са чим се мораш изборити?” (Балић, Мркаљ 2007: 179)

Локализовање текста у надређену целину проширује ученичка знања о ствараоцу и његовом опусу.

ПРИМЕР: „Књижевно дело Бранка Ћопића сусрећеш од најранијег детињства. Присети се књига: *Приче испод змајевих крила, Мајареће јодине, Доживљаји Мачка Тоше*. Позната су ти и друга Ћопићева дела, као што су *Доживљаји Николејине Бурсаћа* и *Орлови рано лете*. Причом *Поход на Мјесец*, отвара се свет збирке *Башта слезове боје*. У збирци ћеш упознати многе привлачне ликове који ће те учити да племенито поступаш. Подстицаће те да машташ и сањариш. Уз Ћопићеве јунаке разумећеш и његову златну бајку о људима.” (Балић, Мркаљ 2007: 67)

Локализовање може бити везано и за жанровску класификацију хронолошког типа којом се упућује на шири корпус истородних текстова сродне тематике.

ПРИМЕР: „Душан Стефан Немањић (1308–1355), син Стефана Дечанског, један је од најзначајнијих српских средњовековних владара. Песма о његовој женидби не говори о стварном догађају из живота цара

Душана. Јуначка женидба је уобичајена тема епске поезије и неопходна карика у обликовању јунакове епске биографије. У песмама као што је ова, из старијих времена, углавном се среће тип женидбе с препрекама. /.../” (БАЛИЋ, МРКАЉ 2007: 123)

Локализовање се може вршити и преко тумачења непознате или мање познате речи или појма.

ПРИМЕР: (Уз народну лирску песму *На Цвијети на ранилу*, примери из *Етнографских списа* Вука Стефановића Караџића и *Српској мишолошкој речника*.)

Прочитајмо и локализујмо:

„На Цвијети (а гдјешто и на Благовијест) ујутру поране дјевојке прије сунца на *ранило* на воду, па ондје ухвате коло те играју и пјевају различне пјесме.”

„Ранило је свечаност девојака, понегде и младића а остатак је некадашњег прослављања бујне младости, време почетка соларне нове године и подмлађене нове природе у пролеће.” (БАЛИЋ, МРКАЉ 2007: 189)

Довођење у везу методичких радњи локализовање и тумачење непознатих и мање познатих речи и израза доприноси и повезивању наставних садржаја из књижевности, лексикологије, историје, социологије, етнологије и фолклористике. Честе али пригодне корелације у настави освежавају часове обраде и подстичу ширење функционалних знања ученика.

Понекад, од начина коришћења методичке радње *локализовање* зависи и правилно разумевање и даља интерпретација књижевно-метничког текста. Уколико пре читања песме *Међу својима* Владислава Петковића Диса на часу ученицима скренемо пажњу на то да је Дис своју песничку збирку, којој припада и песма *Међу својима*, назвао *Ушойљене душе*, а да је песников живот трагично окончан тако што је брод којим се враћао у Србију потопљен и он се утопио, ученици могу закључити да је Дис предвидео своју смрт и да је имао натприродне способности. Такође, повезивање пишчеве судбине са судбином лирског субјекта у песми *Међу својима* изневерава иманентни приступ поезији и не погодује усвајању и разумевању основних књижевнотеоријских појмова, предвиђених наставним програмима.

Без обзира на велики значај ове методичке радње, примећује се да се у појединим читанкама и за основну и за средњу школу локализовање текста често изоставља. Тиме се, поред значајних образовних циљева,

заобилази и остваривање важних функционалних (практичних), а то је стицање ширих сазнања о прошлим временима и људима, о значају и важности књижевноисторијског континуитета, као и развијање способности за коришћење одговарајуће грађе вануџбеничког избора којом се стечено знање употпуњује и простире и ван граница предмета Српски језик и књижевност.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСИЋ 1992: Вук Алексић. *Чишанка за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- БАЈИЋ 2002: Љиљана Бајић. *Књижевно дело Борисава Станковића у настави*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- БАЈИЋ, МРКАЉ 2006: Љиљана Бајић и Зона Мркаљ. *Чишанка за 8. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
- БАЈИЋ, МРКАЉ 2007: Љиљана Бајић и Зона Мркаљ. *Чишанка за 5. разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
- МРКАЉ 2011: Зона Мркаљ. *На часовима српској језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике.
- СТАНКОВИЋ-ШОШО 2007: Наташа Станковић-Шошо. *Чаролија речи*. Београд: Klett.
- СТАНКОВИЋ-ШОШО 2008: Наташа Станковић-Шошо. *Машијарија речи*. Београд: Klett.

Zona Mrkalj

TYPES OF LOCALIZATION OF LITERARY TEXTS IN TEXTBOOKS

Summary

Localization, as an important methodical action, in teaching is activated in many different ways, not only as an activity which is conducive to establishing external access while interpreting an artistic literary text, but also as a factor of aggregation of methodological procedures and actions during the formation of the teaching of interpre-

tation. The aim of this paper is to highlight the complexity of localization, allocate its various forms, and, by way of example, point to the existence of different types of localization in textbooks in senior primary classes of schools in the Republic of Serbia, as well as the possibility of loose use of methodical activities during the lesson.

Keywords: localization, methodical action, literary text, textbook, educational interpretation.

О ФОРМАЛНИМ И СУШТИНСКИМ ГРЕШКАМА У НАСТАВНОМ ПРОГРАМУ ИЗ СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Резиме: У раду се разматрају основне карактеристике постојећег наставног програма за основну школу као документа од државног значаја. Детаљно се указује на пропусте и грешке у структури самог програма, на грешке у терминологији, а онда и о недоследностима у самом садржају програма. Посебно се скреће пажња на недопустиво произвољно формулисане стандарде знања у шестом разреду основне школе, а потом и на врло површне и у суштини неупотребљиве ставове наставника како о наставном програму, тако и о уџбеницима.

Кључне ријечи: наставни програм, исходи учења, стандарди знања, грешке у термилошком систему

Неким карактеристикама наставних програма и за основну, и за средњу школу писали смо у ранијим радовима (Лаловић: 2011; 2013б; 2013в) посебно се осврћући на неке елементе концепције и структуре самих наставних програма. Скренули смо пажњу не само на концепцијску недоследност него и на очигледне грешке у појмовно-термиолошкој апаратури која се користи у тексту важећег НПП-а у Републици Српској. Због тога овдје нећемо поново указивати на већ раније описане пропусте у структури НПП-а и терминосистему у оквиру наставног програма за основну школу, него ћемо, описујући наставни програм за основну школу листу недоследности и погрешних одредница, допунити новим чињеницама да бисмо у каснијем дијелу посебно, као карактеристичан примјер, анализирали програмске садржаје из Наставног програма за *српски језик у шестом разреду*, поредећи их са документом *Стандарди ученичких вјештина за шести разред* који је сачинила група аутора за потребе Агенције за предшколско, основно и средње образовање у БиХ.

¹ r.lalovic@rpz-rs.org

Али, овдје је неопходно, због самог разумијевања ствари додати још неколико суштинских напомена. Наиме, садашњи *Насџавни ѓлан и ѓроѓрам за основну школу* у Републици Српској, чије посљедње штампано издање датира из 2006. (НПП ОШ РС, 2006) године није ништа друго него дјелимично и врло невјешто модификован *Насџавни ѓлан и ѓроѓрам за основну школу из 2002. године* (НПП ОШ РС: 2002.) који је сачинила *ad hoc* формирана група наставника из основних и средњих школа кјој су у тимовима за поједине предмете скоро насумице придодавани по један професор са универзитета. Одабир тих наставника, а имена су им наведена у НПП-у из 2002. године је био без икаквих критеријума, поготово се није водило рачуна о ефективној стручности људи како из методике наставе појединих предмета, тако ни о стручности, ни формалној, ни фактичкој бар када је ријеч о наставном програму, његовим карактеристикама и његовој суштини. Због тога се и догодило да су у том НПП-у из 2002. године функционисале бесмислице типа: *ТЕМА: насџавна јединица, Сѓандарди знања, Смјернице за насџавника, Насџавне методе и облици рада* како то и слиједи.

Ред. број	ТЕМА: Наставна јединица	Број часова	Стандарди знања	Смјернице за наставника	Наставне методе и облици рада

Ни једна од наведених синтагми не припадају, нити могу припадати структурно, методолошки, а ни формално било каквом наставном програму.

Након низа оспоравања и примједби са свих страна 2006. године се појавила нова верзија НПП-а за основне школе. Али то је била само *нова – сѓара верзија* истог документа. Осим термилошког фризирања и то како неуспјешног, тако и погрешног ништа није суштински промијењено, чак шта више конфузија је постала комплетна, а термилошка збрка очигледна.

Већ смо указали на чињеницу да су форма и структура у којој је написан НПП из 2006. године (Лаловић: 2013б; 2013в) поново потпуно погрешни не само због саме форме, него и због нових исказа који диктирају садржај наставног програма. Дакле, грешке су поново очигледне не само у суштини која одређује тип наставног програма (*НП либералној шѓија оријентисан на исходе учења или модеран НП написан у ѓтрадиционалној форми са припадајућим сѓандардима знања, односно нивоима ѓосѓићн-*

ућа) него, сходно томе, и у терминима наведеним у новој табели у коју су уписани садржаји наставног програма.

Ред. број	ТЕМА: Наставна јединица	Број часова	Очекивани исходи	Смјернице за наставника

Из ове *нове* табеле се види да то поново нити је наставни програм оријентисан на исходе учења, нити је сачињен у традиционалној форми као на примјер савремени НПП у Србији, него је то чудан и нелогичан неки посебан амалгам какав не постоји ни у једном образовном систему у свијету. Наиме, ни у либералном типу наставног програма, ни у наставном програму написаном у традиционалној форми не може постојати одредница *ТЕМА: наставна јединица* из једноставног разлога што наставни програм оријентисан на исходе учења има и може да има осим циљева и задатака за сваки предмет *само и искључиво само* дефинисане *исходе учења* и припадајуће *изворе учења*, а наставни програм сачињен у традиционалној форми никако не може имати ни теме, ни наставне јединице и то из више разлога. Овај тип наставног програма осим циљева и задатака сваког појединачног предмета има дефинисане само *садржаје учења* груписане у *наставна њодружја* и *наставне области* зависно од сложености самога наставног предмета (Лаловић: 2013б), док су наставне теме (али не никако само *ТЕМЕ*), а поготово наставне јединице изведени термини и припадају категорији наставног планирања, дакле, наставниковим годишњим, а онда и мјесечним програмима рада, а не никако категоријама којим се дефинише било који наставни програм као полазна цјелина.

Када је ријеч о овдје наведеној синтагми *очекивани исходи* то је апсолутно бесмислена синтагма. Прво што се не зна о каквим је *очекиваним исходима* ријеч. Ако се мисли на *исходе учења* онда они не могу бити нити *очекивани*, нити *неочекивани*. Они су само и искључиво *исходи учења*, дакле, *резултатима учења* који постоје у датом тренутку или их уопште нема. Ако су, хипотетички речено, у фази очекивања да буду реализовани, а још увијек нису, онда никако није ријеч ни о каквим *исходима*, односно *резултатима учења*, него о *наставним циљевима* који су по дефиницији искази који дефинишу наставникове намјере шта треба, шта жели, шта хоће да у раду са ученицима постигне у будућности, односно шта ученици у будућности треба да знају, могу или умију. Када се

пројектовани наставни циљ уз помоћ наставних задатака и наставних активности на часу реализује он постаје стварни, конкретни резултат, односно исход учења. Дакле, реализовани наставни циљеви су једини и прави *исходи, резултати учења* који су остварени у одређеној мјери, на одређеном *нивоу постигнућа* (ниски, средњи или високи ниво), односно *стандарду знања* (ОССЈБГ: 2006).

Десна колона у овако форматираном наставном програму је означена синтагмом *Смјернице за наставника* и никако, и нити у било ком случају не може бити интегрални дио било ког и било каквог наставног програма. *Смјернице за наставника* могу бити једино дио пратећег документа који долази уз сваки појединачни предметни наставни програм као дио *Упутства за реализацију конкретне наставне програме*. Нити шта више, нити шта мање.

2. Ако погледамо наставне програме за сваки појединачни предмет у издању из 2006. године видјећемо да осим преузетих *ЦИЉЕВА* и осталих неспретно и несретно одабраних формулација из издања од 2002. године у новом, ревидираном издању прије „табеларних садржаја” постоје и одреднице *ПРЕГЛЕД ТЕМАТСКИХ ЦЈЕЛИНА* које се у наставном програму на примјер за српски језик и књижевност у трећем и четвртој разреду дијеле на *Наставне теме*, њих шест, и то: *Језик, Књижевност, Читање, Лектира, Култура изражавања, Филм*; у петом разреду синтагму „Наставне теме” мијења алтернативна синтагма *Наставна тема / области* која има такође шест дијелова: *Језик, Књижевност, Читање, Лектира, Филм, Култура изражавања*, док у шестом разреду у *ПРЕГЛЕДУ ТЕМАТСКИХ ЦЈЕЛИНА* имамо *Наставне области* поново њих шест: *Језик, Књижевност, Лектира, Читање, Култура изражавања, Филмска и сценска култура*. У седмом разреду је све исто као у шестом осим што умјесто шест има пет наставних области, недостаје *Филмска и сценска култура*. Исти случај се понавља у осмом и деветом разреду.

Када је ријеч о другим предметима у овом наставном програму *преглед тематских цјелина* је шаролико ријешен. У математици су то, у трећој тријади, на примјер, *наставне области*, а у другој тријади *наставне теме*, у биологији, историји и географији су то *наставне теме*, док је код наставних програма за *стране језике* апсолутна неуједначеност па, на примјер, у енглеском језику, као првом страном језику, нема посебно издвојених тематских цјелина, али је и табела са уписаним програмским и осталим садржајима другачије дизајнирана што овдје и представљамо.

ТЕМЕ	ОЧЕКИВАНИ ИСХОДИ	АКТИВНОСТИ	ГРАМАТИКА

У руском језику, такође, нема унапријед посебно издвојених *тематских цјелина*, али је табела другачија него код енглеског језика и то овако изгледа:

ТЕМЕ	ОЧЕКИВАНИ ИСХОДИ	ЦИЉ И ТИП НАСТАВЕ	ГРАМАТИКА

У њемачком језику опет нема посебно напријед издвојених *тематских цјелина*, али је табела различита и од оне за енглески, и за руски језик и изгледа овако:

ТЕМАТСКА ПОДРУЧЈА	ГРАМАТИКА	ОЧЕКИВАНИ ИСХОДИ	ПРЕПОРУКЕ НАСТАВНИЦИМА

Дакле, и без даље формалне анализе очигледна је апсолутна неуједначеност не само у термиосистему, него и у сваком другом погледу што је у најмању руку у једном јединственом документу прилично чудно.

Али осим ове формалне, и не само формалне шароликости и структурне, па и појмовно-терминолошке неуједначености мора се указати и на недопустиве пропусте у појмовно-терминолошком систему. Наиме, сама синтагма *прећлед тематских цјелина* је веома неспретно дефинисана јер се никако у овом документу не зна шта се под „тематском цјелином” подразумејева. Да ли је то наставно подручје, наставна област, наставна тема или како то у наставном програму за њемачки језик пише неко „тематско подручје” нико то овдје поуздано не зна. А када се у обзир узме и алтернативна синтагма *наставна тема / области* гдје је између појма *наставна тема* и немаркираног појма некаква *области* стављен фактички знак једнакости, јер се у тексту коса линија „/” чита као ријеч *или* онда имамо потпуну не само појмовну, него и терминолошку конфузију. А поготово је недопустива конфузија у наставном програму за српски језик гдје су у нижим разредима *наставна подручја*

проглашена за *наставне теме*, а у вишим разредима су *наставна подручја* утопљена у *наставне области* што је својеврстан апсурд јер је наставно подручје састављено од наставних области, а не никако обрнуто (Лаловић: 2013; 2013в).

Када је ријеч о овдје наведеним недоследностима, пропустима и грешкама ништа није боља ситуација нити у једном другом појединачном наставном програму за било који други предмет.

Дакле, и кратак, летимичан поглед на структуру важећег наставног програма као и на терминосистем којим се у њему оперише даје прилично мучан утисак површног приступа и непрофесионалног односа према овако важном државном документу.

3. У ранијим нашим радовима јасно смо одредили на који се начин дефинишу исходи, односно резултати учења (Лаловић: 2013; 2013в) па ћемо се овдје прегледно осврнути на дефинисане тзв. *Очекиване исходе* и њихову евентуалну кореспонденцију са колоном *ТЕМА: наставна јединица*, а затим и са дефинисаним *стандардима ученичких постигнућа* као обавезујућим документом на нивоу БиХ из предмета од *вишалној националној интереса*, а то је српски језик.

Прво са чим се сусрећемо када читамо наставни програм за српски језик у шестом разреду основне школе, а тако је и у седмом, осмом и деветом разреду, је чињеница да је наставно подручје *Језик – ГРАМАТИКА* овдје дефинисано као *ТЕМА, односно Наставна јединица*. Након тога су и *наставне области*: реченица, творба ријечи, именице, придјиви, замјенице, глаголи, бројеви и правопис такође проглашени за тзв. *ТЕМЕ, односно Наставне јединице*.

Исту судбину су доживјела и наставна подручја *Књижевности* и *Култура изражавања*.

Замислимо само у каквој се дилеми налази наставник када планира наставне садржаје и када треба да *таша и наташа* шта је писац хтио да каже, односно кад узалудно тражи одговор како то нпр. Формулација *Иво Андрић, Москови* може бити евентуална наставна јединица када у таквој формулацији ништа није дефинисано, нити је бар наговјештено шта наставник са ученицима треба да ради на часу, односно чему на примјерима Андрићевих приповиједака да их научи. Такав је случај са комплетним одјелком гдје су наведени садржаји из књижевности. Или шта значи формулација *Творба ријечи извођењем (уџознавање)?* Упознавање са неким или нечим нити је методички, нити дидактички појам,

нити може да стоји у било каквом програму, а поготово наставном, бар не апсолутно самостално. Или још горе, шта значи исказ: *Промјена и комбинација придева, функција у реченици*? Колико овдје има шема, а колико наставних јединица?

Оваквих формулација има много и у наставним програмима за све разреде у колони која је означена као ТЕМА: *Наставна јединица*.

Када је ријеч о *исходима учења*, односно о колони која је у НПП из 2002. године била насловљена као *Стандарди знања*, а у новом – *старом НПП-у* из 2006. године као *Очекивани исходи* онда ни ту ситуација ништа није боља. Осим што су *исходи учења*, односно овдје тзв. *Очекивани исходи* погрешно дефинисани глаголским облицима у будућности, а *шреба да се дефинишу презентом* (Лаловић: 2013. И Лаловић: 2013. В), већина исказа су нејасни, недовршени, а неки богме и потпуно бесмислени.

Слиједи неколико примјера.

Ученик ће моћи да: (А шта ће се десити ако не могне!?)

- *препозна, дефинише и објасни изведене ријечи - основу, коријен и наставке за тражење ријечи* (Коју основу, граматичку или творбену? Шта је коријен /ријечи/ и у каквом је односу са творбеном, а у каквом са граматичком основом? Који наставак? Када је то наставак за облик ријечи, а када наставак за творбу ријечи и по чему се они разликују?);
- *схвати појам падежа, разликује падеже и може да објасни њихову функцију* (Шта значи *схвати појам падежа*? Гдје и у ком контексту ученик може да објасни њихову /падежну/ функцију?
- *пронађе падеже у анализи реченице* (Ваљда се падежни облици могу пронаћи у реченици, или у неком већем писаном тексту, а никако се не могу наћи у анализи реченице. Анализа реченице је процес, а не нешто у чему се друго нешто тражи.);
- *разликује и дефинише придеве* (Ово је заиста бесмислен исказ);
- *препозна замјенице и објасни њихово значење и функцију* (Које замјенице, које значење и коју функцију? Гдје и када да их препозна и како?);
- *на примјерима објасни значење и функцију свршених и несвршених глагола, прелазних, непрелазних и повратних глагола и глаголских облика: презента, перфекта и фушура* (Овдје је толико појмова збркано и збијено тако да је заиста могуће извести низ погрешних закључака, поготово када је ријеч о мање искусним наставницама);

- *уочава и интерпретира улогу мотива и ликова у епском дјелу* (Не може се интерпретирати улога мотива и ликова у неком дјелу. Мотиви се откривају, а њихова улога се објашњава у књижевном дјелу. Ликови се не интерпретирају, они и њихова улога у књижевном дјелу се тумаче, односно анализирају);
- *препознаје и разликује епско, драмско, лирско и психолошку мотивисаност писца* (Шта ли је писац хтио да каже? У каквој ли је вези психолошка мотивисаност још к томе писца, са разликовањем епског, драмског и лирског?);
- *оправдава или осуђује мотиве ликова* (Ученик нема шта да оправдава или осуђује, поготово када је ријеч о анализи књижевног текста и књижевног лика. У методици наставе постоје јасно и научно дефинисани поступци анализе књижевних ликова. Ту нема импровизације или којеквалних суданија);
- *уочава и објашњава друштвену условљеност писца* (Којих поступака? Чијег поступка? Умјетничког, писчевог или каквог другог?);
- *уочава основна стилска средства* (Шта су то основна стилска средства и из које је то теоријске подјеле преузето?);
- *открива изражајну функцију еписа и повезивање с другим елементима дјела* (Који ли су то други елементи дјела? Теорија књижевности у књижевном дјелу не познаје никакве елементе.);
- *препознаје језичке законитости* (Пошто ово као исказ стоји у оквиру наставног подручја *Култура изражавања*, заиста је нејасно шта ово треба да значи. Да је ово у оквиру наставне области фонетика, онда би имало неки смисао. Овако апсолутно нема смисла.);
- *слободно изражава своје мишљење у интерактивним и другим ситуацијама* (Какве ли су то или шта су то интерактивне ситуације? А онда и шта су то друге ситуације? За коју је то наставну јединицу, наставну тему или наставну област евентуално везано?);
- *конфликте рјешава ријечима* (Какве ли ово има везе са наставом српскога језика?);
- *препознаје и примјењује елементе композиције* (Гдје их препознаје и гдје их примјењује? А онда и о којој и каквој композицији је ријеч?);
- *уочава и тумачи узрочно-посљедичну повезаност догађаја* (Гдје ово уочава? У оквиру чега? Због чега му је то и када неопходно? Какве ово везе има са наставним подручјем *Култура изражавања*?).

Напомињемо да иза сваке табеле у којој су изнесени овако конципирани програмски садржаји стоје и *Предложене технике и поступци оцјењивања*.

Заиста је нејасно какве везе оцјењивање ученика има са било којим наставним програмом. Ваљда постоји посебна наука која се бави оцјењивањем, а та наука се зове докимологија.

Дакле „Предложене технике и поступци оцјењивања” су апсолутни вишак.

4. Овдје је неопходно, бар у виду краћих илустрација, извршити поређење Наставног програма за српски језик у шестом разреду са документом који је насловљен као *Стандарди ученичких постигнућа за босански/хрватски/српски језик за шести разред* у издању Агенције за предшколско, основно и средње образовање, Сарајево 2012. године (SUP: 2012).

Прво што је овдје важно напоменути је да је назив овог документа са становишта *Устава Републике Српске* потпуно *неуставан* и као такав није никако смио доћи у школе у Републици Српској. У Републици Српској је овакав документ могао у складу са Уставом бити евентуално насловљен *Стандарди ученичких постигнућа за језик српског, хрватског и бошњачког народа* и никако другачије. *Босански језик нишњи постиоји, нишњи је постиојао нишњи ће када у озбиљној науци постиојаши* (Ковачевић: 2003.) О томе је ваљало благовремено водити рачуна, наравно прије него што је овај документ усвојен и учињен доступним, па и *обавезним* у Републици Српској.

Посебна је прича што неки дефинисани стандарди ученичких постигнућа не одговарају садржајима Наставног програма за српски језик у шестом разреду, па ма како тај наш наставни програм био лош.

Ево и шта све још у тим стандардима не одговара нашем наставном програму.

- *зна слијед гласова / слова абецеде и азбуке* (Уз катастрофалну грешку у овом исказу гдје су знаком „/”, *гласови и слова* појмовно изједначени, напомињемо да је ово садржај из нижих разреда и никако не смије стајати у било ком документу за шести разред.);
- *препознаје и примјењује зависне реченичне чланове (објект, атрибути, позиција и приложне ознаке мјеста, времена и начина* (Уз напомену да се атрибут и позиција у Наставном програму српског језика у Републици Српској изучава у седмом, а не у шестом разреду, питамо се како је то могло *нашим експертима* промаћи, као

- и како је допуштено да се појави одредница *приложне*, а не *прилошке* ознаке. Дакле, и овај *стандард* је дефектан);
- *прејознаје* и *примјењује описне* и *традивне пријеве* (Ово је градиво из петог разреда. Дакле, овај стандард никако не припада овдје.);
 - *разумије прочишани шекси* (Овај исказ не припада наставном подручју књижевност и не зна се због чега би био везан баш за шести разред.);
 - *прејознаје* и *именује основна стилска средства* (*еипиети*, *поређење*, *ономастојеу*) (Овдје назначени садржаји не постоје у Наставном програму српског језика за шести разред у Републици Српској.)
 - *открива осјећања, вјесничке слике и мошиве у лирском дјелу, прејознаје врше вјесама* (*описне, родољубиве, шаљиве*) и *уочава стих, строфу, ришам и риму* (Већина појмова наведених у овом исказу не постоји у Наставном програму за српски језик у шестом разреду у Републици Српској).

5. Како реформа било кога наставног програма па и овога подразумева и испитивање ставова и мишљења наставника одговарајућих предмета о важећим програмским садржајима, ми смо те *дјелимично прикуиљене* ставове, у овом случају ставове наставника српског језика на подручју источног дијела Републике Српске (Сарајевско-романијска и Горњодринска регија, Источна Херцеговина, Бијељинска регија) и регија Приједор детаљно проучили и на основу тамо изнесених ставова чију, ширу верзију посједујемо дјелимично у електронској, а дјелимично у штампаној форми, можемо закључити:

- а) Наставници су врло неспремно и површно ушли у процес изношења ставова везаних за допуне и измјене постојећег наставног програма за српски језик у основној школи. (Ставови су прикупљани на брзу руку па достављени материјали у доста случајева изгледају врло конфузно.);
- б) Из прикупљених ставова и мишљења се види да наставници не разумију или врло слабо разликују шта се и на који начин дефинише конкретним наставним програмом, а шта наставним планом. („Понављање и проширивање што је могуће више скратити и радити кроз вјежбања; Сматрамо да су то тематски веома захтјевни романи и изискују од наставника велики напор; У 9. разреду треба уврстити у редован фонд часова један број часова

- предвиђен за систематизацију књижевно-теоријских знања”, итд.);
- в) Наставници не знају типове наставних програма, односно начине распоређивања наставних садржаја по разредима (*линеарни* тип, тип *концентричних кругова* и *комбиновани* тип наставних програма /НСПС/), а наставни програми за све разреде основне школе из српског језика нису линеарног типа, него типа концентричних кругова или у већини комбинованог типа. Примједбе као нпр: „*Гласовне промјене* – јер се то градиво детаљно обрађује у VII разреду; *значења и функције јаких облика* – јер се ово градиво у довољној мјери изучава у VI разреду; *творба ријечи* – јер се ова област обрађује у VI разреду; *промјенљиве и непромјенљиве ријечи* – и овој области се током VI, VII и VIII разреда посвећује доста пажње, тако да је у IX сасвим довољно и краће понављање са евентуалним мањим проширивањем знања”, и др.
- г) Наставници немају цјеловиту слику појединих наставних подручја на нивоу предмета и, парцијално посматрајући одређене писце, дјела и књижевне врсте, изводе погрешне закључке о програмским садржајима те немају визију о *националној важности српске умјетничке и народне књижевности*. („Редуковати текстове из народне књижевности у корист текстова из савремене књижевности; Превише је народних епских пјесама; Смањити број епских народних пјесама предвиђених за анализу; Избацили Радичевићев *Ђачки расјанак*, јер је незанимљив; Наставни програм из књижевности обогатити увођењем неких нових (!?) текстова; За VI, VII и VIII разред убацити још романа који су занимљиви и приступачни дјеци”. Неки наставници би из програма избацили и Његоша, Л. Лазаревића, С. Куленовића, П. Кочића; али има и супротних приједлога: „Увести више националних садржаја у Читанку (нпр. народних пјесама)”;
- д) Поједини наставници погрешно разумију циљ наставног подручја *Култура изражавања*. У овом наставном подручју не постоје никакве дефиниције, па ни часови утврђивања градива. („Култура изражавања: Лекције су опширне и дефиниције обимне”, Веома мало илустрација, Тестови нису прилагођени свакој теми која се обрађује, нпр. тест садржи јако мало примјера у вези са темати-

- ком². Градиво је такође обимно, нарочито за VIII и IX разред, Недостаје часова за утврђивање и вјежбање; Домаћи писмени задаци не доприносе писмености ученика (?!); Описивање сложенијег радног поступка је непотребно.”);
- ђ) Наставници веома несигурно владају стручним терминима везаним за програмирање и планирање наставе. („Приликом обраде лекција треба више часова; Лекције су опширне; У IX разреду је сасвим довољно и краће понављање неких лекција³”, итд.);
- е) Наставници погрешно мисле да је наставни програм, конкретно из српског језика, одговоран за слабу мотивисаност ученика за учење и читање књижевних дјела. („Јако се мало чита; Тужна чињеница је да нам ученици заврше IX разред не разликујући врсте ријечи; Превазиђени текстови; Промијенити неке текстове које је ‘вријеме прегазило’ (!?) и текстове писаца који скоро нигдје нису више заступљени”.);
- ж) Наставници имају веома мало конструктивних и логичних приједлога за побољшање наставног програма из српског језика. (Добре примједбе: „Повећати фонд часова у седмом разреду са четири на пет часова седмично; Обратити више пажње на садржаје из правописа; Уврстити у програм замјену гласа ЈАТ и подјелу сугласника по мјесту творбе; Постојећи Наставни програм за шести, седми, осми и девети разред је веома добар што се тиче граматике”, итд.);
- з) Под утицајем страних, квазидемократских „едукација” у организацији разних невладиних организација код наставника се стекла потпуно погрешна слика, не само о наставним програмима, него и о образовном систему у цјелини као апсолутно либералном па и произвољном. („Ускладити програмске захтјеве за ученике са посебним потребама са њиховим могућностима; Омогућити слободан избор савременијих текстова; Уврстити текстове савремених свјетских писаца умјесто превазиђених старих текстова; Уврстити текстове интересантне младим људима; Одговорале би им приступачније књиге занимљивог садржаја и при-

² Из овог навода није јасно на који тест и на коју тематику се мисли.

³ Важно је напоменути да наставни програм нити познаје, нити је познавао термин *лекција*, а број часова за реализацију појединих садржаја више припада наставном планирању него програму самом по себи.

ближне времену (по садржају и тематици) у којем живе тренутно; Избацити текстове који асоцирају на ратну прошлост”, и сл.).

Када је ријеч о примједбама наставника на *садржаје уџбеника* онда је такође забрињавајућа ситуација, јер наставници имају потпуно погрешну перцепцију шта је уџбеник, која је његова улога, а која је улога наставника и ученика у реализацији наставног програма. Ево неколико карактеристичних погрешних типова ставова наставника у вези с уџбеницима.

- а) Наставници обично мисле да редосљед изложене материје у уџбенику треба да одговара редосљеду наставних јединица у току године. („Такође, мишљења смо да у шестом разреду прво треба да се обраде падежи, па тек онда врсте субјекта; Редослед наставних јединица није адекватан.”⁴);
- б) Велики број, нарочито млађих наставника, погрешно мисли да ученици морају све што је у уџбенику написано научити, не водећи рачуна да су уџбеници написани не само за просјечне ученике, него и за оне даровите који се припремају и за такмичења, па је ту онда наставникова улога да ученицима објасне шта из уџбеника треба, а шта не мора да се зна. („Уџбеници преопширни са мноштвом примјера; Зависносложене реченице, посебно прилошкоодредбене, у уџбенику за VIII разред су преопширно објашњене; Граматичко градиво је преобимно; НПП је преопширан; Треба смањити обим наставних садржаја”, и др.);
- в) Једном броју наставника смета преопширна дидактичка апаратура иза одговарајућих тематских цјелина, а другом је та апаратура штурна и недовољна. („Задаци испод лекција за вјежбу су веома ријетки или их нема никако; Уџбеник треба да садржи више задатака различитог нивоа тежине; Питања иза лекција су исувише детаљна; Задаци за вјежбања не постоје иза сваке лекција; Сложени задаци у биљежницама; Задаци за ученике у биљежницама се исувише директно наслањају на уџбеник; Питања, упутства и подстицаји иза књижевног текста су сувише сугестивна; Задаци иза текстова у читанкама су често прелогани; Задаци иза

⁴ Ове и сличне примједбе су предмет наставниковог планирања, а не програмски проблеми.

- текста су опширни и разликују се од интерпретације на часу”, и др.);
- г) Неким наставницима смета што су одређени садржаји у уџбеницима изложени на начин како то они нису на својим студијама учили, па мисле да је једино правилно како је њима њихов универзитетски наставник нешто тумачио, а они то полагали на основу забиљешки или на основу скрипта, а не на основу референтне савремене литературе. („Из уџбеника за шести и седми разред избацити употребу одломака из романа или драме. Треба радити цио текст; Треба обрађивати функционалне одломке, а не опширне романе; Локализовање текста у читанкама је неопходан предуслов за остваривање сазнајно – доживљајног контекста и томе се мора посветити више пажње; Често се нуде штуре и нејасне дефиниције функционалних појмова /алегорија/, а ученици онда немају одакле да науче”, и др.);
- д) Постоје и наставници који мисле, наравно погрешно, да дјеца боље уче из уџбеника који су ишарани разним илустрацијама, као да су илустрације саме по себи чаробни штапић за усвајање знања. („Илустрација скоро и нема; Читанке освјежити новим ликовним рјешењима како би ученицима дјеловале примамљивије; Уџбеници су естетски потпуно незанимљиви”, и др.);
- ђ) Један број наставника, коментаришући садржаје у уџбеницима, показује да не разумије баш најбоље шта је уџбеник и шта у њему треба да постоји. („Лекције у уџбеницима би требале да буду разрађене на пет нивоа знања; Књижевни појмови као нпр. стилске фигуре нису објашњени иза сваког текста; НПП није стандардизован /од инклузије до одличног успјеха”, и сл.);
- е) Доста изнесених примједби су типично демагошке и уопштене констатације. („У програму лектире за седми разред могу се извршити значајне измјене; Знања која ученици стичу у основној школи морају бити много функционалнија; Што мање се бавити сувопарном теоријом; Уџбеници су неприлагођени ученицима свих нивоа знања”⁵.);
- ж) Конструктивне примједбе на садржај уџбеника: („У тексту о развоју српског језика (IX разред), код подјеле словенских језика, требало би избрисати „бошњачки” и „хрватски” језик из граде

⁵ Шта ли је писац хтио да каже?!

поред назива СРПСКИ, јер се стиче утисак да су у вријеме настанка српског књижевног језика постојали и ови језици о њиховом статусу у садашњем тренутку нећемо дискутовати – то остављамо лингвистима да расправе; Уврстити подјелу сугласника по начину творбе у НПП и уџбеник; Све глаголске облике изучавати у истом разреду.”).

Из свега наведеног слиједи да је веома мала конкретна корист од прикупљених ставова наставника везаних, како за наставни програм из српског језика и књижевности, тако и за уџбенике из овог предмета. Али, једно сазнање изведено из ових ставова је заиста капитално. Ставови наставника су веома различити па и дијаметрално супротни. Са свим наставницима, па и са наставницима српског језика се мора почети озбиљно радити, јер су они у посљедњих десетак година заиста препуштени сами себи и без ичије и стручне, и колегијалне помоћи. Због тога се и јавља доста нелогичних и супротних ставова у њиховим исказима. Наравно, има ту и оправданог незадовољства, али оно није исказано на адекватан начин.

Када се на овакав начин сагледа приступ реформи програмских садржаја у основном државном документу који се зове *Насѣавни план и програм* онда је више него јасно да се овом послу не смије приступати површно или брзоплето. Такође је јасно да овај посао смије бити повјерен само искусним људима који познају не само материју одговарајућег предмета, него и општу дидактику, методику наставе сваког предмета, наставно планирање и његове карактеристике за сваки предмет, као и типове и структуру наставних планова и наставних програма уопште.

Овдје се прије него што се уђе у посао реформе НПП-а отвара и још неколико важних питања на која Република Српска и њено Министарство просвјете заједно са Републичким педагошким заводом морају дати одговоре. А то су сљедећа питања:

Да ли Република Српска жели на основу *Споразума о специјалним и паралелним везама* са Србијом свој образовни систем и његове наставне програме да изграђује по узору на врло развијене наставне програме у образовном систему у Србији?

Да ли желимо да у употреби у образовном систему Републике Српске имамо *либерални насѣавни програм оријентисан на исходе (резултате) учења* и због чега то желимо или *модеран и у традиционалној форми на-*

писан *наставни програм* са пратећим *стандардима ученичких постигнућа* као у Србији (www.zuov.gov.rs и www.ceo.edu.rs)?

За које предметне наставне програме је логичније да наставни садржаји буду распоређени по *линеарном моделу*, а за које по *моделу концентричних кругова* или по *комбинованом, изв. спиралном моделу* (НСПС)?

Након сачињеног новог или реформисаног постојећег наставног програма и након извршене ревизије сачињени документ мора бити упућен на стручну супервизију коју могу урадити једино комисије које ће сачињавати по један инспектор – просвјетни савјетник за одговарајући предмет из Републичког педагошког завода и по два универзитетска наставника са одговарајућих катедри за дати предмет. За *Српски језик и књижевност* то морају осим најискуснијег инспектора – просвјетног савјетника за српски језик бити још и један стручњак за област *лингвистике – савремени српски језик* и један стручњак из *историје књижевности* са одговарајућих катедри за српски језик и књижевност у Републици Српској.

Тек након позитивних рецензија, односно позитивне супервизије, нови или иновирани наставни програм може бити објављен, а онда и расписани одговарајући конкурси за дораду постојећих или за израду нових пратећих уџбеника.

Наше мишљење је да се овај посао, дакле посао правe реформe НПП-а под идеалним околностима може окончати најраније до почетка школске 2015/2016. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Грдинић, Бранковић 2005: Проф. др Бранислав Грдинић, мр Наташа Бранковић, *Методика природе и света око нас у наставној пракси*, Култура, Бачки Петровац
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић. *Српски језик и српски језици*. Београд.
- Лаловић 2013: Раде Р. Лаловић. О припремању наставника српског језика за извођење наставе. *Образовна технологија бр. 2/2013*. Београд.
- Лаловић 2013 а: Раде Р. Лаловић. *Говорне вјежбе у науци и у настави српскога језика*, СПИКД „Просвјета и ЦКИ, Фоча.

- Лаловић 2012: Раде Р. Лаловић. Стручно-педагошки увид у рад наставника српског језика, *Директор школе, бр. 4/2012, Београд.*
- Лаловић 2012 а: Раде Р. Лаловић. *Из биљезнице стручној савјешника, СПиКД „Просвјета и ЦКИ, Фоча.*
- Лаловић 2011: Раде Р. Лаловић. Модуларна настава, *Директор школе, 3/2011, Београд.*
- Лаловић 2011а: Раде Р. Лаловић. Модуларно планирање у настави српског језика, *Радови филозофској факултета И. Сарајево, 13/2011.*
- Лаловић 2008: Раде Р. Лаловић. *Школа и квалитет, ЦКИ, Фоча.*
- Лаловић 2013б: Појмовна и термилошка конфузија или шта је погрешно дефинисано у новим гимназијским наставним програмима из српског језика и књижевности у Републици Српској (из књиге овог аутора, *Прилози настави српској језика и књижевности* (у штампи.)).
- Лаловић 2013в: Наставни програм и његова реформа (*Директор школе бр. 4/2013, Београд*)
- НПП ОШ РС, 2002: *Наставни план и програм за основну школу у Републици Српској, Српско Сарајево.*
- НПП ОШ РС, 2006: *Наставни план и програм за основну школу у Републици Српској, Бања Лука.*
- НППЕГ 1991: *Нацрт наставног плана и програма за гимназије, РПЗ БиХ, Сарајево*
- НППГ 1993: *Наставни план и програм за гимназију, Пале*
- НППГ1, 2011: *Наставни план и програм за први разред гимназије свих смјерова, Бања Лука*
- НППГ2, 2012: *Наставни план и програм за други разред гимназије свих смјерова, Бања Лука*
- НППГ3, 2013: *Наставни план и програм за трећи разред гимназије свих смјерова, Бања Лука*
- НППГБГ: *НПП за српски језик и књижевност у гимназији, ЗУОВ, Београд*
- НПИПОШ: *Наставни планови и програми за основну школу, Београд*
www.zuov.gov.rs, прочитано: 16.10.2013.
- НСПС: *Наставни садржаји, www.pspasojevic.blogspot.com*, прочитано: 16.10.2013.
- ЗЗСЈБГ 2012: *Збирка задатака из српског језика за завршни испит у основном образовању и васпитању за школску 2012/13. годину, Београд*
- ОССЈБГ 2006: *Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет СРПСКИ ЈЕЗИК, Београд*
- SUP 2012: *Стандарди ученичких постигнућа, АПОСО, Сарајево*

Rade R. Lalović, adviser

ABOUT FORMAL AND ESSENTIAL ERRORS IN THE
CURRICULUM OF SERBIAN LANGUAGE FOR PRIMARY
SCHOOLS IN REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

This work discusses the special characteristics of the existing curriculum for primary schools as a document of national importance. It indicates in the details omissions and errors in the structure of the curriculum, the errors in terminology that is used and then the inconsistencies in the content of the curriculum. Particular attention was paid to arbitrarily formulated standards of knowledge in the sixth grade, and then to superficial and essentially useless teachers' views on the curriculum, as well as on textbooks.

Key words: Curriculum, Learning Outcomes, Standards of Knowledge, Errors in terminology system.

*Час српског језика
и књижевности*

ДА ЛИ ЈЕ ЊЕГОШЕВ ГОРСКИ ВИЈЕНАЦ ТВРД ОРАХ ЗА СРЕДЊОШКОЛЦЕ?

Зезброј пута је поновљено да су све ријечи потрошене, а вјероватно је много више пута казано како ријеч има невјероватну моћ да и најобичнијој појави из живота прида значај и учини је вреднијом. Снага језика можда и јесте потрошена, ријечима се људи разбацују, плагирају, остаје нам збирка фраза. Ни саучешће ни хвалу да нас не изричемо вјерујући у њихову снагу и искреност. Ипак, то није толико до ријечи колико до испразности и истрошености оног ко је изговара. И обрнуто: ријечи „вода” и „лијепа” звуче обично, неузвишено. Али, кад је патријарх Павле описивао једно своје путовање, поменуо је и неко мјесто на коме је волио да се одмори и напије „лепе воде”. Нама који то замислимо, док слушамо изречено, та вода чини се најчистијом, најпиткијом, рајском водом. Ваљало би се данас, уз подсећање на снагу Његошевог дјела, задржати и на тој двострукости језика, на моћи и немоћи ријечи, која упућује на моћ и немоћ човјека или још конкретније, на моћ и немоћ нас који у учioniци препознајемо оба својства.

Разговору који свакодневно водим са стотинак гимназијалаца на часовима српског језика и књижевности увијек пријети опасност да дјелује банално, да не значи много, али постоји и избављујућа претпоставка да ће оно о чему причамо погодити у срце ствари и понијети у некој чудној хемијској реакцији пјену, јаку концентрацију значења, која ће постепено обухватати ученичку пажњу, увјеравајући како ријеч није само знак, слика, него је и еликсир, супстрат који натапа људски ум, чинећи га проходним за моћну бујицу идеја, ма колико је заматак дјеловао нејако.

Управо Његошево дјело у учioniци тражи испитивање пута којим ће проћи бујица, проходећи вијекове, путујући од 1847. године, досежући до обале разумљивог у нашем времену. Његошеве ријечи из *Горског вијенца* доспијевају тако до умова дјевојака и младића који имају потребу, наметнуту из супкултурне реалности, да свакодневно живе у илузији журке непрестане. И баш на том мјесту, у таквом једном уму ваља развити ријеч, натопити синапсе и провести идеју да засија, јер то најприје

и неће бити искра, луча, него неонска, њему примамљива свјетлост под којом се разазнају обриси како оног прошлог, тако и савременог свијета, а тек онда ће се пројавити као извиискра, луча, муња која се са другом среће у висини. А то није лако. Ни Његошевој ријечи, уморној од пута кроз вијекове, ни мени, ни овим затеченим младим људима који не знају зашто то њихове домалочашње потребе неко проглашава испразним. Тако је и на моје питање да ли је *Горски вијенац* тврд орах за гимназијалца, постављено у пригодном разговору са ђацима, могуће одговорити са – да. Додуше, ниједан методичар ми не би допустио ову реченичну конструкцију, јер изнуђује поједностављен, несадржајан одговор – да или не. Ипак, моје питање је тек иницијално, њиме се опипава поменута граница разумијевања, мјесто њене пропусности, гдје еликсир пролази а гдје се задржава. И то је вјероватно познато сваком ко је покушао са шеснаестогодишњацима тумачити макар један стих из *Горског вијенца*.

Помисао да је ово дјело непроходно ученицима у другом разреду гимназије није ми страна, али сам, након анализе, била увјерена да сам им помогла, да нема много недоумица у најбитнијим сегментима који су анализом обухваћени, а то су: друштвено-историјски контекст, питање жанровског одређења, композиција, садејство естетских и идејних врхова, комплексност лика Владике Данила, трагика женских ликова, фолклорни, етнографски садржаји, хумор, сујевјерје и вјера, симболика, и др. Ученицима су унапријед давани истраживачки задаци, а за сваки од часова лектире добијали су могућност да есејистички обраде неке од додатно обликованих тема. Ипак, да бих себи објаснила поражавајући резултат упитника датог на крају полугодишта, кад су се ученици изјаснили да им је управо Његошево дјело најтеже за читање и анализу, било ми је потребно да се вратим у вријеме сопственог мучења са архаизмима, са мрежом обичаја и навика који су ми некад били страни и које сам тешко реконструисала. Питала сам се шта ми је помогло. Како сам од флуида саградила бедем са кога се види као са Ловћена? И нисам успјела доћи до сликовнице у којој би све било појашњено, помоћу које би свануло у свијести. И немогуће је. То и није био тренутак, то је било трајање и коначење „сном тешкијем” успаване мисли све до деведесетих година 20. вијека, и трагичног сусрета са језовитим пејзажима сличним оним из Његошевих стихова:

„Вражја сила одсвуд оклопила;
Да је игђе брата у свијету,
Да пожали ка да би и помога.
Помрчина нада мною царује,
Мјесећ ми је сунце заступио...”

а одатле, вјерујем, кренуло је и освјешћење. Такво препознавање смисла *Горског вијенца* не желим никоме а камоли својим ученицима. Шта онда преостаје? Да ли је баријеру, неразумијевање, довољно оправдати архаизмом? Уз подсјећање како је 1847. година у којој се књижевни језик тек ствара, кад није прошао све фазе нормирања, те да ни савремени угледни научници нису увијек сагласни у дескрипцији стања језика Вуковог и Његошевог доба (на примјер, професор Маројевић и даље настоји доказати какав облик има рефлекс *јаша* у Његошевим спјевовима), може се ученицима Његошев језик представити и као први функционални, књижевни стил у новом, вуковском руху. Његови јунаци, као у сваком другом дјелу, и употребом језика могу да се карактеришу, па се може упоредити рјечник Владике Данила и Игумана Стефана, или показати да је јасна разлика између говорника Црногораца и оних из супротстављеног табора.

Дакле, олакшање долази са признањем да је језик *Горског вијенца* и даље изазов науци, да се опире и бољим познаваоцима од нас. То нас, међутим, не смије удаљити од настојања да се дјелу приближимо и да га прихватимо. Уз такав труд проналажења другачијег пута, не изостаје ни питање може ли Његош човјеку 21. вијека открити шта је дужност, шта је диктат достојанства? И напoкон, смије ли се то данас? Са сваким стихом *Горског вијенца* открива се понека замка за данашњег човјека који, улијежући се под политичком и сваком другом коректношћу, заваара себе да је изашавши из 19. вијека искорачио на чвршће тло гдје се не поставља питање шта се мора, бар не онако како је одговарао „међу свима као да је сам” Владика Данило: „Треба служит чести и имену”.

Данас се може окренути, побјећи, порећи, зажмирити, продати, предати, али без те дилеме није ни Његош, јер да је нема – не би било ни *Горског вијенца*. По томе нам је близак и човјек Његошевог времена. Шта нас онда још дијели?

Ђаци су у образложењу одговора навели да није непроходна само лексика, нису схватили ни обичаје, ни поводе дјелања ни реакције људи. На путу читања увијек им је био потребан водич с рјечником у руци, а

тек током обраде дјела опипавали су и слутили оно што је од њих тражено амбициозним истраживачким задацима уз читање. Али ту смо опет на почетку, украј језика – требало би допустити да архаичну ријеч прати парњак из савременог језика једнако јак да понесе и чојство. А које то нове ријечи могу кад не могу ни њихови говорници? И како то могу поднијети плећа поменутих са журке непрестане, кад нису могла обдржати ни плећа старијих? Требало би наћи такве ријечи у новом рјечнику, наћи такву струју у мору нашег језика да плимом понесе и до обале разумијевања доплави бар парче значења, патрљак, који би, као остатак, Његошеви јунаци отђушнули међу одбачене кости с ручка, а ми, кад немамо и не можемо боље, да га нотамо, одгонетамо као што се судбина чита с плећке бравчета. Јер, само толико и можемо, мање него што се у најцрњој од свих ноћи чинило Владици Данилу. За те снажне ријечи ми немамо синониме у савремености, као што ни јунацима нема сличних. На шта још можемо рачунати спрам оног осјећања беспомоћности по коме смо помало налик на Владику Данила? И њему је неко припомогао. И није случајно на самом крају *Горског вијенца* мјесто додијељено Игуману Стефану, све у дјелу водило је њему, његовом благослову, разложности и истини, а ни његове ријечи нису непреводиве, имамо разлога да му вјерујемо, његовим сјединама и познању живота, сита и решета, иако и он сам поставља питање без кога нема ни философије ни умјетности: „Што је човјек? А мора бит човјек?”

Ако и немамо поуздане примјере чојства у савремености, онда Његошево дјело остаје извориште одакле спознајемо мјеру достојанства. Дјелује као поход по беспоретку који служи, вјерујемо, нечем вишем, само што се и поменуте сумње чине озбиљном пријетњом самопоуздању наставника – али, као онај Његошев кам, његово дјело очајава чекајући искру. Са сваком генерацијом у школу улазе и они у којима спава пламен. Пред таквим редом заробљених луча један наставник можда има „мало рука” и малену снагу, али му одлакне кад осјети колање енергије из које се оживљава идеја *Горског вијенца* – непрестано, трајно кружење које и није нити је икад било „истрага” него увијек и изнад свега оснажење и животворење.

ГЛАСОВНЕ ПРОМЈЕНЕ

Рад представља модел часа *рада у паровима* у настави граматике српскога језика у првом разреду гимназије. Пошто одређени парови раде исте задатке, у посебном кораку од њих могу да се формирају групе – ако се жели постићи поливалентни облик наставног рада, па су наведене активности и за такав облик рада. У Прилозима су дати *наставни листићи, низ задатака објективног типа са рјешењима* (нека рјешења су поткријепљена научном литературом) и *приједлоом кључа за оцјењивање* и табела за *анализу задатака* објективног типа – и квантитативну и квалитативну. У наведеном моделу часа ученицима се даје више улога са различитим учећим захтјевима. Указано је и на неке дилеме које отвара научна литература у вези са гласовним промјенама.

Кључне ријечи: гласовне промјене; рад у паровима, поливалентни облик рада.

У методикама наставе српскога језика изузетно ријетко се дају модели часова граматике, нарочито у средњој школи. Тако је и у часописима. У овом раду је дат модел рада у блок-часу у настави граматике српскога језика у првом разреду гимназије. На првом часу би се систематизовала усвојена знања о гласовним промјенама путем рада у паровима (ученици удвоје остварују заједничке задатке). На другом часу би се низом задатака објективног типа на одломку књижевног текста провјерила усвојена и систематизована знања, али би ученици тада радили индивидуално.

Наставни предмет: Српски језик и књижевност

Разред: први разред гимназије

Наставна јединица: Гласовне промјене

Тип часа: систематизација градива (1. час) и провјеравање знања (2. час)

Облик наставног рада: рад у паровима

Циљ часа: систематизација знања о гласовним промјенама; примјена усвојених граматичких знања; стварање што повољније емоционалне

климе и расположења за рад у паровима, развијање међусобног повје-рења, толеранције и разумијевање партнера

Наставне методе: разговора, усменог излагања, текст-метода, де-монстрације

Наставна средства: низ задатака објективног типа; наставни листићи, уџбеник; графофолије

II. На првом часу (систематизације) главни кораци су следећи:

1. увођење ученика у наставну активност,
2. формирање парова и подјела задатака за рад у паровима,
3. рад у паровима,
4. извјештавање парова,
5. понављање градива и
6. анализа тока рада.

*Организација и структура
наставне активности¹ (ток рада)*

1. КОРАК: УВОЂЕЊЕ УЧЕНИКА У НАСТАВНУ АКТИВНОСТ

Ученици су претходно обавијештени да понове наставне садржаје који ће се систематизовати на овом часу – гласовне промјене.

Пошто се многе гласовне промјене не могу да схвате без доброг познавања свих подјела гласова српског језика, у овом дијелу часа те подјеле гласова треба укратко поновити:

- а) подјела гласова на вокале и консонанте,
- б) подјела сугласника по звучности,
- в) подјела сугласника по мјесту творбе и
- г) подјела консонаната по начину творбе.

Водитељ (наставник) послије понављања наведених наставних садржаја истиче да ће се на овом часу систематизовати знања о гласовним промјенама и мотивише ученике за рад у паровима, подстичући њихову што већу активност. Рећи ће ученицима да ће данас бити одговорнији за резултате рада свог пара и своје резултате, јер ће се радити на нешто другачији и занимљивији начин, са више пажње и активности. Напо-

¹ В. структуру часа граматике, на примјер обраду објекта у основној школи у традиционалној настави (Николић 1992: 512-515).

менуће да ће се на другом часу провјерити усвојена знања о гласовним промјенама рјешавањем низа задатака објективног типа.

2. КОРАК: ФОРМИРАЊЕ ПАРОВА И ПОДЈЕЛА ЗАДАТАКА ЗА РАД У ПАРОВИМА

На основу критеријума понуђених у педагошкој теорији (Вилотиљевић 1999: 196; Милиљевић 2000: 239) у овом кораку водитељ формира парове (битан је хетероген састав парова с обзиром на познавање ових граматичких садржаја) и даје задатке за рад у паровима.

3. КОРАК: РАД У ПАРОВИМА²

Задаци за рад у паровима дати су на наставним листићима:

1. и 6. пар: замјена јата – основна правила, кратки јат
иза *p* и испред *j*, *љ* и *o < л*; асимилација самогласника

2, 7. и 12. пар: непостојано *a*; губљење сугласника

3. и 8. пар: јотовање

4. и 10. пар: једначење сугласника по мјесту творбе;
замјена јата – тип: *бијељеши* – *бијелиши*

5. и 11. пар: сибиларизација

9. и 14. пар: палатализација; *л > o*

13. и 15. пар: асимилација сугласника по звучности

Овдје су дати задаци за 15 парова – 30 ученика у одјељењу. У зависности од броја ученика у одјељењу, другачији је, наравно, број парова и њихови задаци.

² В. Маринковић 2000: 51-53.

Од овако формираних парова, који раде исте задатке, могу лако да се формирају групе – као посебан корак, па би на тај начин била повећана дидактичко-методичка вриједност часа: поливалентни облик наставног рада. У том случају би учење било активност у наведеним паровима, а презентација ријешених задатака групна.

Ученицима водитељ даје кратко упутство како да раде у пару: сваки пар припрема одговоре – излагање о истим тезама које су дате на листићима или графофолији:

Тезе за рад – односе се на сваки пар:
а) дефиниција гласовне промјене,
б) навести по 3 примјера за дате гласовне промјене и
в) навести по 2 примјера одступања (изузетка) за дату гласовну промјену – ако постоји.

Сваки пар ради самостално користећи се уџбеником³ и у свеску уписује одговоре на дате тезе – задатке. Припремајући се за извјештавање

³ Уџбенике граматике за средње школе и основну школу у Републици Српској нису писали исти аутори, па различита објашњења у вези са истим гласовним промјенама отварају дилеме које иначе отвара научна литература – фонолошка и дериватолошка.

И наши познати лингвисти промјену задњонепчаних сугласника *к*, *џ* и *х* у вези са јотом (*ј*) у истим облицима ријечи – нпр. у компаративу придјева (тип *јачи*, *дражи*, *ближи*, *џиши*) и у презентским облицима (*вичем...вичу*, *илачем...илачу*, *лажем...лажу*, *сџружем...сџружу*, *машем...машу*, *њишем...њишу*) – сврставају у различите гласовне промјене – а) јотовање: Белић 1976: 123-124; ВУКОВИЋ 1974: 162 и МАРЕТИЋ 1923: 52; Симић; Јовановић 2007: 49 (само у компаративу придјева: *џријек/џрек* – *џречи*, *драј* – *дражи*) и б) палатализација: Стевановић 1975: 127. Код М. Стевановића (1975: 132) јотовање је само промјена ненепчаних сугласника (зубних, надзубних и усне-них) у вези са *ј* (јотом), тако да у оквиру истих облика ријечи (нпр. компаратива придјева и презентским облицима) наводи се и јотовање и палатализација – у зависности да ли је промјена *ненејчаних* сугласника (јотовање: 133 и 136) или *загњоненечаних* (палатализација: 127). И у изведеним ријечима промјену задњонепчаних *к* и *х* испред сугласника *ј* М. Стевановић (1975: 127) наводи у оквиру садржаја палатализације (*Зворничанин*, *Црновршанин*; *сеча*, *џича*, *душа*, *суша*), а Р. Бошковић (1968: 90) у оквиру јотовања (*душа*, *сеча*); облик *дашчара* у оквиру палатализације наводе и М. Стевановић (1975: 127) и А. Белић (1976: 113).

У уџбеницима за основну школу у Српској промјена задњонепчаних сугласника у компаративу придјева (Ковачевић, Савић 2003: 23 - *јачи*, *блажи*, *џиши*) и у презентским облицима (Ковачевић, Савић 2010: 53 - *вичем*) интерпретирана је као код А. Белића (1976: 123 и 124), Ј. Вуковића (1974: 162) и Т. Маретића (1923: 52), тј. у

пред одјелењем, парови понављају научене садржаје и међусобно се преслишавају и договарају.

4. КОРАК: ИЗВЈЕШТАВАЊЕ ПАРОВА

Водитељ води рачуна да оба партнера из пара учестују у излагању рјешења траженог задатка, као и они партнери из парова који су имали исти задатак – ради спречавања „социјалног љенчарења (social loafing)“.

На табли ће водитељ записивати само оне примјере гдје парови не показују потребну сигурност (гласовне промјене су садржаји који су веома обимни па би се при записивању свих примјера изгубило пуно времена). Међу тим примјерима биће, вјероватно, и замјена јата – тип: *бијељети* - *бијелији*⁴.

оквиру јотовања – тек на основу 3. л. множине презента може се знати којој гласовној промјени припада промјена задњонепчаних сугласника *к, і, х*: јотовању (тип: *вицем...вичу, сџружем...сџружу, њишем...њишу*) или палатализацији (тип: *џецем...џеку, сџрижем...сџрију, вршем...врху*). И у одобреном средњошколском уџбенику у Српској (Станојчић, Поповић 1997: 48) наведено је да су *к, і, х* у додиру са *ј* давали *ч, ж, ш*: јотовање – дакле као код А. Белића (1976: 123 и 124), Ј. Вуковића (1974: 162) и Т. Маретића (1923: 52). Тај уџбеник је пето, исправљено издање и у *Речи унајред* (1997: 3) аутори наводе да су преуредили садржаје палатализације и јотовања у односу на прво издање (1989). У том првом издању (1989: 43) промјена задњонепчаних сугласника *к, і, х* у компаративу придјева (*јачи, дужи, џиши*) и у презентским облицима (*вицем...вичу, сџружем...сџружу, машем...машу*) наведена је у оквиру палатализације – као код М. Стевановића (1975: 127); и јотовање (1989: 45) им је промјена само ненепчаних сугласника (зубних, надзубних и уснених) у вези са *ј* – као код М. Стевановића (1975: 132). И Стевановићев средњошколски уџбеник (1998: 54; 63 и 64) сагласан је, наравно, са његовим универзитетским уџбеником (1975) у вези са овом језичком проблематиком.

Узред да напоменем да се и творба (грађење) презента различито објашњава у србистичкој/србокроатистичкој литератури: нема сагласности у одређивању презентске основе и презентских наставака.

⁴ Глаголи овог типа изведени наставком *-ији* значе радњу: *црнији* – (у)чинити нешто црним, обојити црном бојом, а глаголи изведени наставком *-јеји* од исте основе значе стање: (*ио*)*црњеји* – постајати црн.

У инфинитивној основи глагола VII Белићеве (VI Стевановићеве) врсте (Белић 1973: 7; Стевановић 1975: 335) на *-ији* у појединим народним говорима јављају се морфолошки икавизми. Замјена *и* мјесто *је* у инфинитиву тих глагола аналошког је карактера. Из односа *живети* : *носији* = *живим* : *носим* добивено је *живији*. Икавизме тог типа ученици у Српској носе из завичајног идиома, па говоре *живији*, *волији*, *мрзији*, *сџудији* итд., а то, наравно, нису књижевни (стандардни) облици.

Води се заједничка расправа за све парове који су радили исте задатке.

5. КОРАК: ПОНАВЉАЊЕ ГРАДИВА

Резимираће се укратко наставни садржаји у цјелини и „водити скупна одељенска расправа” (в. Вилотилевић 1999: 197).

6. КОРАК: АНАЛИЗА ТОКА РАДА

Информацију о раду наставник ће добити на основу ученичких усмених одговора на следећа питања:

- а) Шта вам се посебно допало у овом начину рада? Зашто?
- б) Шта вам се није допало?
- в) Како сте се осјећали на овом часу?

2. час

ПРОВЈЕРАВАЊЕ ЗНАЊА – ПРИМЈЕНА УСВОЈЕНИХ ЗНАЊА

Пошто је предвиђено да ученици рјешавају низ задатка објективног типа у трајању једног школског часа, наставник ће дати само кратка упутства.

Прво ће објаснити циљ провјеравања, а затим ће ученике упознати са садржајем задатака и дати упутства за рад. Ученицима ће подијелити

На недопустивост употребе таквих облика ових глагола указује М. Стевановић (1975: 96): „... када су непрелазни и означавају стање, а према њима имамо прелазне глаголе с истим општим делом, јер се за добро осећање језика у овоме случају мења њихово значење – од непрелазних глагола са значењем стања они постају прелазни глаголи, који значе давати нечему ону особину што је означава корен речи: *бијељети* (ијек.) и *белети* (ек.) значи – постајати бео, а: *бијелиши* (ијек.) и *белиши* (ек.) – чинити нешто белим”.

Наставник треба, наравно, да укаже на акценатску норму рефлекса *ије* у примјерима типа *бијељети* – *бијелиши*: у књижевном (стандардном) језику (о новијем социолингвистичком појму *стандардној језика* и традиционалном културолошком *књижевној језика* в. у Bugarski 1991: 164) на вокалу *е* је краткоузлазни акценат (што се изузетно ријетко чује и у наставној пракси и на електронским медијима) – уп. ПМС-МХ 1960: 201б и РМС 2007: 74б и 75а, а у неким народним говорима је на вокалу *е* дугоузлазни акценат.

припремљени низ задатака објективног типа – ученици ће сада радити индивидуално, како би наставник имао увид у ученичку појединачну усвојеност наставних садржаја. Сви ученици сада имају исти садржај задатака. Папир на коме су задаци треба да буде довољне величине тако да осим одломка књижевног текста има простора и за постављене захтјеве ученицима и за ученичка рјешења – овдје је дато овако ради уштеде простора. Наставник ће у току часа три пута упознати ученике о протеклом времену на часу: послје 15 минута, послје 30 минута и на пет минута прије истека часа.

Потребно је да се нађе репрезентативан одломак књижевног текста (или разговорног језика) у коме има довољно примјера гласовних промјена потребних за један низ задатака објективног типа – овдје је одломак из текста Петра Кочића:

Низ задатака објективног типа

Име и презиме ученика: _____

*Иза мене се, њод блиједом муџном свјетлошћу, шири Рагмањско њоље, и сви брежуљци, и равнице доље до Козаре, над којом се, као и обично ујесен*1, бијаху наднијели мрачни, зтуснуџи, џри дну заџасиџо џлавичасџи облаци.*

Преда мном се, оџетџи џланинском долином, окруженом са свију сџрана брдима, расула сијерасџа маџла, џа се, с ове сџране до мене, бјеласа, и каџкад на џовршини лаџано залелуја. То је она џешка, јесенска маџла која једној јуџра ненада-но осване, и коју, иџиом кад џодобро засџуди, џуџи зимски вјешрови у сџраш-ном урлику расџрше и некуд далеко, далеко џред собом оџјерају.

Петар Кочић, *Кроз маџлу*
(мало адаптирано)

У наведеном одломку књижевног текста препознај гласовне промјене, а затим те ријечи препиши на предвиђено мјесто у табели. Неке ћеш ријечи из одломка написати на више мјеста, јер је у њима више гласовних промјена:

(Бодови)

1) замјена јата – ијекавски изговор*²: _____ ; 22 _____

2) непостојано *a*: _____ ; 6 _____

3) јотовање: _____ ; 12 _____

4) једначење сугл. по мјесту творбе: _____ ; 3 _____

5) сибиларизација: _____ ; 4 _____

6) палатализација: _____ ; 21 _____

7) асимилација сугл. по звучности: _____ и 18 _____

8) губљење сугласника: _____ . 9 _____

9) Ријеч из одломка текста *свију* (облик старе двојине) напиши _____ . 1 _____
у њеном обичном облику генитива множине: _____

10) а) Напиши значење глагола из одломка текста *засијуди* = _____

_____ .

б) Од овога наведеног глаголског облика (*засијуди*) напиши инфинитив:

_____ . (2x2) _____

Број могућих бодова: 100; бр. освојених бодова: _____; оцјена: _____

Након обављеног „тестирања” низом задатака објективног типа, прегледа и исправљања задатака и евидентирања скорa за сваког ученика наставник ће урадити анализу задатака – и квантитативну и квалитативну. У Прилозима је дата табела: Анализа задатака – ова табела може да се користи само за овај низ задатака, али по узору на њу наставник, наравно, може да уради другу која одговара његовом низу задатака.

У табели су водоравно представљени ученици, а у продужетку и проценат постигнућа сваког ученика за све задатке, како би се добио ранг ученика на нивоу одјељења. У вертикалним колонама уписује се постигнуће ученика по појединим задацима, како би се добио ранг ријешености сваког задатка на нивоу одјељења; предвиђен је и простор да се унесе постигнуће одјељења (Σ).

Из анализе низа задатка објективног типа наставник ће извући одређене поуке и настојати да унаприједи свој рад и рад појединих ученика.

III. Понуђени модел часа граматике српског језика обезбјеђује неколико вриједносних аспеката. Мисаона активност ученика је потпуна (ангажовани су сви ученици у највећем дијелу часа), што омогућава и добре педагошке ефекте. До изражаја долази и вршњачко учење (учење једних од других) што омогућава прихватљивост знања и трајност научног. Ученицима се даје више улога са различитим учећим захтјевима (истраживачки рад са уџбеником, селекција чињеница и података, кооперативна сарадња са другом, презентовање, критички осврт на рад других, излагање, доказивање и сл.). Значајан је и мотивациони елемент – сазнање ученика да од тренутног рада, поред оног код куће, зависи и постигнуће на сљедећем часу у коме слиједи провјера знања.

У раду је указано и на неке дилеме које отвара србистичка/сербокроатистичка литература у вези са гласовним промјенама: наши познати лингвисти промјену задњонепчаних сугласника *к*, *џ* и *х* у вези са јотом (*ј*) у истим облицима ријечи – нпр. у *комџараџиву џридјева* (*јачи, дражи, ближи, џиши*) и у *џрезенџским облицима* (*вичем...вичу, џлачем...џлачу, лажем...лажу, сџружем...сџружу, машем...машу, џишем...џишу*) – сврставају у различите гласовне промјене: а) јотовање и б) палатализацију – в овдје напомену бр. 3. Истакнуто је да нема сагласности ни у одређивању презентске основе и презентских наставака.

У примјерима типа *бијељети* и *бијелиџи* указано је на акценатску норму рефлекса *ије*, као и на значење тих глагола – напомена бр. 4.

Наведени су и наставни садржаји у вези са замјеном старог самогласника *јаџа* које би требало унијети у програмске садржаје основне и средње школе у Републици Српској – напомена бр. 6.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1976: Александар Белић. *Основи историје српскохрватског језика* I, IV издање: Фонетика. Београд: Научна књига.
- Белић 1973: Александар Белић. *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: Речи са конјугацијом. Београд: Научна књига.

- Бошковић 1968: Радосав Бошковић. *Основи ујоредне граматике словенских језика I*, Фонетика. Београд: Научна књига.
- Вилотијевић 1999: Младен Вилотијевић. *Дидактика 3. Организација наставае*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Учитељски факултет.
- Дешић 1998: Милорад Дешић. *Правопис српској језика: приручник за школе*, 3. издање. Земун: Нијанса.
- Клајн 2002: Иван Клајн. *Творба речи у савременом српском језику*. Део 1, Слагање и префиксација. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Ковачевић, Савић 2003: Милош Ковачевић и Бранко Савић. *Српски језик и култура изражавања за 7. разред основне школе*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић, Савић 2010: Милош Ковачевић и Бранко Савић. *Српски језик и култура изражавања за 9. разред основне школе*, 8. издање. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кочић 2005: Петар Кочић. *Мрачајски пројо*. Београд: Политика – Народна књига.
- Маринковић 2000: Симеон Маринковић. *Методика креативне наставае српској језика и књижевности*. Београд: Креативни центар.
- Милијевић 2000: Светозар Милијевић. Могућност примјене рада у интерактивном учењу путем радионичке активности. У књизи: *Интерактивно учење II (235 – 258)*. Бања Лука: Министарство просвјете Републике Српске.
- Нпп 1993: *Настјавни план и пројрам за основну школу*. Пале: Министарство образовања, науке и културе.
- Нпп 1997: *Настјавни план и пројрам за основну школу*. Српско Сарајево: Министарство просвете.
- Нпп 2002: *Настјавни план и пројрам за основну школу*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Нпп 2006: *Настјавни план и пројрам за основну школу – друја и шрећа тријада*. Бања Лука: Министарство просвјете и културе.
- Николић 1992: Милија Николић. *Методика наставае српској језика и књижевности*, II издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пмс-мх 1960: *Правопис српскохрватској књижевној језика – Правописни речник*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Пмс 1993: *Правопис српској језика*. Нови Сад: Матица српска.

- РАДОВАНОВИЋ 2004: Драго Радовановић. *Тешкови знања из српског језика за 9. разред основне школе*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- РМС 2007: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РМС-МХ 1967: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 2. том. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- РМС 1971: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 4. и 5. том. Нови Сад: Матица српска.
- СИМИЋ, ЈОВАНОВИЋ 2007: Радоје Симић и Јелена Јовановић. *Српска граматика*. Београд: Јасен – Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- СТАНОЈЧИЋ И ПОПОВИЋ 1997: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић. *Грамаatika српског језика за 1, 2, 3. и 4. разред средње школе*. V исправљено издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- СТЕВАНОВИЋ 1975: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) I, Увод, фонетика, морфологија*, 3. издање. Београд: Научна књига.
- СТЕВАНОВИЋ 1998: Михаило Стевановић. *Грамаatika српског језика за средње школе*, XII издање. Београд: Заветно слово.
- ЧИТАНКА 2001. Шекара Лука, Светозар Личина, Стеван Стефановић и Војислав Гаковић. *Читанка за осми разред основне школе*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

- BUGARSKI 1991: Ranko Bugarski. *Uvod u opštu lingvistiku*, II izdanje. Beograd – N. Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udžbenika.
- VUKOVIĆ 1974: Jovan Vuković. *Istorija srpskohrvatskog jezika I, Uvod i fonetika*. Beograd: Naučna knjiga.
- MARETIĆ 1923: Tomo Maretić. *Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole*, VII izdanje. Zagreb: Knjižara kr. sveučilišta shs. i jugoslavenske akademije.
- ROSANDIĆ 1974: Dragutin Rosandić. *Metodičke osnove suvremene nastave hrvatskog ili srpskog jezika i književnosti*, II dopunjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- SKOK 1971-1972: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, tom 1 i 2. Zagreb: JAZU.

Прилози

Овдје се дају Рјешења низа задатака објективног типа (а), Приједлог кључа за оцјењивање (б) и табела за Анализу задатака (в).

А) РЈЕШЕЊА

Бодови	
1) замјена јата: <i>блиједом, свјетлошћу, брежуљци, доље, бијаху, наднијели, сијераста</i> ^{*3} , <i>бјеласа, засшуди</i> ^{*4} , <i>вјешрови и ошјерају</i> ;	11 x 2 б. = 22 б.
2) непостојано а: <i>преда и са</i> – уп. Стевановић 1975: 146-148;	2 x 3 б. = 6 б.
3) јотовање: <i>свјетлошћу, Радмањско</i> (творбена основа + -j ^{*5} + -ско: Радмановић < Радман + -ов- + -ић; уп. Бања Лука; Никољдан, Ивањдан), <i>поље</i> ^{*6} и <i>доље</i> ;	4 x 3 б. = 12 б.
4) једначење сугл. по мјесту творбе: <i>свјетлошћу</i> ;	1 x 3 б. = 3 б.
5) сибиларизација: <i>брежуљци и облаци</i> ;	2 x 2 б. = 4 б.
6) палатализација: <i>брежуљци</i> (према <i>брежуљак</i> < <i>бреј</i> + -јуљ ^{*7} + -ьк), <i>окруженом</i> ^{*8} , <i>илавичастии</i> ^{*9} , <i>расирше</i> ^{*10} , <i>мрачни</i> ^{*11} , <i>површини</i> ^{*12} и <i>стирашном</i> ;	7 x 3 б. = 21 б.
7) једн. сугл. по звучности: <i>згуснуши, расула, каишкаг, расирше, шешка</i> и <i>ошјерају</i> (према <i>ог-шјерашии</i>) – уп. Клајн 2002: 264;	6 x 3 б. = 18 б.
8) губљење сугласника: <i>расула</i> (<i>расуши</i> < <i>рассуши</i> < <i>разсуши</i>), <i>расирше</i> (в. Клајн 2002: 277, 278) и <i>ошјерају</i> (према <i>ошјерашии</i> < <i>ошшјерашии</i> < <i>ог-шјерашии</i>);	3 x 3 б. = 9 б.
9) <i>свих</i> ;	
10) а) постати студено; захладњети, зазимити – уп. РМС-МХ 1967: 226 а и РМС 2007: 417 б;	1 б. 2 x 2 б. = 4 б.
б) <i>засшудјети</i> – уп. ПМС-МХ 1960: 309 а.	

Б) ПРИЈЕДЛОГ КЉУЧА ЗА ОЦЈЕЊИВАЊЕ⁵

Освојено бодова	Оцјена
до 28	недовољан (1)
29 – 44	довољан (2)
45 – 64	добар (3)
65 – 84	врло добар (4)
85 – 100	одличан (5)

⁵ В. Радовановић 2004.

в) АНАЛИЗА ЗАДАТАКА

НАПОМЕНЕ У ТАБЕЛАМА

- *1 Израз је преузет из читанке (Читанка 2001: 15), иако је ортографско рјешење другачије: в: ДЕШИЋ 1998: 107, ПМС 1993: т. 62 б и ПМС-МХ 1960: 760 б и т. 98 м.
- *2 У наставном програму за старији узраст основне школе у Републици Српској нема довољно садржаја о рефлексу јата – види: НПП 1993, НПП 1997, НПП 2002 и НПП 2006. У млађем школском узрасту предвиђено је „писање је и ије у ријечима”, па је тек у осмом разреду *Штокавско нарјечје – расиросјрањености; екавски, (и)јекавски и икавски изјовор* (НПП 1993: 32; НПП 1997: 39), односно у деветом *Штокавско нарјечје* (НПП 2002: 56; НПП 2006: 129) - после увећања деветогодишњег образовања.
- Требало би да ученици, осим основних правила о замјени јата у ијекавском изговору (дуги јат > ије, кратки јат > је), усвоје и замјену кратког јата иза р (тип *старјешина* : *брејови, рјечник*) и испред ј (*сијаши*), љ (*биљежиши*) и о < л (*хиџо* : *хијела, хијело, ...*). У средњој школи би се та усвојена знања поновила и систематизовала, а затим и проширила примјерима скраћивања *ије у је* и *дужења/дуљења је*.
- *3 РМС 1973: 756 а, б; ПМС-МХ 1960: 693 б.
- *4 РМС 2007: 417 б, РМС-МХ 1967: 226 а; ПМС-МХ 1960: 309 а.
- *5 СТЕВАНОВИЋ 1975: 136.
- *6 БОШКОВИЋ 1968: 91: ” ... ст. сл. *pol'e*, буг. *поле*, мак. *поле*, с. хрв. *поље*, словен. *polje*, рус. *поле*, укр. *поле*, белорус. *поле*, чеш. *pole*, слов. *pole*, пољ. *pole*, г. л. *polo*, д. л. *polo*”; БЕЛИЋ 1976: 125.
- *7 СКОК 1971: 210а; БЕЛИЋ 1976: 113: „брежуљак, човечуљак, момчуљак и сл.”.
- *8 Од именице је настао глагол: *круї: кружиши < круї-и-ши; о-кружиши*. В. СТЕВАНОВИЋ 1975: 126: „јуначина, јуначић, ... *гружина, ..., кружић, кружиши, ..., осиромашити* (према *сиромаш*)”. Уп. још: КЛАЈН 2002: 278; БЕЛИЋ 1976: 113: „Овамо долазе наставци као [...] *-иши* (глагол. наст.) итд.: [...], *служити* итд.”; ВУКОВИЋ 1974: 144: „ispred nastavka *i* и у *prezentskoj* и у *infinitivnoj* основи: *ložim* - *ložiti*, *mučim* - *mučiti*, *bježim* - *bježati*, *dušim* - *udušiti* (usporedi *log*, *muka*, *duh*, *bijeg*)”. СКОК 1972: 213 б, 214 а: „Denominal (faktiv) на *-iti*, *kružiti*, *kružim* (и другим *slavinama*). ... Vrlo često s prefiskom *o-* као у većini *slavina*, jer se *o* спаја с *predodžbom* „*okolo*”: *okrug* (prevedenica) ‘arrondissement, kotar, Bezirk’ ...”.
- *9 СКОК 1972: 448 а: ” ... На *-ast modrast* = обичније на *-ikast* (упор. *šupljikast*) *modrikast* = на *-jast modričast*, на *-jav modričav*”. Уп. још: РМС 1971: 445 б и 447 а.
- *10 ВУКОВИЋ 1974: 162: „Danas *č, ž, š* из прве *palatalizacije*, на *jednoj*, из *jotovanja*, на *drugoj* страни, možemo *razlikovati* по *trećem* лицу *plurala*: *pečem* ... *peku*, али *plačem* ... *plaću* – и сл.”. Уп. РМС 1973: 275 а: прхати, пршем *несвр.* и *уч.* према прхнути¹... и 437 б: *распршити*, *распршим сврш.*; ПМС-МХ 1960: 644 б: *ирхати*, *иршем* (...; т. *викати*) и 662 б: *расиршиши*, *расиршим* (*распршати*; т. *доделити*) и

расјршајши, расјршам (расути, разбацати, разагнати; т. дочарати) – акценти нису дати због техничких разлога.

*11 Белић 1976: 113; ВУКОВИЋ 1974: 145.

*12 В. ВУКОВИЋ 1974: 145: „ispred *-ina*: junak ~ junačina, drug ~ družina, prah ~ prašina i sl.”; Белић 1976: 113.

Drago Radovanović

PHONOLOGICAL CHANGE

Summary

The paper presents a model for a class of Serbian language grammar teaching in the first grade of grammar schools according to demands of contemporary education. In the above-mentioned model, students are given multiple roles with different educational demands (research work with the textbook, selection of facts and data, cooperative peer work, presentations, critical peer reviews, demonstrations, argumentations, etc.). The emphasis is on peer learning too (learning from each other).

The paper indicates some dilemmas which the Serbo-Croatian/Serbian literature has opened and which are related to phonological change. Our famous linguists put the change of velar consonants *k*, *g* and *h* connected with a palatal approximant (*j*) within the same word forms – e.g. adjectival comparatives (jači, draži, bliži, tiši) and in the present tense (vičem...viču, plačem...plaču, lažem...lažu, stružem...stružu, mašem...mašu, njišem...njišu) –into different phonological changes: a) iotation and b) palatalisation. What is emphasized is the fact that there also exists no agreement in determination of the present stem and present affixes.

Key words: phonological change, pair work, polyvalent work form.

ОБРАДА ПЈЕСМЕ *КЕРУША С. ЈЕСЕЊИНА* ПРЕМА ПРОГРАМУ *ЧИТАЊЕМ И ПИСАЊЕМ ДО КРИТИЧКОГ* *МИШЉЕЊА*

Програм „Читањем и писањем до критичког мишљења” је оквирни систем критичког мишљења у цјелокупном наставном програму, у свим наставним предметима са методама којима лакше и ефикасније постижемо критичко мишљење које је крајњи циљ учења. Програм обуке настао је као плод сарадње просвјетних радника из цијелог свијета, а осмишљен је у сарадњи са Међународном асоцијацијом за читање (International Reading Association) и волонтерима професорима европских, америчких и канадских универзитета.

Циљ овог пројекта је да се, оспособљавањем наставника за примјену нових метода подучавања, побољша критичко мишљење међу ученицима свих узраста и у свим наставним предметима.

Критичко мишљење представља једно од најважнијих умијећа потребних за живот у отвореном демократском друштву, али и способност која се мора његовати и подстицати у оквиру окружења за учење (Приручник 2006: 4). Оваквим начином подучавања код ученика се побољшава и олакшава: активно истраживање и развој креативног и критичког мишљења, одговорност за властито напредовање и учење, успјешно рјешавање проблема, писање као помоћ у мишљењу, примјена наученог у стварним ситуацијама, разумијевање логике аргумената, вјештина активног слушања, и др. Критичко мишљење је сложен процес који подразумева полазне идеје, разматрање импликација које те идеје носе, излагање идеја позитивној сумњи, поређење са супротним мишљењем, изграђивање и заузимање става на основу тих структура и многи други сложени мисаони процеси (Приручник 2006: 5).

За критичко мишљење не постоји формула, али постоје услови који могу довести до његовог унапређења. По ауторима овог програма, услови се односе на одржавање наставе и очекивања ученика.

Да би подстакли критичко мишљење, наставници би требало да:

- осигурају вријеме и прилике за увјежбавање критичког мишљења

- допусте ученицима да теоретишу и праве апстрактне спекулације
- прихвате разноврсне идеје и мишљења
- поспјешују активну укљученост ученика у процес учења
- осигурају окружење у којем нема изругивања

Ученици треба да:

- развијају самопоуздање и свијест о вриједности сопственог мишљења и идеја
- се активно укључе у процес учења
- са уважавањем слушају различита мишљења
- буду спремни да изразе и бране свој став, али исто тако да се суздрже од њега

ФАЗЕ ОКВИРНОГ СИСТЕМА УЧЕЊА

Евокација. У овој фази ученици се подстичу да искажу своја предзнања о одређеној теми, предвиђају и у општим цртама одређују сврху читања и истраживања. Ово је веома важна фаза утемељена на сазнањима да најбоље учимо када нова знања повезујемо са претходним, односно, градимо на постојећим искуствима. У овој фази се кроз низ асоцијација даје наговјештај теме о којој ће бити говора.

РАЗУМИЈЕВАЊЕ ЗНАЧЕЊА. Фаза која се надовезује на евокацију. У њој се ученицима представља нови садржај кроз текстове, предавања или неки други облик у оквиру којег се очекује да те садржаје ученици прихвате и уврсте у властито знање.

РЕФЛЕКСИЈА. Фаза у којој ученици размишљају о томе шта су научили у контексту свог постојећег мишљења, како би „преуредили” своје знање и уклопили у њих нове спознаје, стварајући везу и значење међу њима, што представља нови квалитет (Припручник 2006: 8).

У свим фазама могу се користити различите технике (методе) за остваривање постављених циљева, а свака наставна јединица пролази кроз ове фазе.

Приједлог припреме по програму *Чишањем и писањем до критичког мишљења*

НАСТАВНА ЈЕДИНИЦА: ПЈЕСМА О КЕРУШИ, СЕРГЕЈ А. ЈЕСЕЊИН

НАСТАВНО ПОДРУЧЈЕ: КЊИЖЕВНОСТ

РАЗРЕД: IX

ПРИЈЕ ОБРАДЕ НАСТАВНЕ ЈЕДИНИЦЕ

МОТИВАЦИЈА

Ова наставна јединица је значајна због уочавања:

- лирских елемената у пјесми и њене епске основе
- симболичког и метафоричког начина изражавања
- примјењивања раније стечених знања из области књижевности
- позитивних и негативних људских особина
- снаге мајчинске љубави и сл.

ЦИЉЕВИ

- самостално откривање основних и споредних мотива у пјесми
- препознавање контраста у понашању лирског субјекта
- проширивање знања о књижевнотеоријским појмовима (катрен, елегја, стилске фигуре, ритам, рима, и др.)
- упознавање са ликом и дјелом великог руског пјесника, Сергеја Јесењина.

ПРЕДУСЛОВИ

За реализацију овог часа пожељно је да ученици прочитају и напишу нешто о личности и дјелу Јесењина, а што ће пронаћи помоћу књига, интернета и сл.

РЕСУРСИ

За овај час треба припремити радне листиће, папир, оловке у различитим бојама и читанку.

ОЦЕЊИВАЊЕ

Вредноваће се активност, приступ раду, усвојеност предвиђених садржаја као и саживљеност коју ће ученици показати у односу на садржај пјесме. Могући начин за оцјењивање је да ученици, након јасно

предложеног критеријума вредновања, изврше самооцјењивање. Након самооцјењивања чланови групе треба да искажу своје мишљење које ће аргументовати, а затим упоредити са оцјеном до које је наставник дошао праћењем процеса учења. Заједничким усаглашавањем ће се доћи до објективне оцјене коју је сваки ученик заслужио.

ГРУПИСАЊЕ

Подијелити ученике у пет група које ће бројати четири члана. На столу сваке групе стајаће листић са називом групе, нпр: умјетничка књижевност; народна књижевност; епика; лирика; драма. На улазу у учионицу ученици ће извлачити листиће са тим називима и тако се груписати.

ВРИЕМЕ РАДА

2 часа по 45 минута.

Ученицима је потребно јасно и прецизно саопштити циљеве рада како би знали шта се од њих очекује и на шта треба да усмјере свој рад.

Примјена технике ГРОЗД. У овој техници креће се од одабраног појма, а ученици имају задатак да уз почетни појам везују што више асоцијација, идеја или осјећања. Заједнички почетни појам је ЉУБАВ, а постављањем питања везаних за појам остварују се претходно наведене асоцијације, идеје или осјећања.

На примјер:

Појмови се исписују на табли.

РАЗУМИЈЕВАЊЕ ЗНАЧЕЊА: 40 МИНУТА

Наставник изражајно чита пјесму тако да замоли ученике да затворе очи док слушају и да се што више препусте осјећањима. Очи ће отворити тек кад им се каже. Након читања, наставник прави краћу психолошку паузу и даје упутства да се отворе очи. Након тога се кратко разговара о емоцијама које су у ученицима пробуђене (око 5 минута). Кад истекне предвиђено вријеме, ученици ће укратко у своје свеске написати писмо утјехе мајци или писмо осуде домаћину (по избору). Прочитаће неколико радова, а док ученици читају, наставник дијели наставне листиће, што је увод за нову технику, СЛАГАЛИЦУ 2.

Слагалица 2 је техника која подразумева да сваки члан групе буде распоређен по бројевима, нпр: 1,2,3 и 4. Када добију наставне листиће, сви који су нпр. број 1 имају свој задатак и окупљају се у једну групу у коју доносе идеје које су усаглашене у својим матичним групама и тако редом. У специјализованим групама сви раде на истом задатку и у свеску записују усаглашене одговоре тако да са истим одговорима иду назад у матичну групу. Након краћег разговора у матичној групи, одговор који је усаглашен записују на добијени папир, а свака група има различиту боју. Наставник обилази групе и на полеђини папира може да напише нове задатке или упутства за даљи рад. Дакле, почетне групе су матичне, а оне у којима се ради на постављеним задацима су стручне. Питања и задаци на наставним листићима могу изгледати овако:

1. У коју врсту лирских пјесама можемо сврстати ову пјесму?
Поткријепи стиховима из пјесме! (социјалну – нехуман однос човјека према животињама; елегија – изразито тужна осјећања због патње за оним што се не може вратити).
2. Који је основни, а који су споредни мотиви у пјесми? Каква осјећања су исказана? (нпр: мотив мајчинске љубави; осјећања њежности, љубави, туге, бола итд)
3. Пронађи стилске фигуре и илуструј примјерима! (нпр: поређење, метафора, персонификација, епитети)
4. Како је пјесма компонована? (у седам катрена, лирским десетерцем)
Какав је ритам? (умјерен, условљен тужним осјећањима)
Каква је рима? (укрштена)

У стручним групама морају да се усагласе и имају заједнички одговор с којим се враћају у матичне групе. У стручним групама ученици раде 20 минута.

РЕФЛЕКСИЈА 35 МИНУТА

Након размјене мишљења са готовим одговорима, ученици се враћају у матичне групе гдје редом образлажу одговоре на сва постављена питања и задатке, дискутују о њима и усаглашавају коначне одговоре. Тиме сви чланови групе бивају упознати са сваким задатком. Након међусобног усаглашавања, заједничке одговоре записују на претходно споменути лист. Наставник прати, контролише, даје смјернице ученицима и тако стиче увид у рад и усвојене садржаје. Након тога представници свих група презентују оно што су урадили и води се дискусија.

Наредни корак је претходно описано оцјењивање за које је предвиђено 10 минута.

ПОСЛИЈЕ ОБРАДЕ НАСТАВНЕ ЈЕДИНИЦЕ – ПРОШИРИВАЊЕ ЗНАЊА

Може се сугерисати ученицима да пронађу везу између ове пјесме и садржаја које су учили из вјеронауке о моралу и хришћанским врлинама, те да их запишу код куће.

И обавезно да науче рецитовати пјесму!

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Приручник 2006: Приручник за наставнике, Програм обуке „Читањем и писањем до критичког мишљења” водич први и други, Центар за образовне иницијативе. Сарајево, 2006.

Читанка 2003: Лука Шекара, Светозар Личина, Стеван Стефановић, Војислав Гаковић, *Читанка за девети разред*, допуњено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево.

Прикази

ПРАВОСЛАВНА ДУХОВНОСТ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

(Давор Миличевић, *У оіледалу српском. Казивања и оіледи о књижевности и традицији*, Београдска књига, 2012.

Ранко Поповић, *Парадокси и молишве. Оіледи о српском ијеснишћу 2*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу и Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, 2013.

Ризничари и иамшишељи. Православна духовност српске књижевности XX вијека, коаутори: Ранко Поповић (уредник), Давор Миличевић, Зорица Никитовић, Саша Шмуља и Јован Делић, Филолошки факултет у Бањој Луци, 2013.)

Три књиге објављене у протекле двије године сагледавамо као једну цјелину, имајући на уму да се у сва три случаја ради о студијама које афирмишу специфичан приступ српској књижевности, а који подразумијева да је православна духовност била и остала њен органски темељ. Прва у низу јесте књига *У оіледалу српском. Казивања и оіледи о књижевности и традицији* Давора Миличевића, књижевног znalца и посвећеника који већ годинама из далеке Канаде даје знатан допринос савременим тумачењима српске књижевно-научне мисли. Ради се о једанаест студија груписаних у три цјелине („О очинству и синству”, „Мала преображења” и „О чуварима традиције”), од којих су неке биле публиковане и раније, док су се неке први пут сусреле са читаоцима.

Већ из ове Миличевићеве књиге сазнаћемо (а то ће потврдити и преостале двије) да овакав концепт тумачења књижевности није самоникао, а да су његови данашњи утемељивачи, *ризничари и иамшишељи* – Миличевић и Поповић, стасали под старатељством Николе Кољевића, који је им је својим радом оставио упадљиве „знакове поред пута”. Кољевић је упозоравао да се заборавља основна чињеница о природи књижевности – да је она намијењена човјековој духовној потреби и употреби, те да су пјесник и критичар, сваки на свој начин, на истом задатку учртвавања

кота на координатама система људских духовних вриједности. Инсистирао је на успостављању живог и активног односа према традицији, те тврдио како нам је традиција потребна да бисмо вредновали, што је Миличевић доживио као „дах свјежине у већ дуго непровјетреном и по-добро устајалом ваздуху постструктуралистичке 'језичке тамнице'" (*У оїлегалу срїском*, 164). Кољевић је био на изврсном трагу и, ушавши у анализу духовних темеља српске културне баштине, посегнуо је за наслеђем православља, те открио везаност српског поетског израза за православни концепт виђења свијета. Миличевић и Поповић (ријечима овог потоњег) били су полазници формалне и неформалне катедре Николе Кољевића у предратном Сарајеву, па ће се Миличевић свом Професору одужити студијом која се налази на самом крају ове књиге, у тексту знаковитог наслова, „Између иконоборца и иконобранитеља: Скица за портрет савршеног критичара". Овај текст је дио посљедњег поглавља, „О чуварима традиције", у којем ће се Миличевић осврнути на још два своја књижевнокритичка ослонца, Новицу Петковића и Славка Леовца. Петковић, стасао на теоријским основама руске семиотичке школе, открио је да су они српски пјесници који су наизглед бунтовни рушитељи традиције или тихи, самоникли усамљеници, заправо „столпници и отшелници српске поезије који су ту фину нит предања, вјерујући у мудрост језика као силе шире од себе, упркос свим искушењима, успјели да преведу у ново вријеме" (147). Код Славка Леовца пак проналазимо интензивно сучељавање естетских и етичких категорија античког свијета са данашњим временом, а животворни дамар креативног књижевног чина Леовац налази у ономе што Миличевић одређује као „поетску духовност".

Најобимнија студија у овој књизи, уједно и најважнија, нарочито у контексту теме која обједињава све три књиге из поднаслова, јесте „Православна духовна основа савремене српске поезије". Она дијели сличне идеје са Миличевићевом књигом *Плашћаница стиха (о православном духу у савременој срїској поезији)* из 2005. године и у њој је наглашено да су косовски завјет и јеванђељско језгро српске епике уткани у етичку потку савременог пјесничког израза, а говорећи о молитвеном тону у стиховима многих савремених српских пјесника, код којих се неријетко најинтимнија исповијест уздиже на општи план, Миличевић закључује да је „процес пјесничког надрастања изоловане индивидуалне свијести водио природно до тежње да се оствари поетска визија спајања са Христом, пјеснички чин Евхаристије, како би се сагледала цјелина свијета и

постало њеним органским дијелом” (55). Овај текст, заједно са студијама о Светом Сави и Његошу, смјештен је у уводно поглавље, у којем нас аутор опомиње да у огледалу српском погледамо Светога Саву, те да сагледамо затим и свој одраз у његовом лику, јер је управо овај светитељ упуришна тачка нашег националног завјета, а могућност двосмјерног огледања и узајамног срањивања драгоцјена вјештина за очување културног идентитета. Његошев *Горски вијенац* пак, као књижевно дјело које је изванредна спона између старе и нове српске књижевности, те старог и новог у српској духовној традицији, како Миличевић закључује, јесте „христолика матрица националног предања пренесена и у нови књижевни израз” (40).

Средишња цјелина биће посвећена искушењима 20. вијека пред којима се нашла српска књижевност и у њој ће Миличевић препознавати епски свијет у лирском изразу савремених српских пјесника, попут Ђорђа Сладоја и Рајка Петрова Нога. Акценат ће бити на христоликом језгру српске десетерачке традиције која је, преливши се у модеран израз савремених пјесника, призвала изнова јеванђељску потку косовског завјета и православне духовне теме. С друге стране, анализирајући Кочићев циклус о Симеуну Ђаку и тематизовање приче и причања у њему, Миличевић ће закључити да треба да вјерујемо у причу, која је носилац духовног наслеђа, чак и онда када историјске околности постављају гомиле препрека. Проблематизоваће се у овој књизи и насловна метафора из бесједе „Очинство и синство” Матије Бећковића, која ће у овој књизи функционисати као њена кохезиона сила. Та метафора је нашла своје мјесто у наслову студије о Андрићу, у којој је показано како Андрић осваја српску духовну традицију „и бива усиновљен од стране претходника о којима пише са толико поштовања” (попут Његоша), али то не значи његово везивање за свијет прошлости, већ уписивање созерцавања овог нашег доба у духовни код претходника, те ће се синство чудесно преобразити у очинство. Ова метафора о очинству и синству, која се, према свједочењу самог аутора замало наметнула као наслов цијеле књиге, суштински ће бити једнакозначна оној која је завршила на њеним корицама – *У огледалу српском*.

Књига *Парадокси и молишве. Оледи о српском пјесничком* 2 Ранка Поповића, професора Филолошког факултета у Бањој Луци, настала је на темељу аутентичног промишљања поезије и поетског чина, али и настојања да се српска поезија и српска књижевност уопште сагледају у

свјетлу православне духовности, етике и естетике. Ово промишљање и настојање, признато и препознатљиво у србистичким академским круговима, аутор је уобличио као проблемски, поетичко-философски приступ идентитету српске књижевности и културе, актуелизујући га као у овом тренутку несумњиво најважније питање које се тиче српске књижевности и њенога проучавања. Питање које се тиче извора и ослонаца националне културе, а то је њена православна духовност. Питање је то које аутор поставља у времену у којем се мало ко од истраживача на пољу проучавања српске књижевности уопште обзире на њене изворне духовне вриједности, на созерцање поетског чина какво је било својствено Његошу, Настасијевићу и толиким другим посвећеницима и подвизницима међу пјесницима. Њихова философска и поетска мисао и њихова аутентична пјесничка религија свједоче о томе да, и поред дисконтинуитета у националној традицији и култури, најживљи и најснажнији јесте онај израз духовности који је уједно и најтрајнији у њој, а то је израз православне духовности. У ери неизбројних и врло често се чини несавладивих теоријских стратегија, у ери „изолације мишљења о књижевности”, те „напуштања идеала цјеловитог духовног искуства”, повратак изворности и узвишености, повратак традицији и истини, философији и созерцању, уједно је и повратак оним принципима који у области проучавања књижевности и умјетности никада не могу застарјети или изгубити на актуелности.

Ранко Поповић своје ставове утврђује на темељима промишљања књижевности какво је својствено Милану Радуловићу, Жарку Видовићу, Давору Миличевићу и другима који се баве „духовном супстанцом” књижевности и могућностима „повезивања поетике и теологије” у њиховом „природном савезништву”. „Ако је питање одређења српске књижевности православном духовношћу Жарко Видовић сагледавао на једној широкој философској основи, а Милан Радуловић му дао чврст естетички оквир, онда би се могло рећи да га Давор Миличевић одлучније уводи у поетички контекст и активира аналитички. Све су то ваљана и методолошки употребљива искуства, али искуства која су тако наглашено плод специфичних ауторских интересовања и која много прије позивају на нова промишљања проблема него што би хтјела да се наметну као канон.” (*Парадокси и молишве*, 29). Због саме природе овог „савезништва” поетике и теологије у којем налази темељно и суштинско полазиште за своје *Парадоксе и молишве*, Поповић бира два насловна појма која „примарно припадају теолошком духовном наслеђу, али су

одавно постали и неутуђива својина поетике" (30), међутим, исто тако, могу да се посматрају „и знатно шире, као читав један карактеристичан књижевни механизам" (31).

Књига *Парадокси и молишве* Ранка Поповића састоји се од десет студија у којима се аутор бави духовним и традиционалним елементима српске поезије, настојећи да поетичке рефлексije што снажније укоријени у хришћанском, православном идентитету њене духовности. Након дуже уводне студије у којој аутор, на примјерима лирских опуса најзначајнијих српских пјесника, темељно образлаже основна начела хришћанског поетолошког опредјељења, слиједи низ студија у којима се бави различитим темама као што су мотиви Херцеговине у савременом српском пјесништву („Евокација и симболизација завичаја. Херцеговина у српском пјесништву двадесетог вијека”), поезијом С. Раичковића („Лирска меланхолија Стевана Раичковића”), С. Куленовића („Меланхолични сонет Скендера Куленовића”), Љ. Симовића („Моћ обичних ријечи. Типови онеобичења у поезији Љубомира Симовића”), М. Данојлића („Од бунта до молитве. Критичка свијест у поезији Милована Данојлића”), М. Бећковића („Ореол за Павладољску. Поетика љубавног пјесништва Матије Бећковића”), Ђ. Нешића („Боље је бити у мањини. Ратно и поратно пјесништво Ђорђа Нешића”) итд. У књизи су објављене и Поповићеве студије о књижевнокритичком раду Н. Кољевића („Морални императив и методолошка сумња. Књижевнокритички поступак Николе Кољевића”) и Н. Петковића („Логика унутрашњег развоја националне литературе. Новица Петковић и поетика српске књижевности”). Све поменуће студије су оригинални научни радови који су претходно објављени у најзначајнијим националним часописима и зборницима научних радова. Професор Поповић је истраживач који спада међу оне који врло брижљиво и одговорно бирају теме за своје научне радове и већ у том маниру налазимо одраз оне посвећености с којом аутор ступа у дијалог с овим суштинским елементима српске поезије. Његову аутентичну истраживачку мисао у корак прати и највиши ниво естетске вербализације по чему га препознајемо и као предавача и као аутора значајних научних радова у савременом академском контексту књижевне србистике. Крајем 2013. године Поповић је за књигу *Парадокси и молишве* добио награду „Николај Тимченко”, установљену у Лесковцу, која се додјељује годишње, за најбоље дјело из области књижевности, есејистике и књижевне критике, а у спомен на филозофа, есејисту, књижевног теоретичара и новинара чије име носи ова награда. Поред тога

што је награда утемељена именом Новице Петковића, који је био њен први лауреат и дао јој извјесну тежину, постоји лијеп обичај да Задужбина „Николај Тимченко” награђеноме објави нову књигу у наредних година дана, стога до краја године можемо очекивати још једну књижевнокритичку студију из пера Ранка Поповића.

У последњим редовима овога приказа осврнућемо се на књигу под насловом *Ризничари и ѧамѧиѧељи. Православна духовноѧи срѧске књижевноѧи XX вијека*, чији су коаутори Ранко Поповић (уредник), Давор Миличевић, Зорица Никитовић, Саша Шмуља и Јован Делић. У овај зборник уврштени су научни радови које су поменути аутори такође објавили у водећим националним часописима или зборницима у оквиру пројекта којим је руководио Поповић. „Основу ове књиге представља замисао да се на темељу једног јасно одређеног и провјерљивог система вриједности покуша доћи до што цјеловитије поетичке слике нововјековне националне литературе, те да се према тој слици преиспита значајан дио система српске књижевности.” (*Ризничари и ѧамѧиѧељи*, 5). То се, дакако односи на опредјељење да се још једном, овога пута као група аутора и сарадника на пројекту, неколицина истраживача посвети тумачењу српске књижевности на темељу њене поетичке и духовне изворности. „На основу досадашњих независних истраживања и промишљања, сарадници окупљени на овоме послу дијеле увјерење да свака национална књижевност представља израз свијести једног народа и његових вриједности похрањених у језику. Језик просијава и памти драгоцјену духовну супстанцу, а заборав језика значи губитак те супстанце и изопачење смисла, значи подсијечање духовних коријена бића.” (6).

Поред уводних студија Ранка Поповића и Давора Миличевића које се одликују прегледношћу и успјешном реализацијом великог и обухватног посла на пољу цјелокупне српске књижевности, православном духовношћу у дјелима појединих српских писаца бавили су се сви коаутори ове књиге. У њој су заступљени радови о књижевном дјелу Момчила Настасијевића, Десанке Максимовић, Миодрага Павловића, Рајка Петрова Нога, Ђорђа Сладоја, Петра Кочића, Иве Андрића, Бранка Ђопића, Милована Данојлића, Горана Петровића и других. Аутори су својим радовима настојали указати на чињеницу да, како стоји у Пролову књиге, „искорак у теолошку димензију језика и књижевности није ништа мање неизвјестан од социолошког или психолошког; самим тим

што су много старије, ту су сродности много дубље и интензивније. [...] Исто тако, сва ваљана и потврђена начела нововјековних књижев-нонаучних метода могу се укључити у приступ чије је темељно разли-ковно обиљежје православна духовност, са кристално јасном семан-тиком библијских и светоотачких текстова. Уосталом, ако је већ сама српска књижевност, најбољим својим дијелом, посљедњих деценија тако снажно похрлила у сусрет свом православном икону, онда би био ред да и тумачи књижевности крену за њом." (6).

ФИГУРЕ ЧИТАЊА КРОЗ ОТПОРЕ И ПРЕКОРАЧЕЊА

(Снежана Милосављевић Милић, *Фиџуре чићања*, Службени гласник, Београд, 2013. и *Ошйори и ѓрекорачења (Поешика ѓриповедања Боре Сћанковића)*, Филозофски факултет у Нишу, 2013.)

Снежана Милосављевић Милић, ванредни професор теорије књижевности и методологије проучавања књижевности на Департману за српску и компаративну књижевност Филозофског факултета Универзитета у Нишу, у 2013. години је објавила двије научне књиге огледа и расправа из области српске књижевности 19. и 20. вијека, обје саткане од прерађених верзија радова који су раније објављени у научним часописима или зборницима радова са научних скупова одржаних у Србији и иностранству. Тако је научној и широј читалачкој публици омогућен ближи увид у двадесет и четири научна рада ове ауторке, која су тиме постала доступнија како садашњим, тако и будућим проучаваоцима опуса писаца о чијим прозним дјелима је писала.

Прва од ове двије књиге, *Фиџуре чићања*, Службени гласник, Београд, 2013. год, састоји се од петнаест огледа и расправа, подијељених у три цјелине и наводимо их према редослиједу. У првој целини налазе се: *Прича, њени казивачи и слушаоци у ѓриповешкама Милована Глишића*, *Чудан свет Јакова Ићњатовића – жанровске одлике и нараћивни ѓосћуици*, *Паћнички ѓрићћих – јунакиње срјској реалистћичкој романа*, *Болесћ, слейило, ѓоћискивање – Ветар Лазе Лазаревића*, *Грех и ѓрешни људи у ѓриповешкама Симе Матавуља и Слика грућој у роману Хаћи Диша Драћућина Илића*. У њима су интерпретативним, наратолошким и имаголошким приступом анализирана репрезентативна дјела седам српских писаца: Милована Глишића, Јакова Ићњатовића, Јанка Веселиновића, Светолика Ранковића, Лазе Лазаревића, Симе Матавуља и Драгутина Илића. Притом је ауторка консултовала релевантну књижевноисторијску и књижевнотеоријску литературу, користећи је критички и креативно и нудећи своја, оригинална рјешења питања и проблема који су се приликом анализе наметала и отварала. Први међу овим радовима, „Прича, њени казивачи и слушаоци у приповеткама Милована Глишића”, трети-

ра питање односа између позиције наратора, структуре и текстуре наративног текста и дисперзираности микронаратива различитих јунака смјештених унутар „проширених дијалошких сцена”, те тематско–мотивске равни анализираних приповиједака, при чему се инсистира на Глишићевој поетици полифоније која често иде „у прилог хомогенизацији (раз)говорних токова” и пружа могућност да се у „садејству сва три типа приповедача, ослоњених на фолклорну традицију усмене речи, уметнички интерпретира једна изнијансирана слика стварности и човека у њој” (35). Сљедећи текст, Чудан свет *Јакова Игњатовића – жанровске одлике и нарашћивни пошљивци*, полази од књижевноисторијске ситуираности анализираних романа у времену његовог настанка и у оквиру пишчевог опуса, а затим се прелази на детаљну књижевнотеоријску анализу његових наративних и тематско–мотивских слојева, при чему се инсистира на гротескном слоју трагичког и комичног у судбини ликова и упућивању на Милоша Црњанског и Т.С. Елиота. У првом дијелу књиге посебно се издваја компаративни рад *Пајнички шрићих – јунакиње српској реалистичкој романа*”, у којем су анализирани женски ликови из три романа (*Пајница* Ј. Игњатовића, *Сељанка* Ј. Веселиновића и *Сеоска учитељица* С. Ранковића), при чему се полази од тога да је избор јунакиње назначен већ у самим епонимима кроз њено име или кроз њену метафоричко–метонимијску ознаку. Ауторка оригинално указује на то да се унутар „привидне идентификације приповедача с јунакињом, појављује јаз у коме се назире напор разумевања другог или другачијег, које је отеловљено у лику жене” (74), истичући да интерпретације ликова јунакиња и могућности компаративног сагледавања ова три романа зависе од природе читаоачевог (проучаваоачевог) идеолошког полазишта. Четврти текст у првој цјелини, *Болести, слейило, пошискивање – Ветар Лазе Лазаревића*, нуди тумачење наведене приповијетке и њених ликова у лепези цјелокупног дјела овог писца, са акцентом на кључ симболичке тријаде љубави, болести и смрти, која доводи до читаоачеве „опсједнутости литературом” (94). Пети и уједно најобимноји рад у овој цјелини и у цијелој књизи, *Грех и грешни људи у шријовешкама Симе Мајавуља*, апострофира мотив грешности и грешника као један од оних који су присутни у немалом броју приповиједака наведеног аутора. Снежана Милосављевић Милић не полази са становишта хронологије објављивања анализираних наративних текстова, него уочава континуитет у обради проблематизованог мотива који је дуго окупирао писца (предмет анализе је тринаест приповиједака). Кренувши од класификације греха као

мотива, ауторка се задржава на структури приповиједака, издвајајући субмотиве: разбојништва, убиства, родитељског гријеха, прељубе, незаконитог дјетета и неучињеног милосрђа, варирајући их и проналазећи у систему посматраних наративних текстова. Приступ проблему је оригиналан, а закључци који су понуђени утемељни су на добро одабраним и правилно позиционираним примјерима из текстова. У посљедњем рад у првој цјелини, *Слика другој у роману Хаџи Диша Драгићина Илића*, из интерпретативно–нараторолошке, ауторка веома успјешно улази у интерпретативно–имаголошку сферу и закључује да је Д. Илић у „идеологемама минимализовао њихов идеолошки смисао, а ојачао њихов наративно–реторички потенцијал”, што писца „није лишило ауторске интенције” коју је, „захваљујући иронији и дистанци” (147–148) донекле релативизовао и ублажио.

Друга цјелина ове књиге обимом је мања од прве, али не и по броју понуђених текстова, којих је шест као и у првој (*Фиџура антиципезе у њутојисима Љубомира Негића*, *Књижевни прилози у листу Баче за 1888/1889. годину*, *Швабица или реторика одгоде*, *Реторика почетка – прилој проучавању композиције Домановићевих саширичних приповедака*, *Информативни коментар као вид објективизације стварности у српском реалистичком роману и Јерес читања – рецепција Станковићевих Божјих људи у књижевној критици*). У три од њих (*Фиџура антиципезе у њутојисима Љубомира Негића*, *Швабица или реторика одгоде* и *Реторика почетка – прилој проучавању композиције Домановићевих саширичних приповедака*), ауторкину пажњу су закупили реторички аспекти наведених дјела, посебно антитеза, али и хијазам, антиметабола, оксиморон, парадокс, синкрита и иронија, анафора и симплоха, ретиценције и итерације и др. Њихову функцију и улогу посматрала је на микроструктури дјела имајући на уму полифункционалне аспекте њихове употребе. Посебно је занимљива анализа и експликација виртуелних наратива, која је, колико нам је познато, у српску науку о књижевности, ушла управо преко радова ове ауторке. Текст *Књижевни прилози у листу Баче за 1888/1889. годину* детаљно обрађује прилоге у дванаест бројева из друге године излажења дјечијег књижевног часописа *Баче*, који је покренут у Нишу 1887/1888. године, као први часопис за дјецу на југу Србије након ослобођења тих крајева. Сви текстови су сврстани у категорије: поезија; приповетке; историјска, путописна и научнопопуларна проза и остали прилози, што умногоме олакшава сналажење свим будућим проучаваоцима корпуса часописа који је у вријеме свог излажења имао велику ва-

спитно–образовну, али и културноисторијску улогу на новоослобођеним територијама југа Србије. *Информативни коментар као вид објективизације стварности у српском реалистичком роману* нуди критички преглед развоја термилошке дихотомије novel – romance на англосаксонском говорном подручју из којег се прелази на прађење генезе реалистичког романа и на разумијевање „интерпретативних стратегија писања/читања од којих зависи учинак текста, било да је у питању његово значењ/смисо, или вредновање према критеријумима објективности, морала, идеологије” (203). У средишту те генезе, ауторка налази и развија информативни коментар као један од основних генератора заштите романа од артифицијелности. Посљедњи тескт ове цјелине у књизи, *Јерес читања – рецепција Станковићевих Божјих људи у књижевној критики*, заједнички је за *Фигуре читања и Ошпоре и њрекорачења*. Креативни приступ критичком сагледавању рецепције наведене збирке приповиједака Боре Станковића преточен је у апострофиране противурјечности: универзално – локално, објективизам – субјективизам, емпатија – неутралност, паганско – хришћанско, да би улиједио закључак који недвосмислено казује да „пред Бориним божјацима и даље стоји дуга и неизвесна путања читања и тумачења” (232).

Посљедња, трећа цјелина књиге састоји се из три рада (*Изазови књижевној ошпоре – рецепција стварности у савременом српском роману, Актуализација и ревалоризација националних идеологема у савременој српској прози и Станислав Шела у савременој феминистичкој теорији*), *Најомена* и *Белешке о ауторки*. Сва три рада су тематски и методолошки другачија од оних који им претходе и у њима ауторка показује да се суверено креће не само просторима српске књижевности 19. вијека, него и просторима савремене српске прозе и феминистичке књижевне критике. Прва два рада у посљедњој цјелини обједињава одредница савремене српске прозе, тј. савремена српска проза. У њима се залази у и 21. вијек и третирају формално–наративни и идејно–идеолошки аспекти романа *Киша и харџија* Владимира Тасића, *Месечева лађа* Радосава Стојановића, *Четири зида* и *Трад* Звонка Карановића и *Христови сведоци* Радосава Стојановића. Ово су истовремено и први научни радови који су под исту куполу ставили наведене књижевне текстове и из анализе извели утемељене закључке са којима ће сви њихови будући проучаваоци нужно морати рачунати и са њима водити дијалог.

Сукупно сагледана, књига *Фигуре читања* Снежане Милосављевић Милић посматра и третира српску прозу 19, 20. и 21. вијека из новог

угла и одијева је у у савремено термилошко рухо, иницира нов, модеран и свеобухватан критички дијалог, како са анализираним књижевним текстовима, тако и са њиховим досадашњим проучаваоцима.

Недуго након *Фиџура чишања*, објављена је и књига *Ошиори и иреко-рачења (Поетика приповедања Боре Станковића)* исте ауторке, у издању Филозофског факултета у Нишу. Оно што повезује ове двије књиге јесте наглашен модеран приступ којим се реактуелизују и на другачији, освјежавајући и нов начин третирају стара, али и потпуно нова питања приповједне прозе Боре Станковића. У десет студија (*Наративна трансмисија фолклорне грађе у раним приповећкама Боре Станковића, Айелативне форме приповедања у приповећкама Боре Станковића, Меташфора границе као модел чишања Станковићеве њоетике еројској, Оглике фокализоване приповедања у приповеци У ноћи, Second-person нарација у приповеци Увела ружа, Модернистички наратив романа Нечиста крв, Историјско време и наративни шемјо у роману Газда Младен, Наративни алтеритети и дестабилизација реалистичке мимезе у роману Газда Младен и Јерес чишања – рецеиција Божјих људи у књижевној кришници*), утемељених превасходно на интерпретативно–наратолош-ком приступу, ауторка се ослонила на савремене, актуелне свјетске ау-торе и њихова термолшко одређења и наоригиналан начин их је примијенила на наративне текстове овог писца. Ове студије о поетици приповиједања Боре Станковића настајале су десетак година и, како ау-торка наводи, представљају прерађене и допуњене верзије текстова који су првобитно били публиковани у зборницима радова са домаћих и међународних научних скупова.

У првој међу њима, студији *Наративна трансмисија фолклорне грађе у раним приповећкама Боре Станковића*, посматра се пишчев однос према обредно–обичајном аспекту фолклорне грађе у три приповијетке (*Бурђевдан, Наш Божић и Сћари дани*), кроз анализу начина њене наративизације која обухвата позицију јунака, нараторан наратер и ау-тора, те уз обухватање односа рахви хронотопа, оквирне и унутрашње приповијести и односа између нарације и коментара. Ово је најбоља и најдеталнија наратолошка анализа Станковићеве трансмисије фол-клорне грађе која је код нас написана. *Айелативне форме приповедања у приповећкама Боре Станковића* нуде идентификовање и анализу три доминантна типа апелативног наратива у Станковићевим приповијетка-ма (*Прва суза, Сћари дани, Нушка, Мојим знанцима, Увела ружа и На-сћуи*), као носилаца наративног, комуникативног и реторичког нарати-

ва приповједачевог говора, при чему се указује на дистинктивне функције спољашњег и унутрашњег наратера (уз издвајање стратегија читања у антитетичкој релацији у односу на њих) и повезаност са епистоларним и жанром дневника. Посебна пажња посвећена је апострофи, те реторичком питању, емфази, метонимији и метафори. Трећа студија у овој књизи, *Метјафора границе као модел читања Стјанковићеве њоетике еротској*, излази из основног наратолошког интерпретативног оквира и бави се описом одлика еротског писма у приповијеткама *Нушка* и *Вечити њољубац*, при чему се полази од метафоре границе (као интерпретативног модела) и показује се њена полисемичност на релацијама: појединац–колектив, фолклорно–митско, ужитак–репресија, мимеза–симболизација, етос–ерос, прича–дискурс, наративно–драмско. У Стјанковићевој поетици еротског апстрофирају се експлицитност, те мелодраматика и иронија као поступци којима се надилазе реалистичке наративне конвенције и конституише модерна српска проза. Студија *Оглике фокализованог ѡријоведанја у ѡријовци „У ноћи“* детаљна је анализа овог аспекта Стјанковићеве поетике, при чему је нагласак стављен на облике приповиједанја са унутрашњом фокализацијом (по Женетовој типологији) уз указивање на поетичке новине које најављују почетак српске модернистичке прозе и раскид са реалистичком поетиком. Ауторка наводи да су те новине посебно садржане у употреби персонализоване психолошке наратије, доживљеног говора и у симболизацији поетске слике и еротског доживљаја. Рад *Second–person наратија у ѡријовци „Увела ружа“* заснива се на анализи ТИ–форме приповиједанја са наратолошке позиције. Притом се полази од лудичког оквира фикције и уочава се динамика фикционалног стапања која прати промјену наративних нивоа кроз динамику субјектових наративних идентитета (наратор, јунак, наратар), те указује на сукоб између наративног и доживљајног ЈА. Теоријски дио овог рада нуди преглед генезе питања типологије приповједача и своди је на три дистинктивна фактора: употреба замјенице, фикционални статус и перцептибилност. У раду је кориштена респектабилна наратолошка литература која третира питање second–person наратије. Најобимнији Стјанковићев роман предмет је анализе у студији *Модернистички наратив романа „Нечиста крв“*, при чему се анализирају итеративни и виртуелни наратив као иновативни поступци модернистичког наратива. Тема виртуелног наратива је у нашој науци о књижевности дефицитарна, те је овај рад дао велики допринос њеном успостављању и понудио оквир унутар којег се виртуелни наратив у

Станковићевој прози посматра кроз улогу карактеризације и антитетичку функцију према основном току и исходишту приче, уз указивање на њене паралелне токове. Два рада (*Историјско време и наративни шемпио* у роману Газда Младен и *Наративни алтеритети и дестабилизација реалистичке мимезе* у роману Газда Младен) посвећена су анализи истог романа, али су у њима третирани његови раличити нивои. Док је у првом анализирана релација између историјског времена и наративног темпа, којом се постиже темпорална амбивалентност карактеристична за реалацију између историје и приче, у другом се ауторка враћа проблематици виртуелног наратива и повезује га са својим досадашњим истраживањима на том пољу. Апострофирани су симулирани наратив (као облик дјеловања ликова када се они претварају свјесно стварајући привид реалног) и контрачињенични наративни алтеритети (хипотетички, али неостварени наративи), при чему они имају учинак иронизације, па чак и поетизације. Посљедњи текст (*Јерес читања – рецејција* Божјих људи у књижевној критици) ова књига дијели са *Фиџурама читања* и о њему је већ било ријечи.

Посебно истичемо да *Ошйори и прекорачења* нуде *Рејисџар имена и појмова*, који поред тога што доприноси бољој читалачкој проходности, истовремено осликава комплексност ауторкиног приступа истраживаној теми, те бројношћу и савременошћу кориштених и експлицираних термина (а има их више од стотину) осликава њену потпуну и креативну укљученост у токове и достигнућа репрезентативних европских књижевнотеоријских и лингвистичких струјања. Изразито је компактибилан са теоријским оквирима које ауторка нуди, а који су књижевнотеоријске мини–студије из из којих би, када би били спојени, из ове двије лако могла израсти и трећа, превасходно теоријска синтетичка књига.

Обје овдје приказане књиге професорке Снежане Милосављевић Милић представљају озбиљне доприносе науци о књижевности код Срба. У њима ауторка, не заобилазећи књижевноисторијски оквир, нуди примарно књижевнотеоријске креативне и оригиналне обраде и анализе поетичких и естетичких аспеката наративних текстова српских писаца 19, 20. и 21. вијека. Због свега наведеног, сматрамо да ће оне бити незаобилазна литература будућим проучаваоцима српске књижевности.

СЛОВО О СРПСКОМ ПИСМУ

(Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице – хрестоматија*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Пале, 2013)

Српско културно и просвјетно друштво „Просвјета – основано 1902. године, а обновљено 1990. године у Сарајеву – у прошлој, 2013. години предало је читаоцима књигу угледног српског лингвисте проф. др Милоша Ковачевића *У одбрану српске ћирилице – хрестоматија*. Ради се о првој хрестоматији текстова о српској ћирилици, коју је проф. Ковачевић сачинио „с циљем да се ћирилици врати значај који је, изузимајући посљедњи вијек, код Срба увијек имала”.

Вјероватно да није забиљежен ниједан сличан примјер у свијету да народ попут Срба толико занемари и деградира своје писмо, да својим ниподаштавајућим односом према властитом писму и кад за то и није постојао било какав разлог – доведе српску ћирилицу у такав положај да је почела нестајати.

Проф. Ковачевић спада у ред српских научних прегалаца који су се одважили да на почетку распада бивше СФРЈ стану у одбрану српског језика и писма и, руководећи се научним аргументима, свима покажу и докажу истину о српском језику и писму. Отуда је и логично било да један такав ауторитет направи селекцију текстова за овакву књигу, с намјером да се коначно српски народ приволи да се врати својим коријенима и очувању српског језика и српске ћирилице.

Књига која је пред читалачком публиком садржи 21 оглед еминентних стручњака што су, сваки на свој начин, својим радом и залагањем покушали ћирилици вратити статус какав је некад имала, а који је највише изгубила у двадесетом вијека. Изузимајући текст Лазе М. Костића (објављен први пут 1955. године), сви радови у хрестоматији новијег су датума и настали су у периоду 1989–2013. Текстови у тим радовима нису уско стручни у лингвистичко-филолошком смислу, него су они више информативног карактера, а разлог је јасан – циљ је да се цјелокупна јавност информише о ћирилици као најсавршенијем а најпрогоњенијем писму на свијету, о настанку ћирилице, о њеном стату-

су кроз вијекове, и на крају – о данашњем статусу и корацима које је потребно учинити да се ћирилица сачува од даљег урушавања и пропадања. Осим тога, изабрани огледи у овој хрестоматији понекад одишу емоцијама, те се стиче утисак да је у већини њих *оловка писала срцем*.

Након уводне ријечи приређивача, у књизи се налазе четири поглавља, гдје се из различитих аспеката говори о феномену српске ћирилице.

У првом поглављу, с насловом О ИСТОРИЈИ СРПСКЕ ЋИРИЛИЦЕ (23–113), дато је шест текстова, у којима се читалац информише о историјским питањима настанка и развоја српске ћирилице. У текстовима Радмила Маројевића: *Ћирилица на раскрићу векова* (23–29) и Драгана Бараћа: *Словенска и српска ћирилица* (30–34) утврђује се мјесто српске ћирилице међу осталим словенским ћирилицама, те наводе типови и реформе ћирилице. О прилагођавању и коначном уобличавању српске ћирилице зарад лакше употребе и обједињавања српског језичког простора пише Александар Милановић: *Српска ћирилица и концепције књижевног језика у 19. веку* (35–54), а о историјском континуитету и фалсификовању историјских чињеница ради присвајања српске културне и језичке баштине налазимо податке у радовима Биљане Самарцић: *Ћирилица као босанчица и њезв. хрватска ћирилица* (55–67) и Милоша Ковачевића: *Хрватска својаштања историје српске ћирилице* (67–72). Најдужи рад у овој књизи – Јелица Стојановић: *Континуитет, распрострањење и стајус српске ћирилице – кроз вијекове и данас* (73–113) информише нас о континуитету ћирилице, њеном присуству и распрострањености, о односу институција према ћирилици, о односу и виђењу научне и стручне јавности, о значају ћирилице и сл. На страницама овог текста читалац ће наћи и податке о званичним забранама српске ћирилице: у вријеме Марије Терезије, Фрање Јосифа II, те у Првом и Другом свјетском рату.

Другу тематску цјелину – ОКО УСТАВНОГ СТАТУСА СРПСКЕ ЋИРИЛИЦЕ (117–138) представљају три рада. Радомир Лукић: *Ћирилица у амандманима на Устав СР Србије* (117–122), Милош Ковачевић: *Стајус ћирилице у уставима и законима о језику и писму у српским земљама* (123–132) и Слободан Антонић: *Венецијанска комисија и ћирилица* (133–141). Ту нас аутори радова обавјештавају о несугласицама и проблемима што су се јавили као посљедица проглашења ћирилице као јединог службеног писма у појединим уставима српских земаља и, наводећи

многе чињенице, дају своје аргументе за рјешавање правног статуса ћирилице у српским земљама.

Треће поглавље – ОДУМИРЕ ЛИ СРПСКА ЋИРИЛИЦА (141–208) чини седам радова: Радомир Лукић: *За и прошив ћирилице* (141–145), Радмило Маројевић: *Ештаје и методи истискивања српске ћирилице* (146–153), Драгољуб Петровић: *Ћирилица несѣаје заједно са Србима* (152–173), Драгана Новаков: *Ћирилица у Србији данас* (174–185), Срето Танасић: *Ћирилица као ѿочешак и крај српске културе* (186–196), Михаило Шћепановић: *Ћирилица ѿод ѿовезачом шавнила* (197–200) и Миланка Бабић: *Социолингвистички аспекти омаловажавања ћирилице* (201–208). Општа оцјена у свим радовима јесте да је ћирилица темељ српске културе, темељ који је увелико уздрман, те се закључује да однос какав имамо према ћирилици доводи до њеног одумирања. Како Ковачевић примјећује, „сваки од тих текстова готово као нужну компоненту садржи не само жал због актуелног стања српске ћирилице, него и својеврстан апел за нужно заустављање њеног одумирања”.

Структуру посљедњег, четвртог поглавља, насловљеног: ВРАТИМО СЕ ЋИРИЛИЦИ (208–247), чини пет радова: Предраг Пипер: *Симболичка вредност српске ћирилице и савремено сѣање српске културе* (211–225), Лазо М. Костић: *Шта значи за нас ћирилица* (226–229), Мато Пижурца: *Зашто бранимо ћирилицу?* (230–233), Владислав Ђорђевић: *Двадесет разлоја за ћирилицу* (234–239) и Драгољуб Збиљић: *С ћирилицом у Европи* (240–247). Ово поглавље, у виду логичног закључка свега наведеног у књизи, шаље поруку српском роду да чува ћирилицу као темељ свог бића, као основу културног и националног идентитета, као нешто што је неодвојиви дио нас и нешто што треба да са собом носимо ма гдје били.

На стр. 249–251 дати су био-библиографски подаци о приређивачу.

Наравоученије ове хрестоматије (што је приређивач на два мјеста и поменуо у уводној ријечи) могла би да буде порука: *У ѿамет се, Срби! Не напуштајте ћирилицу и вратимо се ћирилици!*

Астцелности

ЗАКЉУЧЦИ СА ОДБОРА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ, НАУКУ, КУЛТУРУ И ИНФОРМИСАЊЕ

Послије расправе о *статусу српскога језика и ћирилице* у Републици Српској одржане 28. 6. 2013. године у Одбору за образовање, науку, културу и информисање, предложени су следећи закључци које треба упутити Скупштини Републике Српске.

- 1) У Републици Српској, неопходно је законским или подзаконским актима јасно дефинисати статус српскога језика и ћирилице.
- 2) Нужно је у тим актима јасно одредити да је у Републици Српској у службеној употреби *српски језик* – ијекавског и екавског изговора.
- 3) У Републици Српској у употреби су два писма – ћирилица и латиница, с тим да је *ћирилица примарно српско писмо*.
- 4) Језик који је Вук Стеф. Караџић стандардизовао само као српски књижевни језик данас има различита имена: српски, хрватски, босански/бошњачки и црногорски. Та различита имена немају подлогу у критеријумима идентитета језика, него једино у конвенционалним нормативним рјешењима, и представљају одраз симболичке функције језика.
- 5) Термин „босански језик” ни у симболичкој функцији није прихватљив за Србе, зато што је он друштвенополитички интенционално обиљежен термин. Његова употреба изазива код Срба оправдану бојазан од унитарне Босне и Херцеговине, са „босанским језиком” као подлогом стварања јединствене босанске нације, што представља актуелизацију преживјеле Калајеве босанске национално-језичке политике.
- 6) У Републици Српској неопходно је поштовати и проводити општесрпску језичку норму, тј. норму која важи за сав српски народ. Неопходно је на нивоу цјелине српског образовног система обезбједити подударност наставних планова и програма у изучавању српског језика и књижевности, као и њихово „симултано” дорађивање.
- 7) Бошњачка и хрватска нормативна рјешења не могу се примјењивати у службеној употреби језика у Републици Српској.

- 8) Због опште језичке некултуре српски језик, будући да има статус ве-хикуларног језика (тј. будући да се на њему изводи настава на свим факултетима), као универзитетски предмет мора бити заступљен у цијелој универзитетској настави (на свим факултетима), што се мора прописати (под)законским актима. Тиме би се омогућило да и професори и студенти буду ФУНКЦИОНАЛНО ПИСМЕНИ.
- 9) Ради побољшања језичке културе неопходно је законски прописати обавезно постојање лектора и лекторских служби у јавним институцијама и медијима.
- 10) Неопходно је да се, преко Друштва за српски језик и књижевност Републике Српске, реализује стручно усавршавање наставника српског језика и књижевности.

Бањалука, 28. 6. 2013.

Закључке стилизовао
проф. др Милош Ковачевић

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Прилози настјави српског језика и књижевности* објављује оригиналне радове из свих области истраживања српског језика и књижевности, методике наставе српског језика и књижевности, приказе, те актуелности које су од значаја за наставну теорију и праксу. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Прилозима*.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, искључиво ћирилицом. Рукопис мора да буде правописно, граматички и стилски коректан. Рукопис треба да има сљедеће елементе: а) име, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов рада, в) сажетак, г) кључне ријечи, д) текст рада, њ) литературу и изворе, е) резиме. Редослијед елемената мора се поштовати.

Текст рада се пише електронски на страници А4 формата (21 x 29,7 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm и без размака између редова. Текст је потребно писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне ријечи и фусноте словима величине 10 pt.

3. Име и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз лијеву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину. Назив и сједиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена и презимена аутора. Наслов (и поднаслов) штампају се на лијевој маргини странице.

4. У сажетку је потребно сажето представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100 до 250 ријечи. Сажетак мора да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лијева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста).

5. Кључне ријечи су термини или изрази којима се указује на цјелокупну проблематику истраживања, и може их бити до десет. Кључне ријечи дају се на српском језику, те на језику на којем је написан резиме рада. Кључне ријечи се наводе испод сажетка и испод резимеа са одговарајућом ознаком *Кључне ријечи*, односно *Keywords* и сл., и то тако да им је лијева маргина уравната с лијевом маргином сажетка, односно резимеа.

6. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о дјелу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора фон-

том small caps, године објављивања рада који се цитира, те ознаке стране са које је цитат преузет и затворене заграде, на пример: (Грковић-Мелџор 2007: 128) за библиографску јединицу: Грковић-Мелџор 2007: Јасмина Грковић-Мејџор. *Сјиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразира, у парентези није потребно наводити презиме аутора, нпр. према Марфијевом истраживању (1974: 207), први сачувани трактат из те области сачио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI вијека.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком сљедећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968).

7. Цитирана литература даје се у засебном одјељку насловљеном ЛИТЕРАТУРА. У том одјељку разрјешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Прво се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Свака библиографска јединица представља засебан пасус.

Монографска публикација

ПРЕЗИМЕ, година издавања, име и презиме аутора. *Наслов књије*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Мјесто издавања: издавач, година издавања.

ПРИМЈЕР

КОВАЧЕВИЋ 2013: Милош Ковачевић. *Лингвистика као србистика*. Монографије и монографске студије. Књ. 1. Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет.

ПРИЛОГ У СЕРИЈСКОЈ ПУБЛИКАЦИЈИ, ЧАСОПИСУ, ЗБОРНИКУ:

ПРЕЗИМЕ, година издавања, име и презиме аутора. Наслов текста у публикацији. *Наслов часописа* (публикације или зборника), број свеске или тома (година, или потпун датум): стране на којима се текст налази.

ПРИМЈЕР

ШМУЉА 2010: Саша Шмуља. Антун Густав Матош и српска књижевност. *Књижевна историја*, XLII, 142, (579–596).

ПОПОВИЋ 2011: Ранко Поповић. Типови онеобичења у поезији Љубомира Симовића. Зборник радова *Песничке вершике Љубомира Симовића*. Институт за књижевност и уметност, Београд (79–96).

9. Резиме треба да буде на једном од свјетских језика (енглеском, руском, њемачком, француском). Уколико аутор није у могућности да обезбиједи коректан превод, потребно је да напише резиме на српском језику, а уредништво *Прилоџа* ће обезбиједити превод.

10. Штампане рукописе треба слати на адресу: Друштво наставника српског језика и књижевности (за Уредништво *Прилоџа*), Филолошки факултет, Булевар војводе Петра Бојовића 1а, 78 000 Бања Лука. Радове за прољећни број часописа слати до 1. фебруара, а за јесењи до 1. септембра. Поред штампане верзије рукописа, потребно је послати и електронску верзију рукописа у Word формату на следећу електронску адресу: drustvosjk@gmail.com с назнаком да се ради о рукопису за *Прилоџе настави српског језика и књижевности*.

Рукописе рецензирају два анонимна рецензента.

Уредништво Прилоџа